



Fig. 1. Ydre set fra sydøst. Foto Anders C. Christensen 2013. – *Äußeres aus Südosten.*

BORBJERG KIRKE

HJERM HERRED

Kirken (»borthbiergh«), der o. 1350 i Ribe Oldemoder takseredes til 6 skilling sølv, rangerede sammen med Hjerm Kirke som herredets højest vurderede.¹ 1500 (eller muligvis nogle år forinden) skænkede Oluf Nielsen (Liljesparre), prior (dvs. forstander) for Stubber Kloster, med hustruens samtykke sin ejendom, Lille Holmgård (Borbjerg Holmgård) til præstekaldet som mensalgård.² Donationen havde status af en sjælegave, idet præsterne som modydelse 'til evig tid' skulle afholde en ugentlig lørdagsmesse for giveren og hans familie til ære for Gud og Jomfru Maria. Efter reformationen omdannedes sjælemessen til en lørdagsgudstjeneste for skriftemålsøgende,³ mens gården indtil 1951

fungerede som *præstegård*. Som anført i et tingsvidne 1511 havde også gården Hvam 'i mands minde' ligget til kirken.⁴ En tilknytning til hovedgården Hessel (Store Hessel) fremgik af Ætterskabsstole fra 1597 (eller 1593).

1630 tilhørte Kronens part af korntienden Dorte Olufsdatter Munk til Sødal (†1641), enke efter Christoffer Parsbjerg (1555–1600); kongebrevet herpå var dog bortkommet for hende i 'fejdetiden', vel under Kejserkrigen (1625–29), jf. også *†dørfløj* (s. 1898).⁵ 1644, dvs. under Torstenssonkrigen (1643–45) måtte kirken i øvrigt undvære sine tiendeindtægter, da 'fjenderne (...) kom til landet'.⁶ Det samme gjorde sig gældende under Karl Gustav-krigene (1657–60), idet kir-

kens sognepræst, Knud Poulsen Kolding, dog i denne forbindelse personligt påtog sig at lægge ud til kirkens fornødenheder, så den kunne holdes ved lige »ligesaa fuldkommelig nu i denne feides, som wdj fredtz tider«. ⁷

1689 blev kirken med tilhørende kaldsret mageskiftet af Kronen til kancellisekretær, senere stiftamtmand, Peter Rodsteen (1662-1714), ⁸ der dog allerede samme år overdrog den til Margrethe Reedtz (†1697) til Rydhave (Ginding Hrd.), enke efter Malte Sehested (1596-1661). ⁹ Borbjerg hørte herefter under Sehestedslægten og Rydhave indtil 1803, da kaldsretten blev overdraget til Kronen. På samme tidspunkt indledte stiftamtmand Niels Sehested (1756 -1821) bortsalget af kirketienden til sognemændene. ¹⁰ Kirken overgik til *selveje* 1941. ¹¹

Præste- og anneksforhold. Selvom embedsarkivet for en stor del var blevet 'distraheret i den sidste papistiske og første lutherske tid' som det fastslås 1690, ¹² fandtes dog endnu 1665 tilstrækkeligt mange oplysninger, formentlig bl.a. gamle tingsvidner, der kunne danne kildegrundlaget for den ualmindelig fyldige ældre navneliste på kirkens præstetavle (s. 1899). Herpå er anført navne på ikke mindre end ni præster og to kapellaner fra den katolske tid (mellem 1363 og 1490). I 1400-tallet betjentes kirken sammen med Holstebro Kirke, idet Borbjerg muligvis havde status som hovedkirke med købstadskirken som anneks (jf. s. 162). ¹³ Dette forhold ændredes dog efter reformationen, da Holstebro blev hovedsogn, nu med Måbjerg Kirke som anneks (s. 1730), mens Ryde Kirke (Ginding Hrd.) fik status af anneks til Borbjerg. ¹⁴ En interessant sag er omtalt 1587-88, da sognefolket i annekskirken nægtede at give præsten Niels Nielsen kaldet her, medmindre han – sædvanen tro – ægtede forgængerens hustru. Imidlertid vægrede han sig ved at følge traditionen, da

»samme Kvinde skal være fast bedaget og haver fanget 15 Børn« (!). Sognepræsten, der i forvejen var kaldet til hovedkirken (Borbjerg), fik medhold i sin sag, idet et kongeligt påbud fastslog, at ingen »for Præstekvindens Skyld skulde forvises fra Kald, efterdi at Kirkerne ere stiftede til Guds Ære og Tjeneste, og ikke paa Præstekvinderne«. ¹⁵ Anneksforholdet til Ryde Kirke ophørte 1819, da Borbjerg blev et selvstændigt pastorat, mens Ryde fik Handbjerg Kirke som anneks. 1899 opførtes Hogager Kirke (s. 1923) til betjening af beboerne i det nybefolkede Østersogn. Denne kirke udgjorde indtil 2010 et kirkedistrikt under Borbjerg.

Arkæologiske udgravninger og møntfund mv. I forbindelse med fornyelsen af gulvet foretog Nationalmuseet 2005 arkæologiske undersøgelser i kor og skib. I den forbindelse blev i koret ved harpning af gulvlagene fundet en én-skilling fra 1624. Endvidere påvistes fragmenter af jyledpotter og rudeglas, dog uden bemaling, samt blyssprosser. ¹⁶

Sagn mv. Til kirkens opførelse knytter sig flere sagn, der kendes i forskellige versioner. Andet led i sogne-navnet (»Baarbjerg«) skulle referere til det bjerg eller højdedrag, hvorpå kirken ligger, mens første del hentydede til den besværlige byggeproces, hvor materialerne møjsommeligt var båret fra Gejlbjerg øst herfor. Flytningen skyldtes, at bjergmanden inde i Borbjerg ikke ønskede en kirke stående oven på sig. Han lod sig dog til sidst overtale på den betingelse, at kirken blev placeret på det sted, hvor to særligt opfede tyrekalve havde lagt sig. Samtidig krævede bjergmanden den første og sidste brud, der kom til kirken over kirkebroen. ¹⁷ Ifølge en anden overlevering var kirken opført af Knud den Store, der havde ladet stenene overføre fra England. ¹⁸ En variation af myten lader to kæmper bygge kirken, ligeledes med sten fra England. En målestok for deres højde fandtes øverst på korets østgavl, hvor kæmperne, liggende på knæene, havde indmuret to skævvinklede sten (jf. s. 1845). Et hul, ligeledes i koret, skulle angive, hvor Djævelen selv skulle være faret ud. Et tilsvarende sagn knyttedes til Tvis Klosterkirke. ¹⁹ Fra efterreformatortid kendes i øvrigt to usædvanlige tildragelser, begge refereret af Resen. Det gælder dels en uforklarlig tilsynekomst og efterfølgende forsvinden af en nøgen kvinde, der under en gudstjeneste 1679 ved Marie Renselsesfest (2. febr.) tre gange havde slået med hånden i alteret (vel alterbordet), dels omtalen af en bisværn, der 1677-78 havde taget bolig i kraniet af et lig, der 'af visse grunde' ikke kunne begraves på kirkegården. ²⁰ Endelig skal det bemærkes, at renæssancealtertavlens middelalderlige alabastrelieffer af Skt. Jørgens historie i ældre tid opfattedes som fremstillinger af den lokale sagnhelt Svend Felding (s. 1886), ligesom det tidligere berettedes, at tavlen sammen med en pendant var kommet til kirken ved strandingen af et skib på kysten; begge altertavler skulle være bestemt til Skt. Petersborg. ²¹

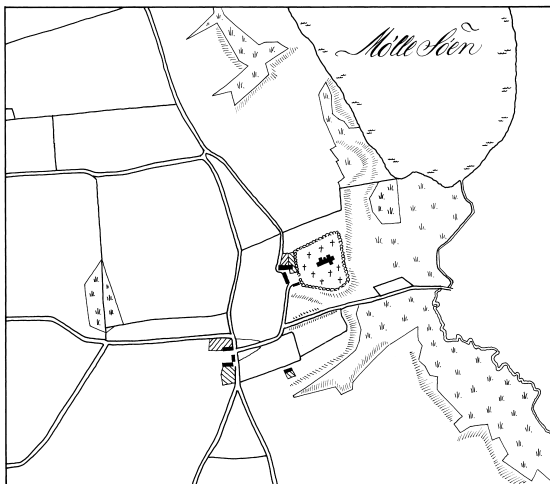


Fig. 2. Matrikelkort 1:10.000. Målt 1817 af J. Sørensen. Tegnet af Merete Rude 2013. – *Katasterkarte*.

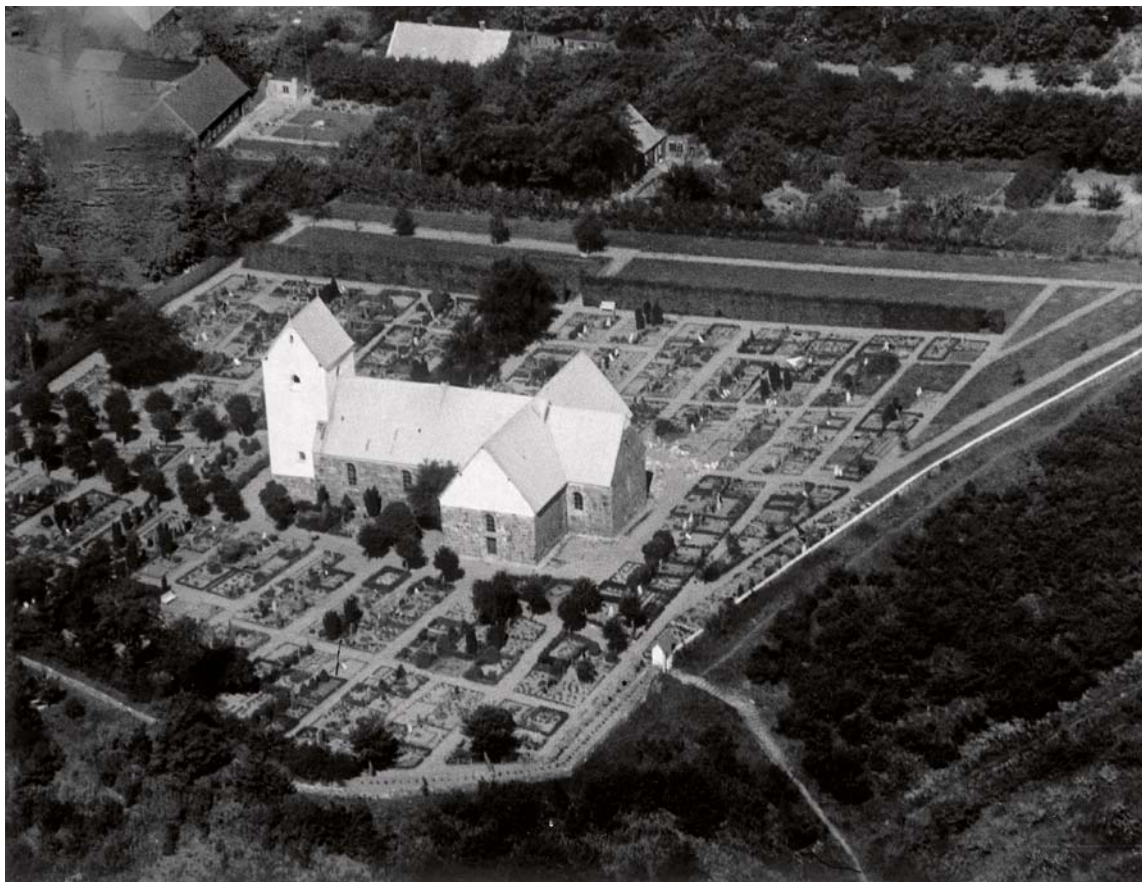


Fig. 3. Luftfotografi af kirken set fra sydøst. Sylvest Jensen 1947. KglBibl. – *Luftaufnahme aus Südosten.*

Gravhøje. Ifølge præsteindberetningen til Ole Worm fandtes ved kirken flere mindre høje, hvori var påvist lergrøder med ben og aske, antagelig fra førkristne begravelser.²² Også Resen nævner talrige større og mindre høje nær ved kirken. Her skulle bl.a. findes begravelser af individer, dræbt under Skipper Clements bondeopstand (1534).²⁰

Helligkilde. En hellig kilde i en dalsænkning, benævnt Pugdal, nær gården Neder Kjeldsmark (Kilsmark) lader sig endnu påvise.²³

Kirken ligger nordligt i sognet på den 1920 frede- de Borbjerg Kirkebakke, der falder brat mod øst og syd. Bakken markerer den sydlige del af en nord-sydgående tunneldal, hvori Hellegård Å med udløb i Venø Bugt afvander Møllesøen og Holmgård Sø, tidligere Præstegårdssøen, hvor præstegården (Borbjerg Holmgård) var placeret (jf. ovf.); sænkningen markerer tillige det tidligere skel til Ginding Herred. Kirken omgives mod nord, vest og syd af nyere

bebyggelse, der særligt tog fart fra 1950'erne. Selve landsbyen lå tidligere ved Møllesøens østbred, hvor bl.a. Borbjerg Mølle Kro er tilbage. I ældre tid har kirken således ligget forholdsvis ensomt kun omgivet af enkelte bygninger, fra 1654 skolen vest for kirkegården (jf. fig. 2-4, 22-23).

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården har bevaret de gamle grænser i syd, øst og vest, hvor den hegnes af etapevis opmurede nyere kløvstensmure. Første del blev etableret ved kirkegårdens udvidelse mod nord 1940, hvorved en grund, der tidligere tilhørte lærerembedet, blev inkorporeret. En mindre udvidelse mod nord fandt dog muligvis sted allerede 1900-01.¹¹ Muren i syd blev udskiftet 1962, og herefter fulgte vestmuren og senest muren i den nordvestlige del 1988, hvor et lapidarium blev etableret. Mod nord hegnes kirkegården af bøgehæk.



Fig. 4. Kirken i landskabet set fra syd. Foto Lis Helles Olesen og Esben Schlosser Mauritsen 2008. – *Die Kirche in der Landschaft aus Süden.*

Kirkegården har fem *indgange*, hvoraf de ældste er køreporten med fodgængerlåde i vest samt gangporten i øst. Begge står med sadeltag af vingetegl, er hvidkalkede og forsynet med rødmaledede jernlåger. Køreporten, der står på en syld af store, rå marksten, har let udkragende, profileret gesims og er i sin kerne af munkesten med tildannede kvadre i det nedre, men indeholder desuden store mængder små teglsten som følge af senere reparationer. Hvis de her anvendte granitkvadre er tilkommet sammen med den store mængde kvadre, der blev anvendt ved opførelsen af korsarmene, må porten henføres til de første årtier efter 1500 (jf. s. 1847). Den kurvehanksbuede køreåbning har retkantet fals udadtil, hvori er stabel i nord til tidligere $\ddagger$ portlåde, mens den rundbuede fodgængeråbning løber ret igennem. Den smalle gangport i øst er ligeledes rundbuet med stort indhold af små teglsten. Reparationer

på portene nævnes ofte i de tidligste regnskaber, bl.a. 1661, da murermester Jens Ellerbech anvendte 500 indkøbte sten til formålet. Portene blev formentlig fra starten belagt med bly, der 1681 omlagdes på den 'vestre side af veststetten'.⁶ Hovedportens tegltag er repareret senest 1986. Fodgængerlågerne i syd og nordøst og køreporten i nordvest er opsat i takt med kløvstensmurene, og har alle galvaniserede jernlåger.

$\ddagger$ *Hegn.* De nuværende mure afløste stenkædte jorddiger, der tidligst er omtalt 1592;⁶ omlægningen nævnes herefter med mellemrum. I 1700-tallet forfaldt digerne, så kreaturerne havde frit spil; ligeledes 1811, hvor de nedskredne diger måtte oprettes for 'at holde fårene uden for kirkegården'.²⁴

$\ddagger$ *Indgange.* En blytækket stette (fodgængerlåde) i nord er omtalt 1605.⁶ Placeringen kendes ikke, og porten var forsvundet, før de første matrikel-

kort blev udarbejdet i årtierne omkring 1800 (jf. fig. 2). †*Kirkeriste*. En 'kiste' af stål og træ blev indlagt 1607 i den nordlige stette, og en rist i den østre port er nævnt 1631.⁶ Et †*drejekors* er omtalt 1603 i forbindelse med reparation af den nordlige port, og drejekors i alle tre stetter opsattes 1645, fem år efter nabokirken i Mejrup (s. 1777). Kirkens omgivelser var ved midten af 1700-tallet så misrøgtet, at folk frygtede at passere gennem portene, især den østre.⁶

Bygninger på og ved kirkegården. 1956 opførtes et ligkapel i den udvidede del af kirkegården. Den hvidkalkede og teglhængte bygning blev ved kirkens restaurering 1980–83 opgraderet med toiletfaciliteter, og ved samme lejlighed opførtes en ny graverbygning vest for kapellet (arkitekterne Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted), ligeledes hvidkalket og teglhængt. I »Degnehaven« vest for kirkegården lå 1654–1962 Borbjerg Skole, der nu er flyttet få meter mod vest.

BYGNING

Kirken består i sin kerne af romansk kor og skib, hvortil et tårn i vest blev føjet o. 1450. Omdannelsen til korskirke indledtes med søndre korsarms opførelse o. 1500, mens den nordre korsarm blev tilføjet o. 1525. Et våbenhus ud for norddøren tilføjedes sidst i middelalderen. Et †kapel(?) fra o. 1550 mellem våbenhuset og nordre korsarm blev ødelagt 1908 ved en eksplosion i kirkens varmeanlæg. Tilbygningen genopførtes som fyrrum, men brændte atter 1946, hvorefter fyrrummet blev henlagt til kælderen herunder, der muligvis stammer fra †kappellets opførelse. *Orienteringen* er omtrent solret.

Grundplanen i den romanske kirke har omfattet et nærmest kvadratisk kor, hvortil føjede sig et skib, der var godt og vel dobbelt så langt, som det var bredt. Som ved andre af egnens kirker er yderflugten af korets flankemure forskudt en halv murtykkelse i forhold til skibets, jf. Måbjerg og Mejrup (s. 1733, 1778). Planen, der blev sløret



Fig. 5. Ydre set fra nordøst. Foto Anders C. Christensen 2013. – *Äußeres aus Nordosten*.

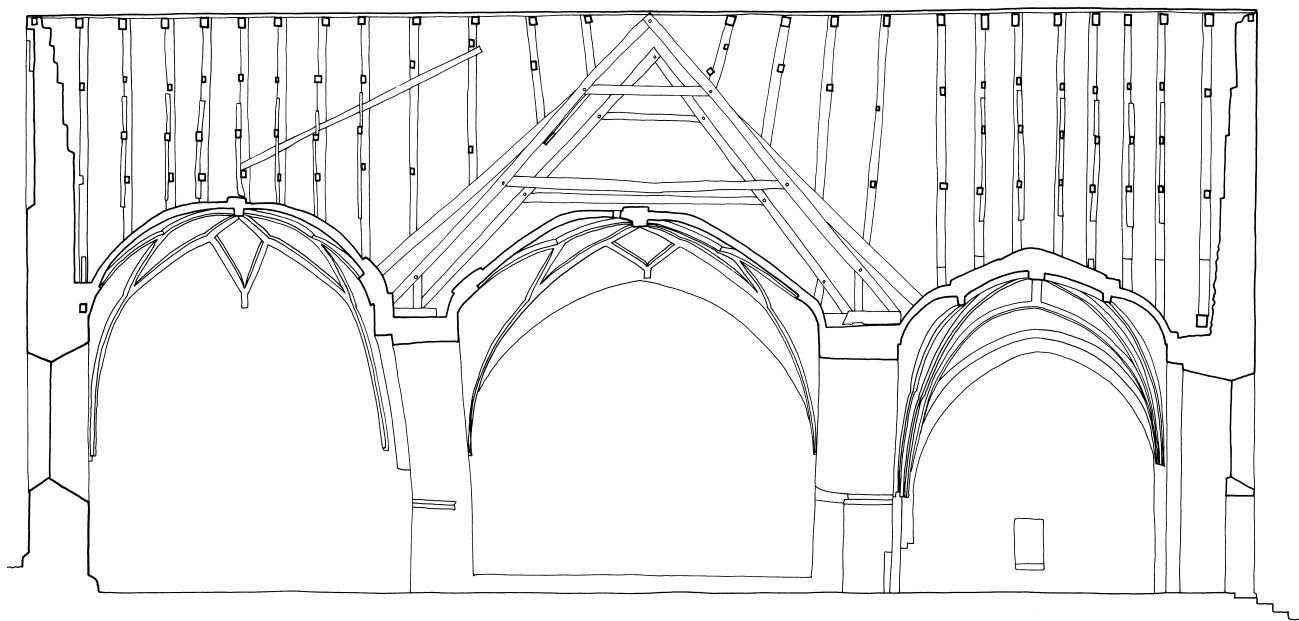
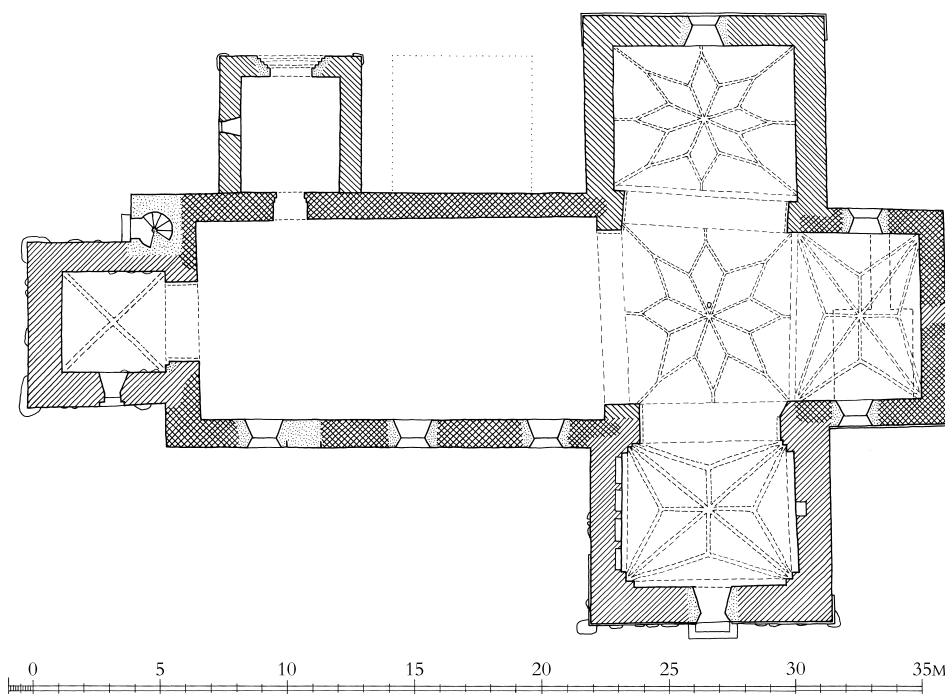


Fig. 6. Tværsnit 1:150. Målt af Kristoffer E. Christensen, Mogens Vedsø og Anders C. Christensen 2013, tegnet af sidstnævnte 2013. – *Querschnitt*.

ved de betydelige ombygninger i årtierne efter 1500, lader sig aflæse over loftet, hvor både korets og skibets tagværker endnu står i fuld udstrækning. Skellet mellem de to afsnit fandtes omtrent

ved de nuværende trin til koret. Bygningens størrelse var fra starten betydelig, som det kommer til udtryk i den samlede længde på næsten 31 m samt skibets bredde på ca. 10 m.



Kirken er opført med en ydre beklædning af granitkvadre, mens de pudsede og hvidtede bagmure er af rå marksten. Murene rejser sig udvendigt over en *skråkantsokkel*, der som følge af terrænets hævnning kun træder frem på korte strækninger på korets øst- og sydside samt på skibets nordside (fig. 75, s. 1727 fig. 16). Over soklen hæver skibets murværk sig med 14 skifter, mens korets tæller 13. De to bygningsafsnit var oprindeligt jævnhøje jf. tagværkernes spærsko. Højden for de i reglen lige gennemløbende skifter af ufalsede sten er med enkelte undtagelser aftagende opefter.

Døre og vinduer. Kirkens oprindelige norddør (210×112 cm) er endnu i brug, mens den søndre (240×140 cm), der er forskudt mod øst, er blændet i murflugten (fig. 8). Dørenes retkantede karme er sat af kvadre i varierende størrelser og kronet af monolitoverligger, hvis underkanter er ret afsluttede, mens overkanterne er rå tilhuggede.²⁵ På begge overliggere er i midtfeltet udhugget et korsmotiv indrammet af rigt profileret, halvrundt tympanonfelt. I nord er motivet et latinsk kors i lavt relief med arme, der tilspidser indad mod skæringen, mens armene fra det forsenkede Georgskors over sydportalen udgår fra en glorieskive (fig. 8, 76). Korsmotivet er i forskellige variationer almindelige på jyske granitportaler. I Ringkøbing Amt ses eksempler i otte kirker, heriblandt på de to overliggere i Gellerup Kirke, grundlagt 1140 (Hammerum Hrd.). Korsformerne har her i øvrigt stor lighed med eksemplerne i Borbjerg.²⁶

Af kirkens oprindelige vinduer er nu kun det blændede vindue i korets østgavl bevaret med en åbning, der i murflugten måler 180×80 cm. I kirkens ofte omsatte kvadermurværk ses dog et antal genanvendte vinduessten i form af rundbuede overliggere, både monolitte og sammensatte (jf. fig. 11). Bredden i lysningen varierer stærkt fra 58 til 95 cm, hvilket muligvis angiver en bevidst størrelsesforskel mellem korets og skibets vinduer. Af den brede, sammensatte type findes således seks overliggere, mens der ses to smallere mono-



Fig. 8. Skibets syddør (s. 1845). Foto Anders C. Christensen 2013. – *Südtür des Schiffes*.

litoverliggere. Det kan ikke længere afgøres, hvor mange af vindueskomponenterne der oprindeligt sad i kirken. Også en sålbænksten med rå afhuggede vanger har fundet anvendelse i søndre korsarms østmur, ligesom to diagonalt stillede smigsten på dekorativ vis skyder frem for korets gavltrekan (fig. 10, 77-78, jf. også s. 1840).²⁷ Hvorvidt det genanvendte kvadermateriale stammer fra kirken, kan dog ikke siges med sikkerhed, idet man ved tilføjelsen af korsarmene nødvendigvis måtte have tilført betydelige mængder kvadre andetstedsfra, da der ikke på stedet ville have været tilstrækkeligt materiale til opførelsen af de to betydelige tilbygninger (jf. ndf.).²⁸

I det *indre* var tilsyneladende i korets nordmur under vinduet en *†niche*, der var 45 cm dyb og

Fig. 7. Plan 1:300. Målt af Poul Hansen og Ib Lydholm 1978, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2013. – *Grundriss*.

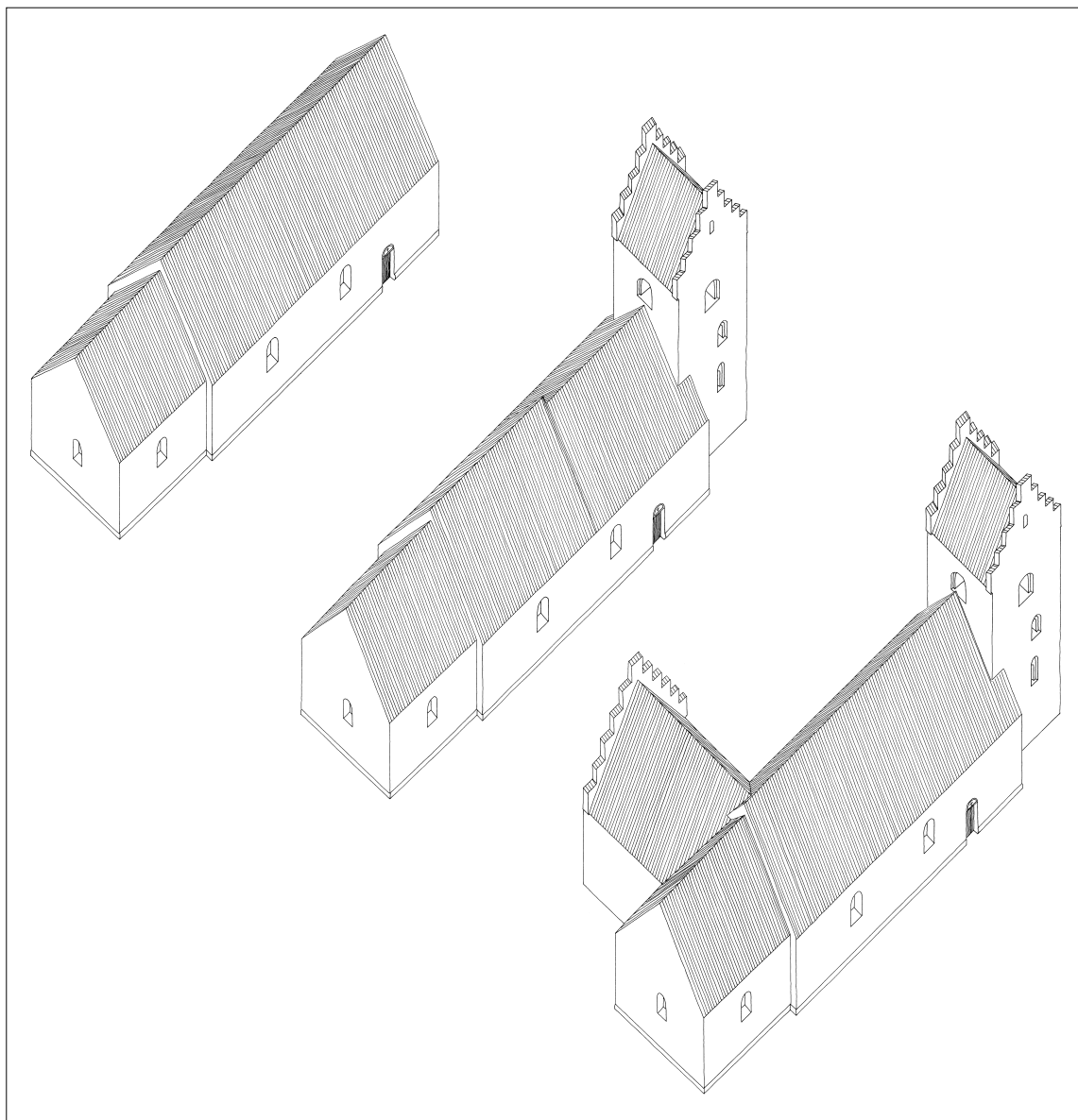


Fig. 9a–c. Aksonometriske rekonstruktioner af kirkens bygningshistorie. 1:500. Tegnet af Anders C. Christensen 2013. a. O. 1175. Kor og skib. b. O. 1450. Tårnet er opført. c. O. 1500. Søndre korsarm er opført. – *Axonometrische Rekonstruktionen der Gebäudegeschichte der Kirche. a. Um 1175. Chor und Schiff. b. Um 1450. Bau des Turmes. c. Um 1500. Bau des südlichen Kreuzarmes.*

45 cm bred, højde ukendt.²⁹ Det afkortede skib står med fladt loft, mens koret i senmiddelalderen forsynedes med hvælv i lighed med de tilføjede korsarme (s. 1852). †*Korbuen* forsvandt med om-dannelsen til korskirke (jf. s. 1847).

Taggavle. Korets ydre østgavl af granitkvadre er omsat gentagne gange, jf. de diagonalt stillede

smigsten, mens den indvendige del er muret af teglsten i normalformat. Skibets vestre gavltre-kant, hvoraf partier af rå kamp i den nordre del er oprindelige, er gennembrudt af en teglmuret dør til tårnets mellemstokværk (jf. ndf.). Den sydlige del af murværket er spækket med teglfragmenter, mens spidsen er af tegl.

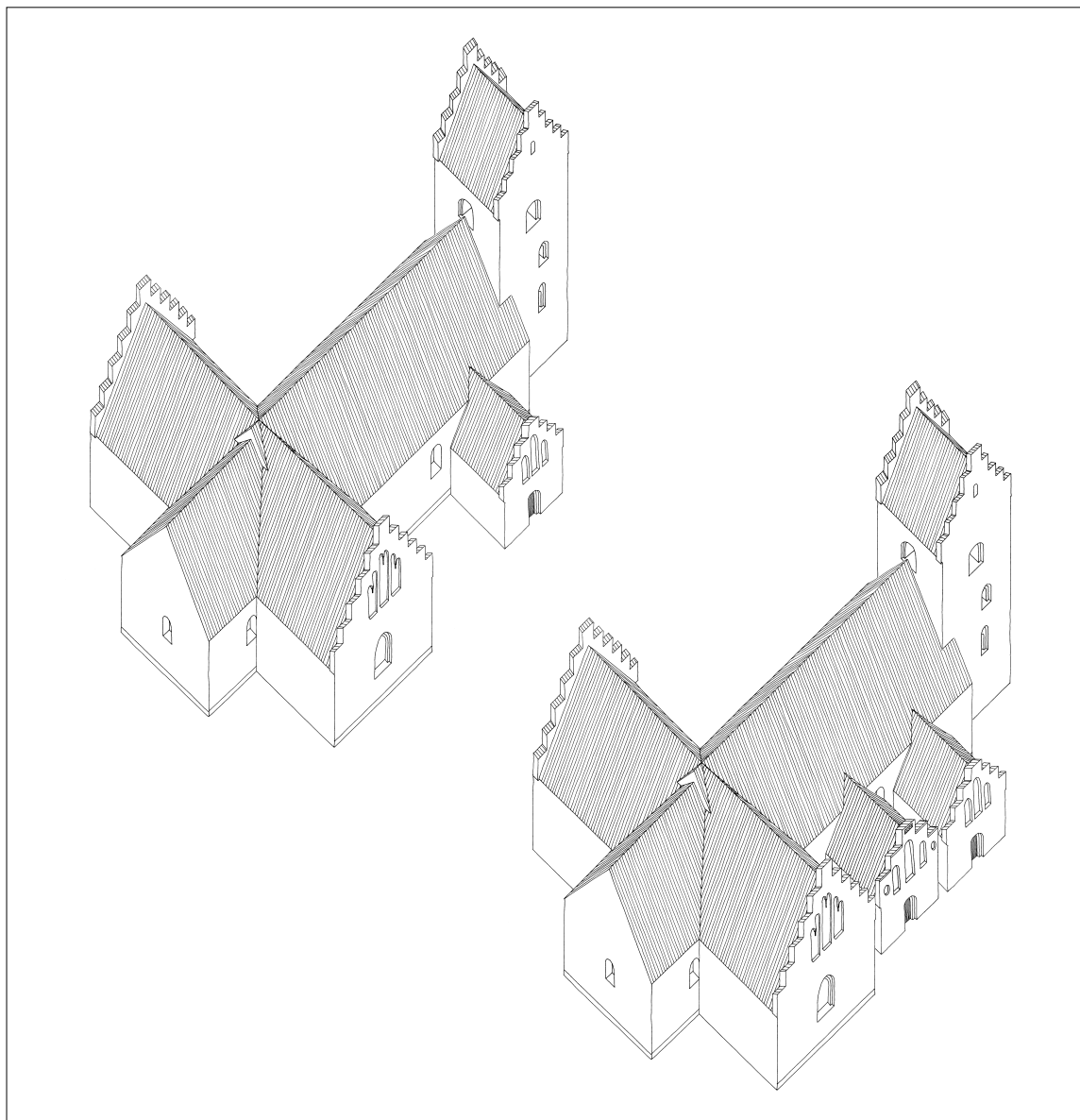


Fig. 9d-e. Aksonometrisk rekonstruktioner af kirkens bygningshistorie. 1:500. Tegnet af Anders C. Christensen 2013. d. O. 1525. Nordre korsarm og våbenhus er bygget. e. O. 1550. Kapellet er opført. – *Axonometrische Rekonstruktionen der Gebäudegeschichte der Kirche. d. Um 1525 Bau des nördlichen Kreuzarmes und der Vorhalle. e. Um 1550 Bau der Kapelle.*

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Ved 1400-tallets midte påbegyndtes store byggearbejder, der indledtes med tårnets opførelse o. 1450 og efterfulgtes af etapevise tagværksfornyelser og udbygning til korskirke samt tilføjelse af et våbenhus. Det komplicerede forløb lader sig delvist fastslå ud fra dendrokronologiske undersøgelser

af kirkens tagværker, hvorfra fem forskellige dateringer kan udledes (jf. s. 1861).

Efter tårnets opførelse foretoges vedligeholdelsesarbejder o. 1468-69 med udskiftningen af den østlige halvdel af skibets tagværker, mens korets udskiftedes o. 1487; fornyelsen over skibets vestlige del gennemførtes først o. 1512-13. O. 1500



Fig. 10. Genanvendte sten i søndre korsarms østmur (s. 1845). Foto Anders C. Christensen 2013. – *Wiederverwendete Steine in der Ostmauer des südlichen Kreuzarms.*

opførtes søndre korsarm, mens den nordre tilkom o. 1525, og våbenhuset formentlig kort herefter.

Tårnet, der formentlig er opført o. 1450, er af tegl over tre skifter udflyttede kvadre; de uregelmæssige teglflader under hvidtekalken vidner om gentagne reparationer (jf. ndf.). På nordsiden er en bindinger til klokkerebet monteret i den nedre del. Tårnrummet står i forbindelse med skibet via en rundbuet arkade, hvis dobbelte retkantede kragbånd svarer til søndre korsarms. I bagmuren ses i de nedre dele udflyttede kvadre over et fundament af større marksten. Det fladbuede vindue i sydmuren er indvendigt svagt smiget. Rummet

dækkes af et krydshvælv med halvstensbrede, retkantede ribber, der hviler på forlæg i murene; på oversiden er ribberne forstærket med lette, helstens overribber.

Adgangen til mellemstokværket sker gennem en rundbuet dør i trappetårnet på nordsiden. Rummet belyses gennem en spærstikafdækket og i lysningen udvidet glug i nord, der til begge sider sidder i et spidsbuet spejl; herigennem var en sekundær adgang til tårnet via en *†fritrappel* før trappehusets opførelse (jf. fig. 24). Sydgluggen, der er udført på samme vis, er lukket med sten i normalformat. Bagmurene af tegl i mun-

kestensformat er sat i regelmæssigt munkeskifte med ryggede fuger.

En trætrappe langs nordmuren fører til øvre mellemstokværk, hvis bræddegulv hviler på tre svære, øst-vestgående bjælker. Én af bjælkerne er dendrokronologisk dateret til efter o. 1825 (jf. ndf.).³⁰ Af etagens tre glugger er kun den nordre ikke tilmuret, men dog noget forstyrret i det ydre; åbningen krones af spærstik i rundbuet spejl. De øvrige åbninger erkendes kun i det indre, den rundbuede vestre med smig og aftrappet karm, den sydlige fladbuet med delvist overpudset fals. I øst er der adgang til skibets loft via en fladbuet, ufalset åbning (170×62 cm, fig. 12-13) med fire omarbejdede trin stigende mod vest ledsaget af tre fladbuestik.³¹ Åbningen lukkes af egetræsfløj af genanvendte planker. Bagmurene af munkesten er her noget irregulært murede, i østmuren ses desuden enkelte kampesten. I rummets sydøsthjørne er et 1961 indrettet rum til betjening af klokkespil (jf. s. 1905).

Klokkestokværket, der nås via en ligeløbstrappe langs sydvæggen, har mod alle verdenshjørner ud- som indvendigt falsede og svagt spidsbuede glamhuller, det østlige delvis lukket forneden som følge af skibets tagrejsning. Disse var en tid dækket af jalousier og låger opsat 1882,¹¹ hvoraf enkelte nu henstår på kirkens loft. Bagmurene af tegl i munkestensformat er overvejende i munkeskifte. En trappetige fører til tårnets loftsrum, hvis bjælkelag senest er udskiftet 1940.¹¹ Den sydlige *gavltrekant* er udvendigt skalmuret i små sten, mens bagmurene af tegl i munkestensformat gradvist er rykket en halv sten tilbage mod toppen; den nordre er hovedsageligt af små teglsten. Øverst i begge trekanter er tagrummet belyst gennem små, rundbuede glugger. Gavlene har sandsynligvis oprindelig haft kamme (jf. fig. 9) og muligvis blændingsdekorationer. Et blytækt 'spir', dvs. antagelig en brandstang over en af trekantgavlene, er tidligst nævnt 1593.⁶ Dette led repareredes også hyppigt i de følgende år.



Fig. 11. Sammenstødet mellem nordre korsarm og skibet set fra nordvest. Foto Anders C. Christensen 2013. – *Zusammenstoß zwischen dem nördlichen Kreuzarm und dem Schiff aus Nordwesten.*



Fig. 12. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk set fra tårnet (s. 1849). Foto Anders C. Christensen 2012. – *Tür zwischen Schiffsdecke und Zwischenstockwerk des Turmes, vom Turm aus gesehen.*

O. 1468-69 påbegyndtes renoveringen af skibets tagværk, idet de østligste 17 fag udskiftedes, hvorved kippen hævedes; herved opstod omtrent midt på tagrygningen et niveauspring, der først blev udjævnet med udskiftningen af tagværkerne vestlige del o. 1512-13 (jf. fig. 9).³² Dette medførte til gengæld, at tagrygningen skød sig op for tårnets østre glamhul.

Søndre korsarm. I årene o. 1500 opførtes næste udvidelse i form af søndre korsarm, hvis placering midt for overgangen mellem kor og skib er helt i tråd med forholdene i adskillige af egnens kirker, bl.a. kirkerne i Fjaltring (s. 1639), Hjerm, Ulfborg (Ulfborg Hrd.) og Vridsted (Fjends Hrd.).³³

Korsarmen er opført af granitkvadre med bagmure af tegl. Store partier kvadre må være tilført

udefra, dog ikke skråkantsoklen under sydmuren, der er udflyttet fra kor og skib. I det indre, der muligvis planlagdes med fladt loft, belyses rummet gennem et 1942 ombygget vindue i sydmuren, hvorunder en dør. Forbindelsen til korsskæringen formidles via en rundbuet arkade med rektantet, dobbelt kragbånd, hvoraf det øvre krager frem for det nedre. I vestvæggen (fig. 14) indsattes med helstens indbyrdes afstand fire fladbuede *nicher*, de tre sydligste lidt mindre (102-104×90-96 cm) end den nordlige (112×102 cm); de er alle ca. trekvart sten dybe. Den rektantede niche omtrent midt i østmuren måler 105×55×38 cm og kan være sekundær. Den skalmurede taggavl er indvendigt sat i rå kamp spækket med enkelte teglstumper for den nedre dels vedkommende, mens den øvre del, der gradvist er tilbagetrukket, er muret i tegl af munkestensformat med bomhuller i to niveauer.

Kort tid efter opførelsen eller muligvis i umiddelbar forlængelse heraf indsattes i korsarmen et *stjernehvælv* af traditionel type hvilende på enkeltfalsede hjørnepiller. Ribbernes udspring i falsen er i vederlagshøjde markeret med diagonalt stillede konsolsten og er i udgangspunktet

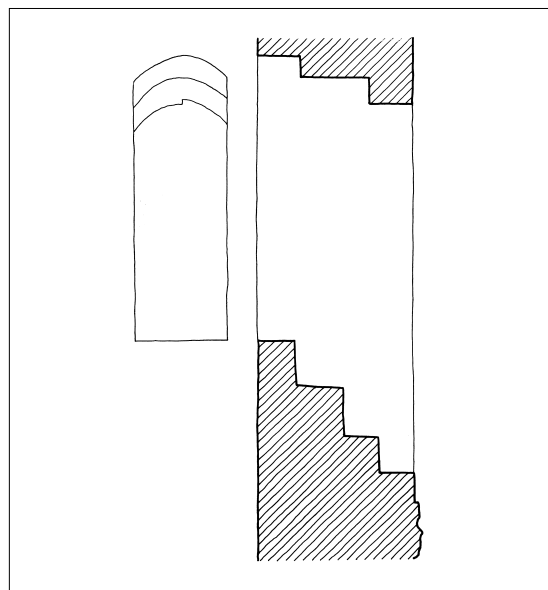


Fig. 13. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk (s. 1849). Opstalt og snit. 1:50. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2013. – *Tür zwischen Schiffsdecke und Zwischenstockwerk des Turmes.*



Fig. 14. Søndre korsarms vestmur set fra korsskæringen (s. 1850). Foto Arnold Mikelsen 2012. – *Westmauer des südlichen Kreuzarms von der Vierung gesehen.*

kvartstens, men løber snart over i halvstens, retkantede ribber. Kapperne hviler på helstensbrede, let spidsbuede skjoldbuer med en retkantet vederlagsmarkering. Det lavt puklede hvælv er på oversiden forstærket med svære, helstensbrede overribber, noget ujævnt sat i sten af dårlig kvali-

tet og brokker. Kirkens triumfmur blev formentlig stående ved udbygningen, idet affasningen af korets sydmur skulle øge udsynet til koret. Denne løsning ses ved flere kirker, såsom Ejsing (Ginding Hrd.), Rybjerg (Viborg Amt), Lem, Balling og Krejbjerg, men en nedrivning af triumfmuren



Fig. 15. Hvælvet i nordre korsarm (s. 1852). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Gewölbe im nördlichen Kreuzarm.*

kan ikke udelukkes, jf. Fjaltring (s. 1639), Vridsted (Viborg Amt) og Nysogn (Hind Hrd.).³⁴

Omdannelsen til regulær korskirke, der fuldførtes o. 1525 med tilføjelsen af en nordre, hvælvet *korsarm*, blev suppleret med hvælvslagning over kor og korsskæring. Korsarmen blev opført af samme materialer som modstykket i syd, dog med en betydelig anvendelse af tegl i den ydre beklædning. Kvadermaterialet på østmuren bærer tydelige rustspor fra ankre og er således genanvendt og/eller omsat. Bagmurene er af tegl i munkestensformat med ryggede fuger, tydeligst i nordmuren.

Gavltrekantens blændingsdekoration udgøres af tre højblændinger, afdækket med rundbuede tvillingestik, der stiger i de yderste, men ikke i den midterste, hvor stikket samles på fælles hængestav (fig. 79). Mod loftet består taggavlen i den nedre del af rå tildannede kvadre og rå kamp spækket med teglstumper, sat i en lys, gråhvid kalkmørtel, hvori ses en i det ydre blændet glug (jf. fig. 17).

Den øvre del, svarende til blændingsdekorationen, er af tegl i munkestensformat. Rummet belyses gennem et nyere (1942), rundbuet vindue i nordgavlen.¹¹

Med etableringen af nordre korsarm fremkom et regulært korsskæringsfag, der åbner sig mod nord, syd og vest gennem brede, rundbuede arkader, mens overgangen til koret markeres af en helstens gjordbue. Et to skifter højt kragbånd af dobbelt rundstav pryder bueåbningerne, i syd er søndre korsarms retkantede led dog forsøgt ført videre over den to sten brede foring af arkaden mod korsskæringen.

Overhvælvingen af de tre fag er teknisk set udført i høj kvalitet (jf. fig. 15–19), og når korets stjernehvælv, hvis forlæg er udhuggede i de romanske mure, motivmæssigt er af en anden type end de ottetakkede stjerner i de to andre fag, er det formentlig betinget af det rektangulære korfag – samme disposition ses i den nærliggende Hjerm Kirke, hvis bygningshistorie er meget lig Borbjerg



Fig. 16. Hvælvet i korsskæringen (s. 1852). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Gewölbe in der Kreuzung.*

Kirkes. Hvælvene har alle kvartstensribber, og mens korets motiv svarer til søndre korsarms, er de to øvrige ottetakkede stjerner sammensat af otte rombeformede figurer, hvis øvre spidser mødes i hvælvets toppunkt. Ribberne er sat af skiftevis halve og hele sten, idet sidstnævnte på fladen flugter med kappernes overside, med hvilke de dermed er i forbandt (jf. fig. 18). Ribber og hvælvkapper i nordre korsarm har vederlag i væggene, mod kors-skæringsfaget dog suppleret med en helstensbred skjoldbue til understøttelse af skibets spærsko. Et *klokkerebshul*(?) er sekundært brudt gennem kors-skæringsens nordre kappe nær toppen.

Det hvidkalkede og blytækkede *våbenhus* på kirkens nordside er af munkesten iblandet enkelte kvadre, og er formentlig opført i middelalderens allerseneste del. Fundamentet består af rå marksten i betydelig størrelse, der anes under bygningens hjørner. Adgangen sker gennem en ny bred, rundbuet og firdobbelt falset portal uden vederlagsmarkering opført før 1940. Rummet belyses gennem et rundbuet vindue i vest, mens en rektantet glug er placeret øverst i trekantgavlen. †*Vægbenke* i våbenhuset opmuredes 1649, hvor også gulvet hævedes eftersom 'vandfladen indflød'.⁶



Fig. 17. Hvælvet over nordre korsarm set fra syd (s. 1852). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Gewölbe über nördlichem Kreuzarm aus Süden.*

Flere af kirkens bygningsdetaljer viser en klar afhængighed af Holstebro $\dagger$ Kirke, der fuldførtes o. 1440 med udbygninger fra o. 1470 (s. 202). Den 1906 nedrevne kirke dannede i mange henseender skole for en stor del af egnens kirkeudvidelser, i Borbjerg således ved planens korsform, nicherne i den søndre korsarm samt de ottetakkede stjernehvælve.

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Øst for våbenhuset opførtes formentlig o. 1550 et $\dagger$ kapel(?), der blev ødelagt ved en eksplosion 1908, men genopbygget som fyrrum og nedrevet 1946 (jf. fig. 9, 22–24, 74).¹¹ Det teglsatte og tegldækkede kapel havde på gavlen over den fladbuede og falsede dør tre rundbuede blændinger, flankeret af mindre cirkelblæn-



Fig. 18. Detalje af hvælvet i nordre korsarm set fra syd-vest. I det nedre, hvor overribben nu er forsvundet, ses ribben at være i forbandt med kapperne (s. 1853). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Detail von Gewölbe im nördlichen Kreuzarm aus Südwesten.*



Fig. 19. Korsskæringens hvælv over loftet set fra vest (s. 1852). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Gewölbe der Kreuzung über der Decke von Westen.*

dinge, hvorover fem kamtakker. Under kapellet var at dømme efter munkesten i østmuren muligvis en *krypt*(?), der senere brugtes til fyrekælder. Kapellet havde i 1860'erne fyrretagværker og fungerede som opbevaringsrum. Kapellet er muligvis identisk med den bygning, 'kalkhuset', der i regnskaberne omtales repareret på østmuren 1649, hvor der endvidere blev oplagt egespær og hanebånd.⁶

Østligst i koret blev ved undersøgelserne 2005 registreret en (†)gravkrypt (jf. s. 1911), hvori fandtes rester af kistebegravelser. Krypten, der måler 361×311 cm, er af munkesten med kalkede vanger og dækkes af tøndehvælv. Rummet er tilgængeligt fra en nedgang bag alteret, mens den oprindelige nedgang fandtes mod nord. Her er påtruffet kalkede vanger, der muligvis ledte til en nu blændet *†dør*(?) i korets nordmur (fig. 72).³⁵

En *†støttepille* på skibets vestgavl nord for tårnet er første gang nævnt 1655³⁶ og erstattedes 1946 af et trappetårn af røde tegl med en spindeltrappe af støbt beton (jf. ndf.).¹¹

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Regnskaberne omtaler løbende mindre istandsættelser, om end ret ordknapt i de ældste beretninger; således er der 1590 indkøbt 1380 mursten til 'bygningsarbejde'.⁶ Fra 1630 og frem til 1650 gælder reparationerne især kirkens blytage, de tre indgange til kirkegården samt udskiftninger i tårnets murværk. 1654 blev 'næsten hele kirkens loft omlagt med egefjæle'. Kort herefter, 1656, udførtes betydelige reparationer af murene; mange sten var udskredne og 'formuldede', hvilket førte til omsætninger af hele korets sydside samt store dele af korsarmene. Også et parti af den østre gavl blev ved samme lejlighed ommuret.⁶ 1661, 1677 og 1679 udførtes løbende småreparationer på tårnets murværk, og på søndre korsarms vestmur blev 'formuldede' sten udskiftet og fem jernankre indsat.⁶

Kirken var ved midten af 1700-tallet misrøgtet, og 1765 manglede næsten alle vinduerne både ruder og bly, og gulvene var til 'besværighed' båd-

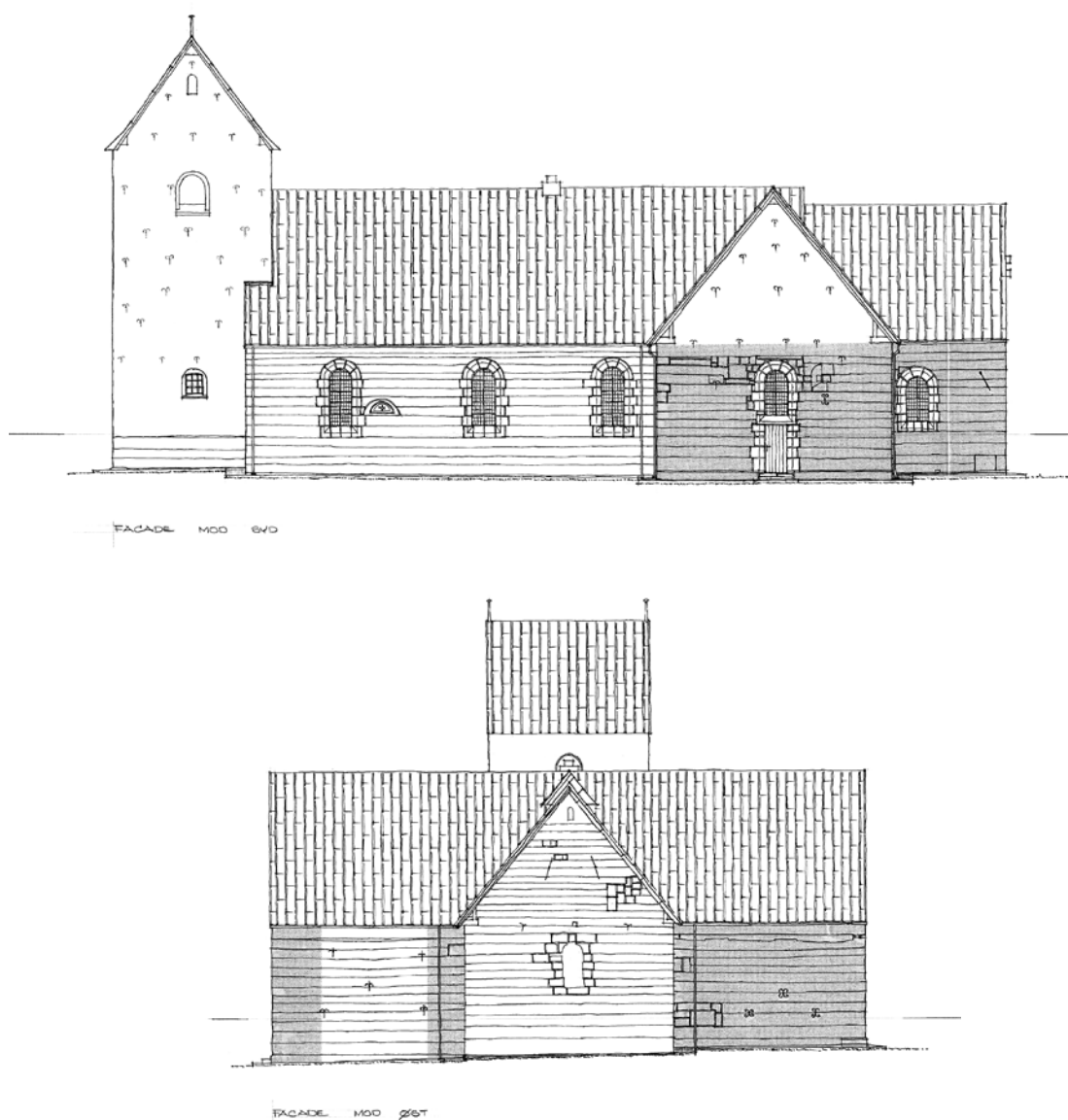


Fig. 20a. Syd- og østfacade. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1978-79. – *Grundriss, Schnitt und Fassade*.

de for præst og menighed. Træværket over skibet var ligeledes faldefærdigt, og tårnets bjælker 'synes færdig til nedfald'.³⁷ I de følgende år udbedredes en del, så kirken 1768 udvendigt overalt fandtes i god stand. Dog manglede noget i det indre, især klagedes fortsat over gulvet; stor uvillighed blandt sognefolkene var tilsyneladende årsag til, at ingen sten blev kørt til kirken, idet den lovede betaling

for 'bropenge' udeblev. Først 1771 meldes gulvet istandsat. Ved synsforretninger i første halvdel af 1790'erne syntes kirken i nogenlunde stand, dog var loftet endnu gammelt og brøstfældigt, og kirken var plaget af fugt, trækvinde og 'fuglenes nedfart i kirken'. Også tårnet trængte til forbedringer, idet store revner iagttoges inde i tårnrummet.³⁸

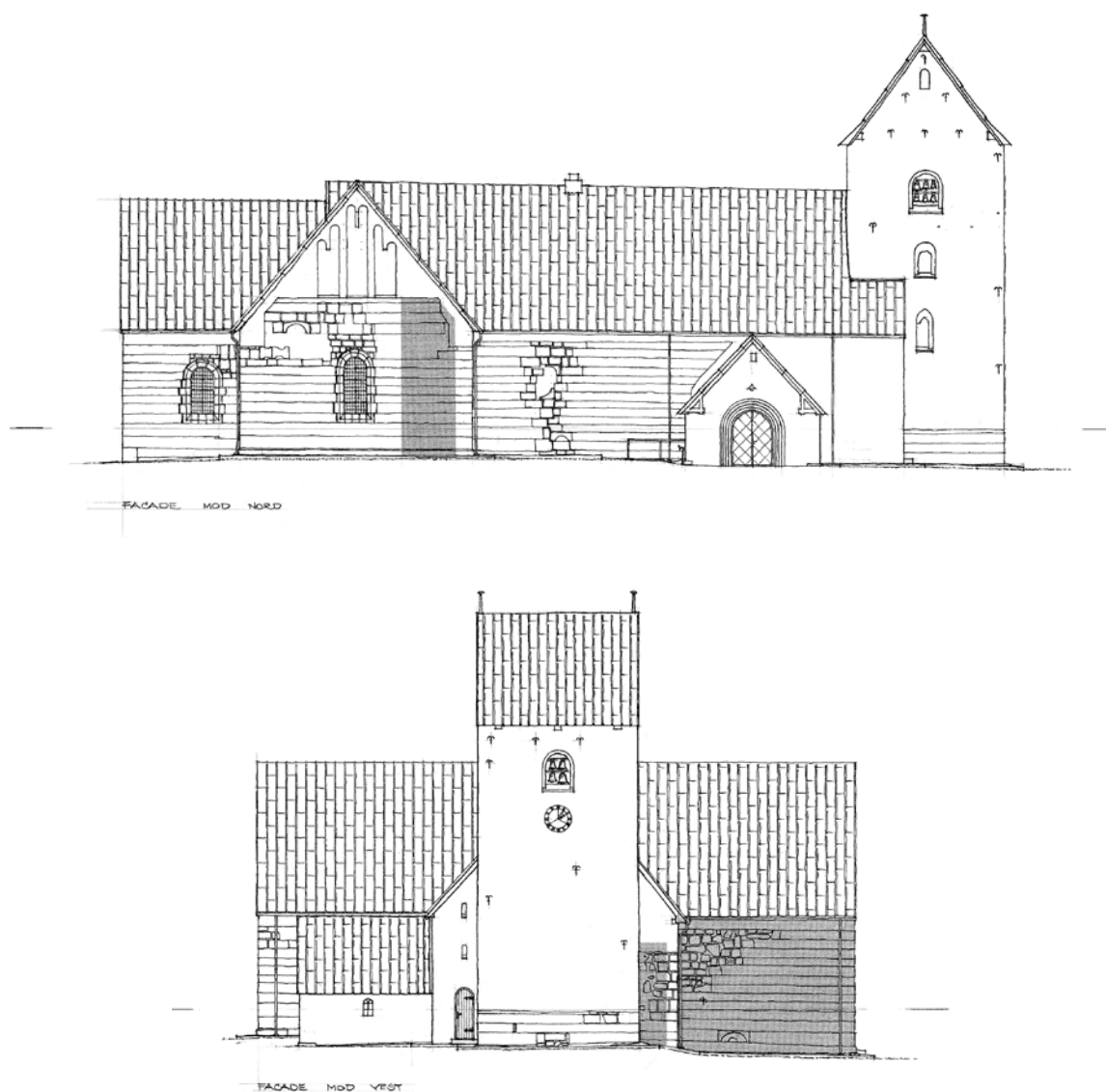


Fig. 20b. Nord- og vestfacade. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1978-79. – *Grundriss, Schnitt und Fassade*.

Omtalen af en ikke nærmere beskrevet *hovedreparation* 1806 synes endelig at have omfattet loftet, idet kirken ved synet året efter fandtes 'vel istandsat', og 1811 omtales kirken som værende i 'god stand', dog skulle den fuges og kalkes enkelte steder.²⁴

I 1904 var skibets sydmur i slem forfatning, idet murværket her var udskredet $6\frac{3}{8}$ tommer

(ca. 17 cm) målt fra overkanten af 6. skifte. Udbedringerne, der udførtes som en del af en større istandsættelse, der bl.a. omfattede nye vinduer og gulve (jf. ndf.), var i første omgang ikke tilfredsstillende, og først i 1910 kunne arbejdet afsluttes.¹¹

1940-42 opsattes loft over tårnets klokkestokværk, og nye vinduer indsattes i kor og korsarme,

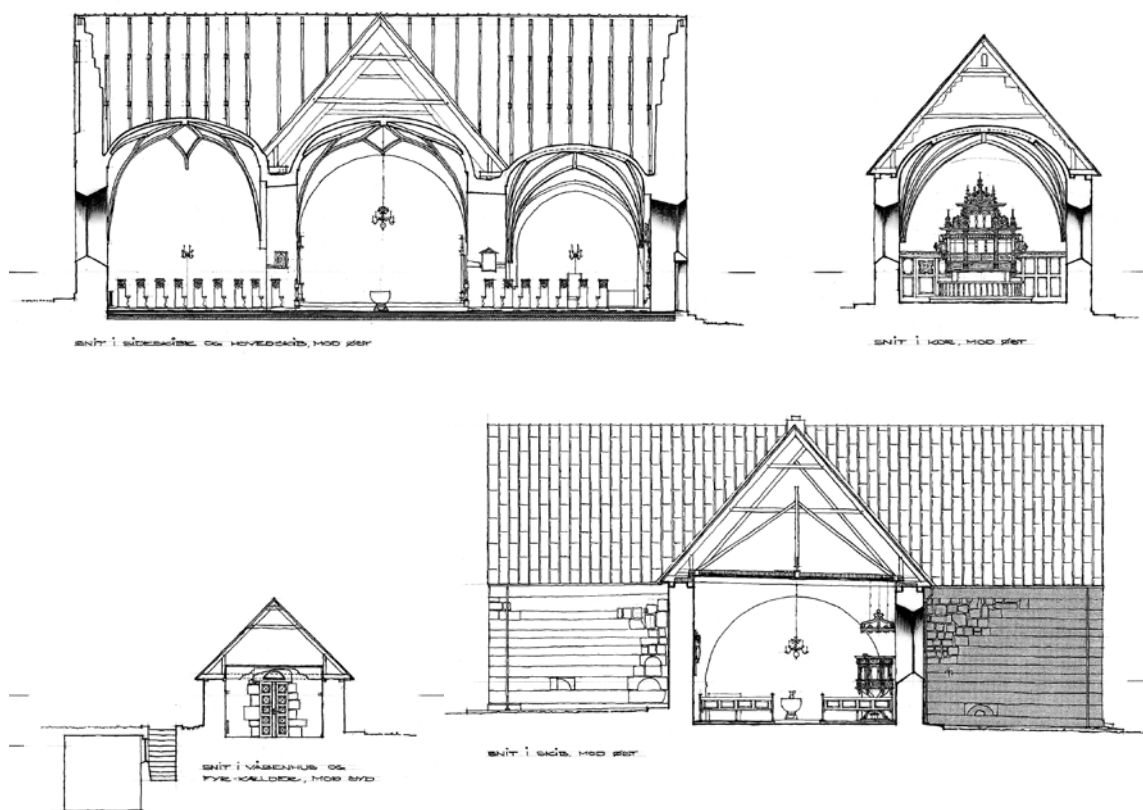


Fig. 20c. Snit. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1978-79. – *Schnitt*.

i syd tillige ny dør; murværket omkring de berørte dele omsattes (arkitekt Kristian Jensen).

Ved en mindre istandsættelse 1970 fornyedes våbenhusets gulve og tagværker, mens teglbelægningen udskiftedes med bly.

1980-83 gennemgik kirken en *hovedrestaurering* (arkitekterne Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted), hvorved store kvaderpartier omsattes, idet stenene dog alle blev genindsat på samme plads. Omfattende arbejder blev foretaget på søndre korsarm, hvor 'begyndende nedstyrtningsfare' nødvendiggjorde omsætninger af alle mure på nær en mindre sektion på østfacaden. Endvidere blev korets sydmur, nordre korsarms østmur og dele af nordmuren samt skibets vestgavl mod syd omsat. I de uomsatte mурpartier blev fugerne repareret, særligt på skibets sydside.³⁹ Mindre reparationer

udførtes i tårnets kvader- og teglmurværk, og på kirken blev endvidere opsat tagrender.

Indvendigt blev gulvene i korsarmene istandsat, og der blev udskiftet radiatorer i kor og korsarme samt installeret nye varmerør, ligesom dele af inventaret blev restaureret (jf. ndf.).

I nyere tid er gesimserne i søndre og nordre korsarm samt kor omsat med små gule og røde sten.

Gulve. I kirkens gangarealer blev 2005 lagt gulv af gule teglsten i sildebensmønster, hvorved niveauforskelle i våbenhus og korsskæring udjævnedes. Under stolestaderne er hævet bræddegulv, senest istandsat 1980-81.³⁹ † *Gulve.* I skibets vestende blev ved en forundersøgelse til ovennævnte arbejder 2005 registreret et velbevaret gulv af røde munkesten 30-35 cm under nuværende gulvniveau (fig. 21).⁴⁰ Gulvet er muligvis

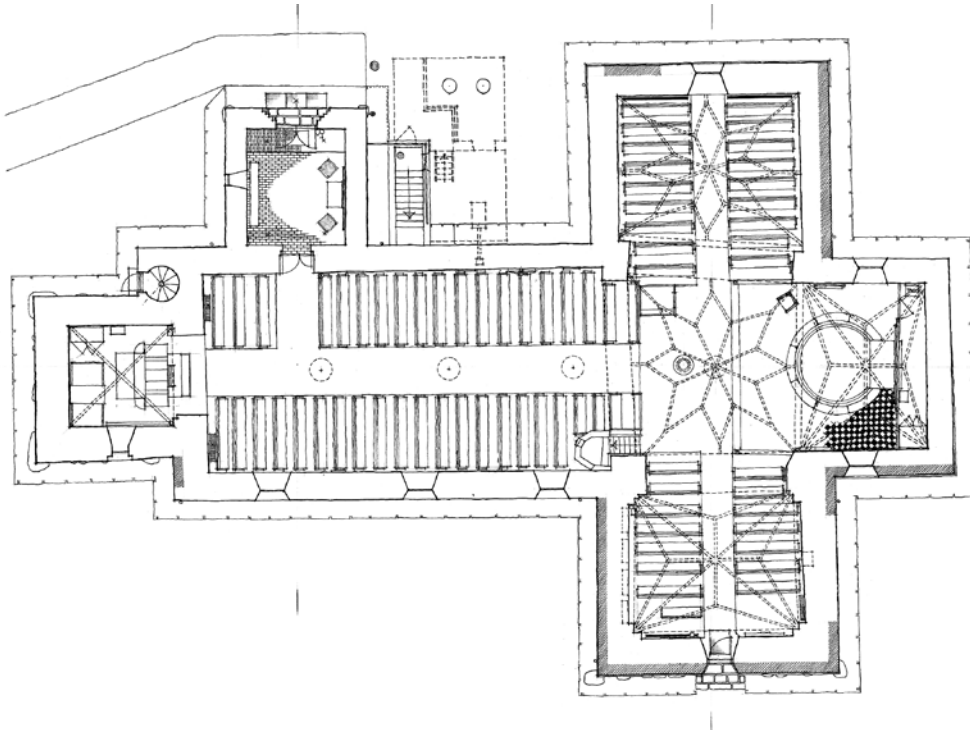


Fig. 20d. Plan. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1978-79. – *Grundriss*.

identisk med det gulv, der 1656 repareredes med 300 sten.⁶ Ligeledes fandtes i koret ud for det af-fasede hjørne ved søndre korsarm rester af et gulv

bestående af uregelmæssige, mindre marksten og enkelte røde munkesten. Belægningen, der blev fjernet, var muligvis rester af et tværgående trin.



Fig. 21. Ældre teglgulv i skibet (s. 1858). Foto Birgit Als Hansen 2005. – *Älterer Ziegelboden im Schiff*.



Fig. 22. Prospekt fra nordøst. Tegning af Ferdinand Richardt 1867. – *Prospekt aus Nordosten.*

1682 blev gulvet 'noget inden kirkedøren' i koret omlagt. Endelig fandtes i korets sydøsthjørne rester af en pikstensbelægning, der var etableret oven på korets gravkrypt.⁴¹ 1892 blev koret belagt med sorte og hvide cementfliser (formentlig svarende til gulvene i andre af egnens kirker, f.eks. Fjaltring (s. 1645) og Trans (s. 1693)), der siden blev dækket af gulvtæppe og endelig udskiftet 2005. 1910 fornyedes bræddegulvene under stolestaderne.¹¹ Ved gulvomlægningen 1980–81 udskiftedes trægulvene i korsskæring, korsarme og tårnrum. Herved sænkedes gulvene, så bunden af nicherne i søndre korsarms vestmur atter stod udækket. Indtil 2005 var gulvet i skibets midtergang af indfarvet mørtel.

Døre. Kirken har to indgange, via våbenhusets nyere portal og skibets oprindelige norddør, hvortil kommer den retkantede åbning i søndre korsarms sydmur, der er ombygget 1942. †**Døre.** Kirkens oprindelige syddør er blændet, uvist hvornår. Søndre korsarms dør var før 1942 rundbuet i det ydre, i det indre suppleret med retkantet dør ophængt i flugt med bagmurene. En

dør(?) i korets nordmur blev muligvis etableret med kryptens anlæggelse.

Vinduer. Skibet har tre rundbuede, smigede og granitindfattede vinduer med små sprosser, der i 1905 blev 'ført tilbage til oprindelig stil'.¹¹ De fire nuværende vinduer i kor og korsarme (det nordre højest) svarende til skibets blev indsat 1942. †**Vinduer.** En murermeister betaltes o. 1590 for at nedbryde en mur og indsætte et sprosset vindue i kirken, hvilket muligvis er identisk med skibets vestre på sydsiden. 1600 indsattes endvidere et ikke nærmere angivet antal vinduer.⁶ I forbindelse med et syn omtales 1863 kirkens gamle vinduer, der er for små, sidder for højt og må fornyes og forhøjes.¹¹ Året efter indsattes 'buede jernvinduer', tilsyneladende med falsede åbninger (jf. fig. 22–24).¹¹

Tægværker. Korets ti spærfag af eg med spærstivere fastholdes af to lag hanebånd, og er fortløbende nummereret fra vest med smalle, øksehugne riller. Spærstiverne i femte, sjette og syvende fag i syd samt sjette og syvende i nord (i begge sider fra øst) er flyttet ud og spærskoene



Fig. 23. Ydre set fra nordøst. Foto Poul Nørlund 1924. – *Äußeres aus Nordosten.*

forkortet som følge af hvælvkappens udstrækning.

Skibets tagværk består af 28 spærfag med dobbelt lag hanebånd (alle med fornaglede bladinger i begge ender) og spærstivere; den indbyrdes afstand er 59–75 cm (jf. fig. 19). Det øverste lag hanebånd er oprindeligt, mens det nedre i vid udstrækning er udskiftet. De seks østligste fag, hvis skråt afskårne spærsko afslører hældningen på den oprindelige tagflade, strækker sig hen over korsskæringen og markerer skibets oprindelige østafslutning (jf. korttrinnene); bindbjælkerne er afskåret som følge af hvælvslagningen. Nummereringen er udført i et romertalslignende system med øksehugne streger.

Korsarmenes egetagværker består af ni regulære spærfag (samme indbyrdes afstand som i skibet) og stivere, samt yderlige fire gratspær, der hviler på de skråbjælker, der udgående fra muremmeren forbinder korsarmenes tagværker med skibets. De to lag hanebånd er ved seks af spærfagene yderligere suppleret af krydsbånd samlet med fornaglede bladninger (jf. fig. 17). Over sønd-

re korsarm er træværket nummereret med udstemmede, rektangulære felter, mens øksehugne streger er anvendt i nord.

Tårnets tagværk af fyr består af otte spærfag med to lag hanebånd og spærstivere, alt er tappet og forstærket med vindlægter. Et tægetagværk blev oplagt 1645–46.⁶

Dendrokronologiske undersøgelser. 2011 er fra tagværkernes spær og spærstivere udtaget i alt 35 boreprøver. 16 prøver fra skibets 28 fag viste, at de østligste 17 fag, hvoraf de seks østligste dækker korsskæringen, er af træ fældet o. 1468–69, mens træet i de øvrige 11 fag er fældet o. 1512–13.⁴² Af ni prøver fra koret var hovedparten fældet o. 1487, mens fældningsårene for søndre korsarms fire prøver og nordre korsarms fem viste hhv. o. 1500 og o. 1525. En enkelt prøve blev udtaget fra bjælkelaget i tårnets mellemstokværk og viste et fældningsår efter o. 1825.⁴³

Tagbeklædning. Hele kirken er dækket af blytage, der hyppigt er repareret og udskiftet. Den seneste belægning blev oplagt 1970 af C. H. Michaelsen, Hvidbjerg, jf. udstansede reliefversaler på enkelte



Fig. 24. Ydre set fra nordvest. Foto Niels J. Termansen o. 1908. – *Äußeres aus Nordwesten.*

plader. På våbenhuset således »C H Michaelsen 1970 Hvidbjerg«. Skibets nord- og sydside blev tækket hhv. 1970 og 1971, tårnet i 1970'erne (utydelig indskrift), søndre korsarm 1978 og nordre korsarm 1980. †*Tagbeklædning*. Kirken synes, i hvert fald så langt de bevarede regnskaber rækker tilbage, at have været blytækket; dog var våbenhuset en tid dækket af vingetegl, der som anført ovf. senest 1970 blev udskiftet med bly. Efterretninger om blyarbejder er således hyppigt nævnt frem til 1681-82, hvor det meste af kirkens tagbeklædning blev nedtaget og omstøbt.⁶ Ved synet 1655 stod det særligt slemt til, idet vandet flere steder løb gennem taget ind på kirkemuren.³⁶

Farveholdning. Kirkens kvadermure står udvendigt blanke på nær den vestligste del af skibets nordmur, der som kirkens teglsatte dele er hvidkalket. I det indre er alle vægflader ligeledes hvid-

kalkede, mens skibets loftsudsmykninger er fra 1911, jf. indskrift på østsiden af den næststøtligste bjælke, »Harald Munk Wallekilde i Septmb 1911«. Dekorationerne er udarbejdet af Niels Termansen og udført af Harald Munk og Peder Søndergaard. Ornamenterne i skønvirkestil er udført på en bund af lys grå bemaling og består af blomster og akantusslyngværk i sort og rød, kantet af rødt bånd. På undersiden af bjælkerne er akantusslyng kontureret med sort. Udsmykningerne er senest istandsat 1997.⁴⁴ †*Farveholdning*. 1888 nævnes i protokollen, at 12 alen loft i skibets østre ende bør omlægges og males med perlefarve.¹¹ O. 1911 var korets østvæg farvelagt med en mørk, muligvis blå nuance (jf. fig. 26).

Kirken er tidligst omtalt som kalket i regnskaberne o. 1590, mens våbenhuset er 'farvet'; herefter er kalkninger jævnligt omtalt.⁶



Fig. 25. Detalje af senmiddelalderlig †kalkmaleriudsmykning, formentlig i korhvælv-
vet (s. 1863). Foto Niels J. Termansen 1911. – *Detail von spätmittelalterlicher †Kalkge-
mäldeverzierung, vermutlich im Chorgewölbe.*

Opvarmning. Kirken opvarmes af fjernvarme, der distribueres fra den gamle fyrekælder nord for kirken. Radiatorerne i kirkens østlige del blev senest udskiftet 1980-82. †*Opvarmning.* 1908 eksploderede kirkens 1906 installerede, dampdrevne fyr, hvorved tilbygningen øst for våbenhuset blev ødelagt, og kirkeværge Johannes Toft omkom.

Kirken omgives af et *fortov* af piksten fra 1974, der afløste en 1892 etableret cementbelægning.¹¹

I regnskaberne er 1602 nævnt stål indkøbt til en †*vindfløj*.⁶

†KALKMALERIER

1911 påvistes fragmenter, der dog atter overkalkedes, af *senmiddelalderlige* kalkmalerier i hvælvene i koret, i korsskæringen og de to korsarme samt i gjordbuen mellem korhvælv og korsskæring, alt overvejende udført i rødt med enkelte detaljer i sort.⁴⁵ Dekorationen af ribberne og gjordbuen viste rude-, blad- og pilespidsmotiver, mens ribbekrydsene i hvælvene var smykket af en cirkelstjerne (fig. 25).



Fig. 26. Interiør mod øst. Foto Niels J. Termansen 1911. – *Inneres gegen Osten.*

INVENTAR

Oversigt. Til kirkens ældste inventargenstande hører den romanske døbefont og den skriftløse klokke nr. 1, antagelig fra 1200-tallets første fjerdedel. Hertil følger sig som et særligt sjældent klenodie en senromansk alterbordsforside eller frontale, der dendrokronologisk daterer sig til tiden efter 1250, men ud fra en stilistisk vurdering antagelig først er udført o. 1275–1300. Bortbjergfrontalet repræsenterer en skåren parallel til de gyldne altre og knytter sig navnlig til eksemplerne i Sahl og Stadil. Fra senmiddelalderen stammer en række skulpturer af alabast og træ fra to forskellige altertavler, der sekundært er indsat i altertavlen fra 1639 (jf. ndf.). En speciel interesse påkalder sig de syv alabastrelieffer med scener fra Skt. Jørgens historie. Reliefferne, der må dateres til 1400-tallets sidste fjerdedel, er importarbejder fra England. Af hjemlig eller nordtysk oprindelse er derimod tre helgenfigurer af træ fra o. 1500, indsat i altertavlens topstykke.

Fornylelsen af kirkens hovedinventarstykker efter reformationen skete – bortset fra donationen af et dåbsfad 1597 – først i løbet af 1600-tallet. 1624–25 leveredes prædikestolen fra Viborg, mens altertavlen

udførtes 1639 af Christen Snedker fra Holstebro og Jacob Maler (måske Jacob Meulengracht eller Jacob Bartholomesen fra Ribe). Monteringen af de middelalderlige figurer skete ved samme lejlighed, kun få år efter, at den nært beslægtede altertavle i Vejrum var undergået en tilsvarende omdannelse. 1661 forstørredes kirkens kalk på initiativ af sognepræst Knud Poulsen Kolding, mens alterstagerne af barokform allerede er nævnt 1654. 1657 fornyedes skrifte- og degnestolen, idet den sidstnævnte dog senere blev væsentlig omarbejdet. To interessante præsterækketavler bekostedes hhv. 1665 og 1722 af Knud Poulsen Kolding og Ide Marie Poulsdatter, førnævntes barnebarn.

Først fra 1800-tallet ses større ændringer af inventaret. O. 1855 opmaledes prædikestolens storfelter, mens dåbs- og alterkande samt oblatæske anskaffedes o. 1850, 1864 og 1873. Altersranken hidrører antagelig ligeledes fra o. 1864. Fra 1900-tallet og begyndelsen af dette århundrede er tilkommet flere inventarstykker, adskillige af disse som gaver fra medlemmer af menigheden. Blandt disse skal nævnes stolestaderne (1909), syvstige (1911), lysekroner og oliemaleri af Smertensmanden (1913), klokke nr. 2 (1945), klokkespil (1961), krucifiks (1962), alterkande nr. 2 (1966), disk nr. 2 og dåbskande



Fig. 27. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Innernes gegen Osten.*

nr. 2 (1972), orgel (1981), messehagel nr. 5 (2002) og relief (2009).

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret er for de vigtigste genstandes vedkommende opmalet i forbindelse med hovedrestaurationen 1980–82, hvortil følger sig en supplerende konservering af alterbordsforsiden 1992 og prædikestolen 2004. Dog blev farveholdningen på disse genstande allerede fastlagt ved restaureringer hhv. 1926 og 1913, i vid udstrækning som en rekonstruktion af den oprindelige staffering.

Kirkens indretning i ældre tid belyses til dels af de bevarede regnskaber fra 1590–1653; heraf er dog dele bortsmuldret for årene 1619–20 og 1622.⁶ Et kirkesyn 1655 tegnede et mistrogtigt billede af kirkens – og herunder inventarets – tilstand. Således var altergulvet sunket sammen flere steder, således at præsten ikke uden fare »sit Embede med Sacramentet att uddeele kunde forrette«. Tilsvarende forfald prægede kirkens stole.⁷ 1765 var status fortsat mangelfuld, både hvad angik bygning og inventar, og tilstanden var endnu 1774 langt fra forbedret. En konflikt mellem kirkepatronen (Birgitte Elisabeth Sehested, enke efter Jens Sehested (†1773)) og de lokale bønder, der bl.a. skulle hente materialer til istandsættelsen, blev angivet som en år-

sag til forsinkelserne.³⁷ 1791 var situationen stadig ikke fuldt ud tilfredsstillende. Bl.a. lå skarnet højt i stolene,⁴⁶ hvilket foranledigede sognepræsten, Christian Hansen Hjelmcrone, til en morsom kulturhistorisk kommentar vedr. de jyske bønders påståede manglende sans for renlighed i modsætning til de sjællandske (»Der kan føres hele Læss Jord ud af Kirken, som kom(m)er ind ved Folkets Træeskoe, hvilke de altid gaee i, endog til Skrifte og Alters. Denne Uskik, som den Sællandske Bonde ikke veed af, og dog neppe saa vil havende, som den jyske, burde reent afskaffes, til gavn for Gulvet«).⁴⁷ 1799 klagedes fortsat over »Trækvind og Fuglenes Nedfart i Kirken«.⁴⁸

Ældre stafferinger af altertavlen og prædikestolen var domineret af gråt og hvidt med guld og spredte farveaccenter, måske hidrørende fra 1800-tallets midte, da i hvert fald altertavlen vides opmalet. Egetræsfarven holdt sit indtog i kirken i slutningen af 1800-tallet, jf. bl.a. alterfrontalet og det 'mørke og dystre stoleværk', der dog 1947 blev malet i harmoni med kirkens nyrenoverede historiske inventar.¹¹ I øvrigt forkortedes stolestadegavlene 1950 og nymalede tillige med pulpitur og døre. I forbindelse med orglets udskiftning 1959 fjernedes det tilhørende pulpitur i buen til tårnrummet.

Alterbord (jf. fig. 27), middelalderligt, 176×103 cm, 103 cm højt; afstanden fra østvæggen udgør 95 cm. Bordet, der er opmuret af tegl, formentlig i munkeformat, er beklædt med nyere, gråstaf-feret panelværk på de to kortsider, mens forsiden prydes af et sjældent senromansk frontale af træ (jf. ndf.).⁴⁹ Nyere bordplade, ligeledes af gråmalet træ. 1822 var alterbordet skrøbeligt og behøvede istandsættelse.³⁰

Alterbordsforside (fig. 28–34), o. 1275–1300, er en træskåren udgave af de lidt ældre gyldne altre, som de bl.a. kendes fra Sahl og Stadil kirker (Ginding og Hind herreder). Alterbordsforsiden eller frontalet er udført af tre lodrette, 8 cm tykke egeplanker, 96×173 cm, udskåret i 2–4 cm dybt relief. Midtplanken er lidt smallere (49 cm bred, de ydre 62 cm) og rummer hovedmotivet, en tronende Kristus i glat ottepas. Over og under ham findes evangelisternes symboler i nogenlunde kvadratiske felter, svarende til sideplan-kernes i alt 24 felter, der er ligeligt fordelt i fire vandrette rækker. Felternes rammeværk udgøres af groft udskårne tofstave, der i skæringerne prydes af hulede medaljoner med seksbladet roset. På midtplanken savnes dog stort set rosetskæring, og

medaljonerne over og under hovedfeltet er skubbet ud mellem evangelistfelterne. Rammeværkets tofstave er dobbelte bortset fra midtfor og langs yderkanterne, hvor medaljonerne er halve og kvarte.

De lodrette yderkanter er fornyet ved en restaurering 1926, da al overflade blev dækket af forgyldning på kraftig kridtgrund, som nu i høj grad vanskeliggør en iagttagelse af skæringernes detaljer. Manglen afbødes til dels af fotografier optaget før restaureringen (fig. 29–30, 33–34).

Arbejdet må fra første færd have været yderst groft, idet scenerne nærmest fremtræder som for- enklede signaturer med pindeagtige, stiliserede skikkelser. Ansigterne er summarisk skårne, håret klumpet og dragtfolderne mest parallelt indskårne. Stedvis har skæreren dog forsøgt at give en figur svaj og folderne et svung med sært knæk- kende forløb, der antyder kendskab til højgotik- kens former.

Hovedfeltets *tronende Kristus* (fig. 29) sidder på en lav, bred trone, frontalt med åbne knæ og samlede, bare fødder. Hænderne er løftet ud til siderne, den højre velsignende, den venstre med en åben bog, der tilsyneladende er ved at falde



Fig. 28. Alterbordsforside, o. 1275–1300 (s. 1866). Tv. ses scenerne nr. 1–12, regnet fra nederste venstre hjørne; th. ses nr. 13–24, ligeledes begyndende nederst tv. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Vorderseite von Altartisch, um 1275–1300.*



Fig. 29. Den tronende Kristus (s. 1866). Detalje af fig. 30. Foto Sophus Bengtsson 1925. – *Der thronende Christus.*



Fig. 30. Alterbordsforside, o. 1275-1300 (s. 1866). Foto Sophus Bengtsson 1925. – *Vorderseite von Altartisch, um 1275-1300.*



Fig. 31. Udsnit af alterbordsforsidens nedre venstre del med scenerne nr. 1-6 (s. 1868 f.). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Ausschnitt von Vorderseite von Altartisch.*

i. Hovedet er bart, håret falder over skuldrene i kantede bølger, øjnene er udstående, den smalle næse 'udgravet', munden lille og skæv. Over venstre skulder danner kappen en buet flig med U-foldet, i højre side er den slået ind om livet, og om knæene ligger brudte folder. Tronen har øverst en vandret profil, fornedet en udsmykning med små lodrette rundstave. Evangelisttegnene er sidevendte, Mattæusenglen og Johannesørnen ses foroven (modvendte), Markusløven og Lukasoksen fornedet; de sidste bærer spor efter århundreders slid af præsternes fødder (jf. fig. 30, 34).

Motiverne i de 24 *sidefelter* er ikke alle lette at tolke, men synes fra første færd at have omfattet scener af Barndomshistorien på den venstre planke, på den højre passionsscener og parvise apostle. Imidlertid er den venstre planke på et tidligt tids-

punkt flækket igennem, måske allerede i værkstedet. Herved er dens fire midterste motiver blevet ødelagt eller har ikke kunnet færdiggøres. I stedet er der her indsat figurer, som er en smule højere end felterne og derfor har måttet fældes lidt ind i rammeværket. Det kan ikke udelukkes, at disse figurer er udført til at indgå i en anden sammenhæng, men skæringerne og stiltrækkene afviger ikke væsentligt.

Scenerne synes at skulle læses fra venstre mod højre, begyndende i venstre sides nedre række med *Barndomshistorien* (fig. 31-32). 1) *Bebudelsen*. Englen og Maria står på en sokkel med lodrette rundstave, der bruges tilsvarende i flere andre scener. 2) *Ødelagt* af nævnte revne og nu tomt. 3) *Jesu Fødsel*. Maria sidder i en seng med krybben ovenover. 4) To personer i lange gevandter,



Fig. 32. Udsnit af alterbordsforsidens øvre venstre del med scenerne nr. 7–12 (s. 1869). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Ausschnitt von Vorderseite von Altartisch.

der sidder eller knæler over for hinanden. Måske danner de med englen ovenover (nr. 7) en fremstilling af *Hyrdernes Tilbedelse*. 5) I det ødelagte felt har formentlig været indsat to figurer, af hvilke kun én er bevaret, med skæg, jødehat og lange folderige gevandter. Han er vendt imod den følgende scene og hører måske dertil. 6) *Fremførelsen i Templet*. Et bord flankeres af to stående personer, af hvilke den ene (ypperstepræsten?) synes at løfte sine hænder ind over bordet. 7) En pjusket engel med udslåede vinger, måske hørende til scenen nedenunder (nr. 4). 8–9) *Kongernes Tilbedelse*. I det første, tidligt ødelagte felt er indsat en tronende Madonna med Barnet (fig. 32). Hun sidder frontalt og kronet med barnet på venstre knæ og højre hånd løftet til bedestilling (med håndfladen frem). I det andet felt ses kongerne som tre små ens pin-

demænd med hovedtøj (kroner?) og sært lange arme. 10) *Jesu Døb*. Johannes, med langt hår og skæg, lægger hånden på skulderen af Jesus, som står dybt i Jordans vand. 11) I det ødelagte felt er indsat en frontal, skæglos figur, der samler sin folderige kappe foran kroppen (venstre hånd mangler, men ses på ældre fotografier). 12) *Peters Fiskedragt*. To frontale personer i en båd med høje stævne.

Højre plankes *passionsscener* indledes også nederst til venstre (fig. 33). 13) *Indtoget i Jerusalem*. Jesus rider på kvindevis, idet han vender hovedet bagud; to personer flankerer ham bag æslet. 14) *Nadveren?* Tre personer sidder frontalt bag et bord, hvis dug danner stiliserede V-folder. 15) *Korsegangen*. Jesus med samlede (bundne) hænder føres af sted af to bødler med jødehatte. 16) *Korsfæstelsen*. Jesus, hængende på et T-kors, er fremstillet lodret med



Fig. 33. Udsnit af alterbordsforsidens nedre højre del med scene nr. 13-18 (s. 1869). Detalje af fig. 30. Foto Sophus Bengtsson 1925. – *Ausschnitt von Vorderseite von Altartisch.*

skrånende arme, knælangt lændeklæde og parallelle fødder. Halvt vendt mod korset står Maria (med hovedklæde) og Johannes. 17) *Kvinderne ved Graven*, fremstillet som tre stående kvinder med hovedklæde og lange gevandter (graven mangler). 18) *Gravlæggelsen*. To mænd står halvt modvendte og griber om Jesus, der ligger foran dem på en sarkofag med lodrette rundstave. 19-24) *De tolv apostle* (jf. fig. 28) stående to og to på fodstykker med lodrette rundstave. De fleste har svaj og synes fremstillet gestikulerende, et par holder bøger.

På rammeværkets rosetter findes stadig 11 mere eller mindre velbevarede *rosetindfatninger* af sølv, der har skullet fastholde *†bjergkrystaller*. Af indfatningerne, der har tungede kanter og er påsat med stifter, er de to lige over og under ottepasset særlig store, den øvre cirkulær (tværmål 5,5 cm),

den nedre højoval (tværmål 7×5,5 cm) (fig. 28). De øvrige mindre indfatninger er ovale (tværmål 3×2,2 cm), de fleste anbragt midt i de skårne rosetter.⁵⁰

Alterbordsforsidens planker sammenholdes bagtil af to indgratede, vandrette revler (7 cm brede), der er fornyet både ved en lokal restaurering o. 1900 og i 1926. I fugerne mellem plankerne er indsat svære, indborede tappe. Selve fugerne har konkavt udhulede sider og har været sammenlimet med en masse, der 1926 skønnedes sammensat af hamp, ost og kalk.

Bemaling. Træet dækkes af en svær kridtgrund med forgyldning, påført 1926 af konservator Niels J. Termansen. Ved restaureringen iagttog han under en brun egetræsmaling (fra 1900) rester af to ældre stafferinger. Restaurator opfattede, for-

mentlig med rette, *den ældste staffering* som en oprindelig staffering i den forstand, at den var påført umiddelbart efter påsætningen af de lidt afvigende figurer i barndomshistorien.⁵¹ Stafferingens kridtgrund var sine steder så kraftig, at eksempelvis bølgerne i dåbsscenen var næsten udfyldte. Ægte forgyldning fandtes ikke, men alene guldfarvet sølv, der lå på rammeværkets tovsstave, på rosetterne, på ottepasset, på Kristi trone, på evangelistsymbolerne og flere steder på dragterne.⁵²

Den tronende hovedfigur havde på klædningsen guldfarvet sølv og vistnok tillige partier af dekomponeret (ufarvet) sølv, der af restaurator opfattedes som rester af et mønster. På legemsdele fandtes hudfarve, på fodstykket stedvis blå (azurit?). Samme blå farve dannede bund for den tronende Kristus og for evangelistsymbolerne, idet der dog »ned mod den blaa Bund var lagt en rød Stribe omkring baade Kristusfiguren og Evangelistsymbolerne«. Også under Kristi fødder lå en meget dækkende kraprød. I de 24 sidefelter vekslede bunden mellem den røde, en blå og en lakagtig grøn farve.⁵³

Den *ynge staffering* lå på et tyndt kridtlag, og herover dækkede en stærk rød overstrykning, »der nærmest lignede Mønje«. Dominerende var dekomponeret sølv, der vistnok havde været guldfarvet. Sølvets var lagt på tovsnoningerne, dog således at den røde lå blottet i striber. På

rosetterne lå sølvets langs randen og som kant på bladene. På figurerne, der havde hudfarve, lå der sølv på håret og på flere dragter, mens det på andre dragter lå som bræmmer. Reliefbunden havde ornamenter og draperimotiver i sølv, som ifølge restaurator ikke havde renæssancepræg. Han opfattede stafferingen som sengotisk og fandt den i øvrigt repareret med hudfarve, blå og hvidt.

En *dendrokronologisk undersøgelse* 1991 gav som resultat, at seneste årring (i kerneved) var fra 1230, og at træets fældning måtte være sket efter 1250.⁵⁴

Stilistisk vurdering og historie. Frontalet må oprindelig have været noget større på alle sider, da en hovedramme nu savnes. Som type tilhører de sjældne reliefskårne frontaler især 1200-tallet. Som en hjemlig parallel kan nævnes det brændte træfrontale i Hellevad Kirke i Sønderjylland (DK Sjy 1743). Og nordiske sidestykker kendes fra Komnes og Vilnes i Norge (begge i Universitetets Oldsaksamling i Oslo) og Berg i Sverige (i Statens Historiska Museum i Stockholm), mens et lidt ældre fra o. 1160-80 kan nævnes fra Ripoll i Spanien (i Museu Episcopal de Vic). Til forskel fra Borbjergs har alle disse separat skårne og fæstnede relieffer, hvilket må betragtes som en væsentlig mere hensigtsmæssig teknik.⁵⁵

Det forekommer overvejende sandsynligt, at den ældste staffering virkelig har været oprindelig.



Fig. 34. Alterbordsforside, o. 1275-1300 (s. 1872). Foto Adolf Hermann Vorbeck 1881.
– Vorderseite von Altartisch, um 1275-1300.

Den yngre må med sin øjensynlige mønjegrundering snarest også have været senmiddelalderlig.⁵⁶ Men det er også muligt, at den har været fra renæssancetiden. En udgift 1624 til staffing af en 'paneltavle ved alteret' (jf. også ndf.) hen-tyder antagelig til frontalet,⁶ der muligvis da kan være nedtaget fra alterbordet. Bordets forside var i øvrigt allerede før 1654 delvis dækket af et alterklæde, der fornyedes 1680 (s. 1872). *Wørsaae 1850* beskrev tavlen som »en skrækkelig raa Egetavle udhugget med bibelske Forestillinger« og placeret på alterbordet. Hvorvidt den reliefhugne flade bogstaveligt var genanvendt som bordplade, er dog ikke særligt sandsynligt.⁵⁷ Under alle omstændigheder nævntes frontalet 1864 i *Synsprotokollen* som et 'forstykke af udkåret egetræ', dvs. i en placering foran alterbordet, ligesom *Uldall 1880* fremhævede 'beklædningen på forsiden af alterbordet', nu dog med en erkendelse af dens antikvariske værdi. Derfor foresloges det, at der blev foretaget 'noget skridt til fredning', ligesom det indskærpedes, at begge dele fotograferedes til Oldnordisk Museum (jf. fig. 34, 44). Dog var der lokal modstand mod et forslag om, at frontalet blev overladt til museet til gengæld for en kompensation på 1000 kr til erhvervelse af en 'genstand til udsmykning, hygge eller opbyggelse', f.eks. et orgel, varmeapparat eller nye kirkestole.⁵⁸ O. 1900 fik tavlen en nødtørftig restaurering og bemaling med egetræsfarve. Mindre skader, bl.a. opstået efter restaureringen 1926, blev udbedret ved en konservering 1991.

Alterbordsforsiden har kun i begrænset omfang affødt diskussion i den kunsthistoriske litteratur.⁵⁹ 1926 understregede Poul Nørlund i sit værk *Gyldne Altre*, at den 'fortjente mere end almindelig opmærksomhed'. Han påpegede slægtskabet med de metaldrevne alterbordsforsider, om end i en mere 'rustikeret udgave', og bemærkede, at den med sine fire rækker relieffer over hinanden besad en parallel i det svenske gyldne metalalter fra Broddetorp. I øvrigt inddrog Nørlund ikke undersøgelsen 1926, men fandt det 'ikke (...) usandsynligt, at tavlen havde haft en oprindelig staffing med metalfarver'.⁶⁰

1968 fremholdt Tage E. Christiansen, at tavlen kun i allergroveste træk mindede en smule om frontalet i det nære Sahl. Og han holdt det

for sikkert, at 'den i lang tid havde stået umalet'. Oprindelig skulle derfor kun figurgrupperne og bjergkrystallerne have 'ledet tanken hen på metalfrontalerne'.⁶¹

Hertil må indvendes, at alterbordsforsiden nok er et væsentlig grovere stykke end Sahlalteret, men at dette faktisk må være den nærmeste parallel og et godt bud på den type metalaltre, der har dannet forbillede for Borbjergtavlen. Lighederne ligger i opbygningen, i brugen af apostelfelter (hver med to apostle) og i figurernes tendens til også i Sahl at være lidt stive og statuariske.⁶² At forsiden fra første færd skulle have stået umalet, har ingen støtte i det iagttagne og er i lyset af vor nuværende viden om sådanne arbejder utænkeligt.⁶³

Poul Nørlund gav ikke nogen nærmere *dating* end til 1200-tallet. Det dendrokronologiske undersøgelsesresultat til tiden efter 1250 er kun til en vis hjælp, da det jo ikke siger hvor længe efter. Der findes på tavlen træk, som er endog ældre end Sahlalterets, således den endnu rent romanske Korsfæstelsesscene (nr. 16). Det er klart, at vi står over for et stærkt retarderet billedskærerarbejde. Yngste træk må være de svungne og knækkede højgotiske folder, der næppe er tænkelige før o. 1275; tilsvarende detaljer findes på krucifikset i Nørre Nissum Kirke (s. 657 med fig. 25). Arbejdernes uskoledede karakter tyder på en lokal tilvirkning, måske af samme billedsnider i tiden o. 1275-1300.

†*Alterklæder*. Tidligst omtalt 1654, dog med karakteristikken 'gammel'. Et forhæng af 'kattun' (bomuld) om alteret blev 1680 skænket af sognepræsten, Poul Knudsen (†1697).⁶ Alterdugen omtaltes 1765 som gammel og forslidt.³⁷ 1791 var alterklæderne dog 'hele og gode'.⁶⁴

Altartavlen (fig. 35-44), 1639,⁶ med indsatte senmiddelalderlige skulpturer af alabast og træ, hhv. fra 1400-tallets sidste fjerdedel (o. 1473(?))⁶⁵ og fra o. 1500. I storstykkets midt- og sidefelter indgår således dele af en trefløjet alabasttavle af engelsk oprindelse med scener fra Skt. Jørgens historie samt en fremstilling af ærkeenglen Mikael, mens topstykket rummer tre træskårne enkeltfigurer, o. 1500, hhv. af Maria med barnet. Skt. Jørgen og en bispehelgen. Tavlen blev ligesom frontalet restaureret 1926 af Niels J. Termansen.



Fig. 35. Altertavle, 1639, med indsatte skulpturer fra 1400-tallets sidste fjerdedel (1473(?)) og o. 1500 (s. 1872). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Altarbild, 1639, mit eingesetzten Skulpturen aus dem letzten Viertel des 15. Jahrhunderts (von 1473?) und um 1500.

Selve altertavlen er udført i rigt dekoreret renessancestil som en tredelt arkitektonisk opbygget struktur. Storstykket indrammes af slanke

søjler med kapitæler, smykket med æggestave over en bladkrans, mens skafterne har prydbælter i form af beslagværksornamentik med indsatte

blomster og blade. Topstykkets indramning udgøres af kvindelige hermer med kortlokket hår, perlekrans og volutbryster; de lavstammede skafter har ringe med frugtophæng. Selve topfeltet har tre rundbuede arkader, båret af joniske hermeskafter med dukatmønster. Sidevingerne i både stor- og topstykke er formet som rulleværkskartoucher, storvingerne med fuglehoveder og frugtklaser omkring et højovalt felt, topvingerne med cirkelmedaljoner, hvori kerubhoveder. Topgavlen har ligeledes et cirkelfelt, indsat i frugtklasesmykkede og volutomkransede kartoucher. De vandrette profilled i postament, frise og over topstykket skanderes af konsolled, nederst med diademhoveder, i frisen med kerubhoveder og øverst med løvemasker. Herimellem er i postament og frise tværrektangulære indskriftfelter. Tavlens uregelmæssige kontur understreges af forskelligt formede småspir med kugler eller halvmåneformede ornamenters samt hængeslet, der under storstykkets yderste søjler har form af kerubhoveder med karakteristiske 'måneansigter'. Om stafferingen, jf. ndf.

Den arkitektoniske ramme er utvivlsomt fra første færd blevet udformet med henblik på en integrering af de middelalderlige skulpturer og finder dermed en nøje parallel i den omtrent samtidige altertavle i den nærliggende Vejrum Kirke (jf. ndf.), hvis storstykke på samme måde udfyldes af en senmiddelalderlig tavle, nederst med alabastrelieffer i en hængslet triptyk og øverst med en træskåret figurgruppe. I Borbjerg er de enkelte fløje i middelaldertavlen, der omfatter hhv. tre relieffer i midtfeltet og to i hvert af sidefelterne, imidlertid adskilt, ligesom rammeværkets karme er tilpasset de nyere højrektangulære felter. Som påvist ved restaureringen er af den oprindelige tavle bevaret bagklædningen, hvorpå spor af strukturen i den oprindelige opbygning var antydet. Under reliefferne er glatte smalfelter eller fodstykker, der dog ligesom karmene omkring de tre hovedfelter antagelig er samtidige med renæssancetavlens rammeværk.⁶⁶ Mht. den øvre bekroning over reliefferne er kun én af samtlige baldakiner (over relief nr. 1, jf. ndf.) af alabast og sandsynligvis oprindelig. Baldakinen har korsbladprydede spidsgavle mellem fialer,

hvilket er gentaget i de øvrige, der alle er sekundære og udskåret af træ; heraf blev en enkelt (over relief nr. 5) nyskåret 1926 som erstatning for en ældre fyrretræsklods med bemalet dekoration (jf. fig. 44). De lodrette skrålister mellem reliefferne har ornamentmønstre i relief, indpræget på kridtgrunden, men er i øvrigt i ældre tid blevet indbyrdes ombyttet, ligesom en enkelt er blevet nyudført som erstatning for en **liste*, indleveret 1929 til Nationalmuseet (inv.nr. D11425). Den middelalderlige alabasttavle har formentlig haft et forhøjet, baldakinkronet midtfelt, der senere er erstattet med en sektion af en gennemløbende korsblomstfrise, udført af træ. Denne camouflerer også, hvordan de lodrette skrålister netop omkring det midterste felt er ført højere op (Niels J. Termansen 1927 og fig. 35). Selvom tilsvarende prydfriser ses anvendt på engelske alabasttavler (jf. ndf.), er hele frisen som nævnt formentlig sekundær, idet enkelte partier ligeledes er fornyet ved restaureringen.

De i alt syv *alabastrelieffer* (fig. 37-41) har, bortset fra det midterste felt (nr. 4), omtrent samme højde (ca. 40-42 mod ca. 52 cm). Højden af baldakinerne, inklusive den oprindelige af alabast over relief nr. 1, udgør ca. 15 cm. Relieffernes bredde varierer. Således er de yderste felter med stående enkeltfigurer smallere end de øvrige (ca. 14/26 cm). Ud over enkeltfigurerne er gengivet fem scener fra Skt. Jørgens liv. Den særdeles vidtløftige helgenlegende kendes i flere forskellige versioner, blandt hvilke Jacobus de Voragines *Legenda aurea* fra o. 1260 var den mest udbredte.⁶⁷ Fra venstre mod højre ses: 1) (Jf. fig. 37), *Skt. Jørgen og dragen*. Den rustningsklædte og hjelmkronede krigerhelgen, der har bælte med dolk og slagssværd spændt om hoften, støder lansen i gabet på den liggende drage, som han triumferende træder på. I venstre hånd støtter han sit skjold. 2) (Jf. fig. 37), *Skt. Jørgen flås af bødler*. Som del af martyriet, der omfattede tre henrettelser, som helgenen mirakuløst alle overlevede, er vist den stående Skt.

Fig. 36. Søndre storvinge med fremstilling af Paulus (s. 1874, 1882). Detalje af altertavle (jf. fig. 35). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Südllicher Großflügel mit Darstellung von Paulus. Detail von Altarbild.*





Fig. 37. Skt. Jørgen, gengivet som dragedræber (tv.) og mens han flås af bødler (th.) (s. 1874, 1878). Detalje af altertavle (jf. fig. 35). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *St. Georg als Drachentöter (links) und während er von den Bütteln zerfetzt wird (rechts).*



Fig. 38. Skt. Jørgen modtager giftbægeret (s. 1878). Detalje af altertavle (jf. fig. 35). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *St. Georg empfängt den Giftbecher. Detail von Altarbild.*

Jørgen; han har himmelvendt blik og ses nøgen, bortset fra et lændeklæde. Tre bødler, bevæbnet med dolke, flænses hans arme og højre ben. Til højre ses den hedenske fyrste, Dacian,⁶⁸ der er udstyret med kejserlig tiara på hovedet og kommandostav i venstre hånd; en ledsager bag fyrsten hæver, vel i forundring, sin venstre hånd. 3) (Fig. 38), *Skt. Jørgen modtager giftbægeret*. På befaling af fyrsten, vist til venstre med tiara, hævet sværd og venstre ben lagt over højre ben som karakteristisk for en dommer,⁶⁹ overrækker en troldmand med turbanprydet hættekofte et bæger, hvorfra en drage stikker op, til helgenen. Denne modtager giftdrinken, men lades uberørt. Et skriftbånd, der udgår fra Skt. Jørgens højre hånd, er ført i en bue over hans hoved. I forundring over miraklet bekender troldmanden sig som kristen. Han er atter gengivet i nedre højre hjørne, nu knælende med blottet hoved og hænderne samlet i bøn, men halshugges af Dacian som vist i nedre venstre hjørne.⁷⁰ 4) (Fig. 39), *Ødelæggelsen af afgudstemplet*. På Dacians bud, vist til venstre med tiara og scepter samt ledsaget af to rådgivere, føres Skt. Jørgen til et hedensk tempel, gengivet som en diminutiv spirkronet bygning. Helgenen modstår fristelsen, og på hans bøn opsluger en himmelsk ild templet og dets afguder, her repræsenteret af en djævelskikkelse. En mandsfigur, vel den hedenske ypperstepræst, i templets port løfter hænderne i forundring. 5) (Fig. 40), *Skt. Jørgen modtager sin militærudstrustning af Jomfru Maria efter at være genopvakt fra døden*. Den rustningsklædte og knælende helgen får overrakt sin krigshjelm af den kronede Gudsmoder, mens tre engle forsyner ham med sporer, sværd, lanse og skjold. Øverst ses hans opsadlede hest. Bag helgenen er vist den skråtstillede kiste som hentydning til hans mirakuløse genopvækkelse. Motivet kendes ikke i den samtidige helgenlitteratur, men genfindes som billedmotiv, både i England og på kontinentet (jf. ndf.).⁷¹ 6) (Jf. fig. 41), *Skt. Jørgen i kamp*. Den bevæbnede helgen, der er til hest, har strakt en fjendtlig rytter til jorden med sin lanse. I relieffets højre side ses tre andre modstandere i et tårn med kreneleret bekroning. Af disse er den bageste kronet og såres tilsyneladende af en pilespids, idet han løfter begge hænder i forbløffelse.

Som omtalt i *Legenda aurea* viste helgenen sig efter sin død for de kristne korsfarere under belejringen af Jerusalem. Fremstillingen af Skt. Jørgens kamp mod fjendtlige krigere kunne referere hertil, men er også i en specifik senmiddelalderlig engelsk kontekst knyttet til 100-års krigen mod Frankrig (1337–1453), da Skt. Jørgen yderligere konsoliderede sin status som Englands nationalhelgen, der med sit korsprydede skjold forsvarede nationen mod dens fjender.⁷² 7) (Jf. fig. 41), *Ærkeenglen Mikael*. Som pendant til den stående Skt. Jørgen i nr. 1 ses ærkeenglen Mikael, vist som dragedræber; han er kronet med mitra og klædt i en folderig kappe over kort kjortel. Også han støder sin lanse i gabet af et udyr, der ligger for hans fødder.

Alabastrelieffernes stil og ikonografi. De syv relieffer repræsenterer en engelsk, til dels masseproduceret, eksportvare, der bl.a. fra Nottingham blev udbredt over hele Europa, såvel i senmiddelalderen som efter reformationen.⁷³ Reliefferne spredtes både som enkeltstykker og som hele tavler, hvoraf netop to eksemplarer er repræsenteret i Borbjerg og Vejrum. Som disse har de oprindelige altre ofte været udformet som træfløjede tavler med fortællende scener, flankeret af enkeltfigurer i sidefløjene. En gennemgående korsblomstfrise kroner undertiden den rektangulære opbygning, mens et gennemløbende smalfelt danner fodstykke for de enkelte fløje. Fra midten af 1400-tallet ses hyppigt en opbygning med forhøjet midtparti, svarende til eksemplerne i Borbjerg og Vejrum, idet sidstnævnte tillige viser en komposition med en forhøjning af de yderste felter.⁷⁴ De generelt standardiserede værker er kendetegnede ved en figurstil med spinkle, livligt gestikulerende personer og stærke farver: Den arkitektoniske indramning omfatter gerne stavværksprydede baldakiner og skråtstillede piller som skilleled.

Borbjergrelieffernes særlige udvalg af scener fra Skt. Jørgens legende finder navnlig paralleller i tre samtidige udsmykninger, alle engelske eller med engelsk proveniens, to glasmalede komplekser fra o. 1450 og 1500 (St. George's Church, Stamford; St. Neot's Church, Cornwall) og en alabasttavle med relieffer i to rækker i La Selle, Normandiet



Fig. 39. Ødelæggelsen af afgudstemplet (s. 1878). Detalje af altertavle (jf. fig. 35). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Zerstörung von Götzentempels. Detail von Altarbild.



Fig. 40. Skt. Jørgen modtager sin militærudstning af Jomfru Maria (s. 1878). Detalje af altertavle (jf. fig. 35). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *St. Georg empfängt seine Militärrüstung von Jungfrau Maria. Detail von Altarbild.*

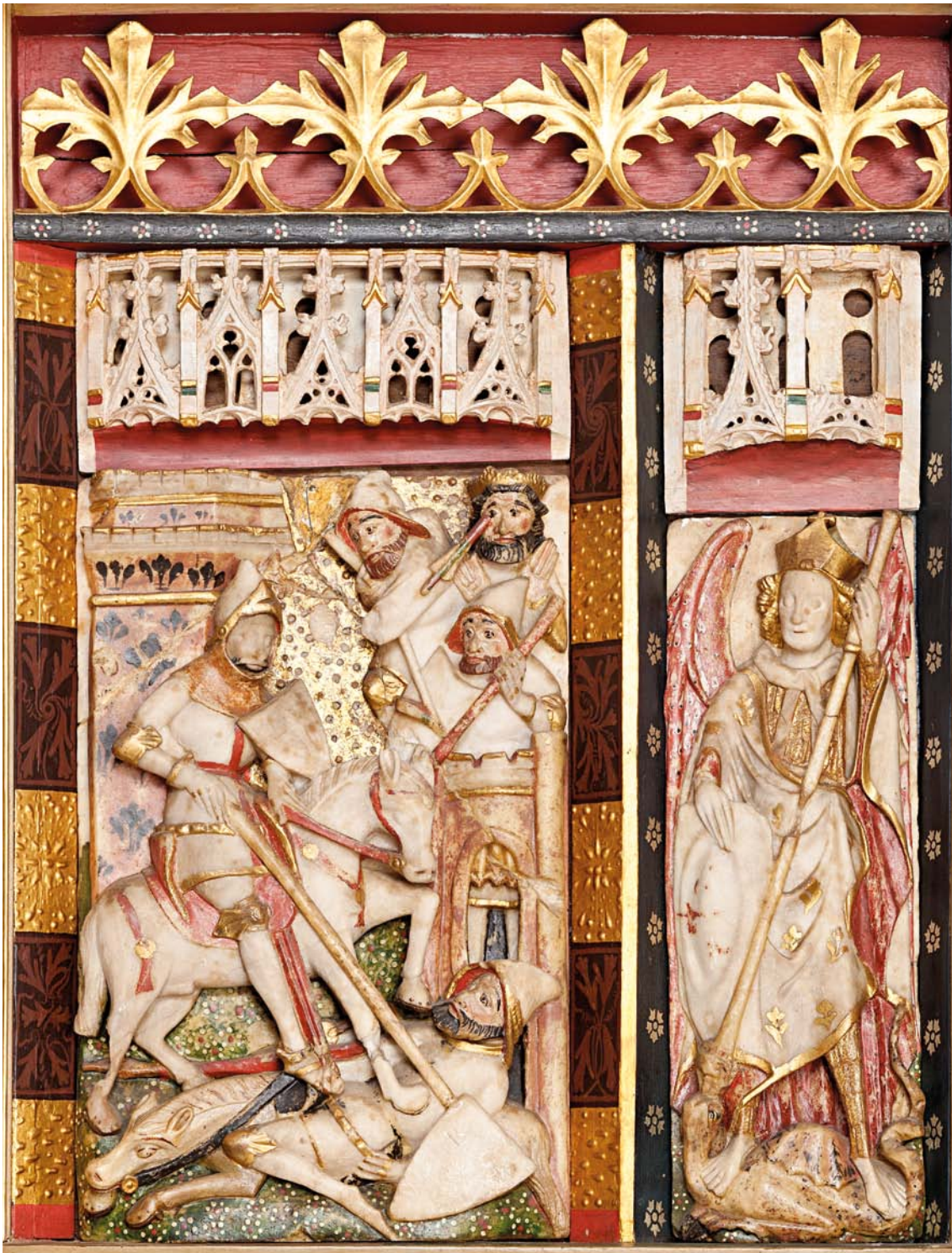


Fig. 41. Skt. Jørgen i kamp (tv.) og Skt. Mikael, gengivet som dragedræber (th.) (s. 1878). Detalje af altertavle (jf. fig. 35). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *St. Georg im Kampf (links) und St. Michael als Drachentöter (rechts). Detail von Altarbild.*

fra o. 1500.⁷⁵ Øverste sektion på sidstnævnte tavle viser udover fremstillinger fra Jomfru Marias liv bl.a. Skt. Jørgens genopvækkelse og investitur ved Marias mellemkomst. Det litterære forlæg for dette motiv er ikke påvist, men der kan være tale om en parallelkonstruktion til helgenlegenden om Skt. Mercurius.⁷⁶ I de nævnte eksempler er motivet vist som indledning til Skt. Jørgens liv sammen med en kampscene, efterfulgt af skiltringen af helgenens martyrium, hvorimod scenerne findes som afslutning i Borbjergreliefferne. Der kan argumenteres for, at sekvensen af scener i Borbjerg netop viser en logisk udvikling fra ridderhelgenens martyrium via hans genopvækkelse fra døden og afsluttende med den mirakuløse posthume tilsynekomst under belejringen af Jerusalem,⁷⁷ men det kan heller ikke udelukkes, at den oprindelige rækkefølge af enkeltscenerne i Borbjerg sekundært er ombyttet eller ligefrem reduceret i antal.⁷⁸ Således savnes i det jyske eksempel den i middelalderen hyppigst afbildede scene, Skt. Jørgen, der dræber dragen og frelser prinsessen, om end en forkortet udgave heraf ses i relief nr. 1.

De tre helgenfigurer (fig. 42), o. 1500, af eg, er ca. 33 cm høje. De stående figurer er indsat i topstykkets tre arkader, idet de enkelte figurer indbyrdes er ombyttede (jf. fig. 43–44). Alle figurer har runde, sekundære glorieskiver. Fra venstre mod højre ses:

1) Stående bispehelgen, vist i ornat med mitra, kåbe, messehagel og tunika. Hans højre hånd er hævet til velsignelse, mens den venstre fatter om en, sekundær, bispetav. 1834 og 1881 vist i midtfaget.

2) Jomfru Maria med Barnet. Maria, der har krone på sit udslåede hår, bærer Jesusbarnet, der har nøgen overkrop, på højre arm. Gudsmoderen er iklædt en folderig kappe over en kjole med smalle ærmer. 1834 vist som nr. 3 fra venstre, 1881 som nr. 1.

3) Krigerhelgen, antagelig Skt. Jørgen. Den rustningsklædte ridder, der er drejet let mod højre og beslægtet med de ældre relieffers fremstilling (jf. fig. 37, 41), har kappe over sit harnisk, nyredolk i bæltet og spidssnudedestøvler; i højre hånd holdes lansens, mens den venstre støt-

ter skjoldet. 1834 vist som nr. 1 fra venstre, 1881 placeret på sin nuværende plads.

Helgenfigurerne stil og ikonografi. I betragtning af deres diminutive format har figurerne formentlig oprindeligt været placeret på sidefløjene af en altertavle, vel et hjemligt eller nordtysk arbejde, om end næppe identisk med kirkens ældre $\dagger$ tavle, der endnu i 1700-tallet havde bevaret sin centrale Mariafigur (jf. ndf.).

Bemaling. Altertavlen fremtræder farvemæssigt som resultatet af en gennemgribende restaurering, udført 1926 af konservator Termansen efter forundersøgelser 1914–15 og 1924; senere istandsættelse har i første række omfattet limning af revner og rensning eller fæstelse af farvelag (1984).

Som påvist fandtes på selve *renæssancetavlen* to lag stafferinger, yngst en hvid og grå staffering med guld og sparsomme accenter i rødt, blå og grønt. Herunder lå den oprindelige staffering på et tyndt lag kridtgrund, dog i så sparsomme fragmenter, at en ny bemaling rekonstrueredes i harmoni med alabastreliefferne, dvs. med gråt, hvidt og forgyltning, herunder en gråflammet marmorstaffering af søjlerne. Topgavlens medaljon fik et Jesumonogram i hvid og gylden fraktur på rød baggrund, mens prydfriiser i guld på sort grund påmaledes topstykkets frise, og to figurmalerier af apostelfyrsterne Skt. Peter og Paulus erstattede ældre højovalde bosser i sidevingerne. Baggrunden bag topstykkets figurer fik mønster i gyldent, rødt og sort, fornedet imiterende op-hængte draperier og foroven gyldenlæder med mønster af blade og rosetter.

Alabastreliefferne havde to lag stafferinger, hvoraf den seneste antagelig var samtidig med renæssancetavlens oprindelige bemaling. Denne udgjorde en delvis overmaling, bl.a. med lasering på sølv, af de middelalderlige farver, der til dels dannede grundlag herfor. Herunder påvistes store partier af den middelalderlige staffering, der af Terman-sen fremhævedes for de smukke farvetoner. Disse, der afrensedes og retoucheredes, dominerer tavlens nuværende fremtoning. Figurerne står i overvejende omfang i alabastmaterialets hvidlige tone, dog med spredt anvendelse af guld og sølv og med en staffering i rødt, grønt, brunt, sort og hudfarve af udvalgte detaljer. Således har



Fig. 42. Detalje af altertavlens topstykke (jf. fig. 35), med genanvendte figurer fra o. 1500 (s. 1882). Fra venstre mod højre ses uidentificeret bispehelgen, Jomfru Maria med barnet og krigerhelgen, antagelig Skt. Jørgen. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Detail vom oberen Stück des Altarbildes mit wiederverwendeten Figuren von um 1500. Von links nach rechts unidentifizierter heiliger Bischof, Jungfrau Maria mit dem Kind und ein Kriegerheilige, vermutlich St. Georg.*

de 'onde' figurer en rødlig karnationsfarve med brunt eller sort hår, mens helgenen, Jomfru Maria og de tre engle alle har alabasthvid hud og gyldent hår. Skt. Jørgens skjold er prydet med et rødt kors, både på relief nr. 1 og 5; i relief nr. 6 er korset angivet som en kontur, flankeret af fire gyldne prikker. Jordsmonnet er grønt med rosetblomster, dannet af fem hvide prikker omkring en rød midte, som karakteristisk for de engelske tavler. Reliefbaggrundene er gyldne med indprægede prikker i kridtgrunden. Skrålisternes originalfarver er ligeledes afdækket; disse omfattede tværbånd, henholdsvis i gyldent på mønstret reliefdannet grund, og rødt i to nuancer, idet ornamenterne heri er skrabet op i grunden. Skrålisterne i de yderste relieffelter (nr. 1 og 7) står i blå med sølvblomster. Farvelagene på træbaldakinerne blev kun delvis bestemt. Under renæssancestafferingen med guld og sølv lå en porøs rødlig farve, der måske blot dannede underlag for metallet. Herunder var en hvidlig staffering på tyndt kridtgrundlag med enkelte røde accenter, svarende til den bevarede alabastbaldakin. Kors-

blomstfrisen og bunden bag baldakinerne havde en ubestemmelig sort farve, der 1926 er opmalet i guld på rød baggrund.

De tre helgenfigurer havde før restaureringen 1926 tre lag maling: Yngst var en staffering i gråt, der også blev påvist på tavlens arkitektur; herunder var en broget bemaling, til dels med lasur på sølvgrund, antagelig stammende fra renæssance-tavlens udførelse. Inderst var endnu spor af den oprindelige, middelalderlige staffering på kridtgrund. Denne adskilte sig dog i en række detaljer fra den af Termansen rekonstruerede, der viser figurerne med overvejende hvide dragter og spredt anvendelse af guld, hudfarve, rødt og blå foruden forgyldning.⁷⁹

Indskrifter. De fire smalfelter under alabastrelieferne gengiver 1 Tim. 1,15. Indskriften i gylden fraktur på sort grund ses allerede 1834 (fig. 43) og går antagelig tilbage til den ældste renæssancestaffering. Skriftfelterne er indsat i illusionistisk malede rammer med rulleværkskartoucher. Storstykkets frise- og postamentfelter har skriftsteder fra Joh. 3,16 og Matt. 11,28-30, alt ligeledes



Fig. 43. Altertavlen. Laveret tegning, udført 1834 af M. N. Schmidth (s. 1883). – Altar, 1834 von M. N. Schmidth gezeichnet.

i gylden fraktur på sort grund og indrammet af forgyldte ornamentborter.

†*Indskrifter.* Som registreret i indberetning til Oldsagskommissionen 1811 fandtes på skriftbåndet i relief nr. 3: »Levninger af Bogstaver og Tal, som nødvendigvis synes at have været AN-NO 1473«. ⁸⁰ Indskriften er ikke nævnt af senere berettere eller konservatorer. Postamentfelterne havde ifølge fig. 43 tre skriftsteder, hvoraf fragmenter sås anført i fraktur med smukt formede

initialer samt enkelte versaler, fra venstre mod højre hhv. Joh. 7 (muligvis Joh. 7,19), Joh. 3,16 og Joh. 6,54, mens frisen havde et skriftsted fra Matt. 11, muligvis 11,28. Før restaureringen (fig. 44) læstes i postamentfelterne skriftsteder, hhv. fra Joh. 1,17 (nord og syd) samt Joh. 6,56 (midtfelt), alt i lys fraktur på mørk bund, mens topmedaljonen havde hebraisklignende tegn, vel for Jahve.

Tavlens historie og senere udforskning. Renæssancetavlens tilblivelse, herunder indkøb af egefjælle



Fig. 44. Altartavle (s. 1886). Foto Adolf Hermann Vorbeck 1881. – *Altartavle*.

til en tavle og arbejds løn til både snedker eller billedskærer og maler, fremgår af kirkeregnskabene fra 1639. I forbindelse hermed lønnes Christen Snedker fra Holstebro, for at have indsat 'en lille alabastertavle' i den omtalte tavle, som efterfølgende maledes og stafferedes af Jacob

Maler (måske Jacob Meulengracht eller Jacob Bartholomesen).⁶ Arbejdet må have omfattet den gennemgribende ombygning og nymontering af elementerne fra de to middelalderlige tavler, dels alabasttavlen, hvis forhøjede midtparti og oprindelige rammeværk vel på dette tidspunkt blev

ombygget for at harmonere med den ændrede indramning, dels tre løsrevne figurer fra en $\uparrow$ føj-altertavle. Samtlige sætstykker kan principielt, men langt fra nødvendigvis, hidrøre fra ældre tavler i kirken. Der vides dog intet sikkert om, hvorvidt der i middelalderen fandtes noget Skt. Jørgenpatrocinium her eller ved annekskirken, Holstebro (jf. s. 162).⁸¹ Indsætningen af de middelalderlige skulpturer i en ny renæssancetavle skete omtrent samtidig i Vejrumtavlen, hvorpå tidligere læstes årstallet »1632«.⁸²

Genaktivering af de katolske inventargenstande godt 100 år efter reformationen er et interessant vidnesbyrd om en øget tolerance over for den katolske kirkekunst, der med en passende belærende indskrift som angivet på tavlen i Vejrum (»Dis bilder er sat for ziir oc pryd/ De haffue ick anden krafft och Dyd«) kunne afmystificeres som skadelige.⁸³ En tilsvarende formaning er ikke anført i Borbjerg. Dog er det tankevækkende, som det fremgår af 1700-tallets antikvariske litteratur og en præsteindberetning fra 1766, at fremstillingen af den katolske helgens liv på dette tidspunkt (og måske også tidligere) omtolkedes eller 'neutraliseredes' som en hentydning til den danske sagnhelt Svend Felding.⁸⁴ Interessen for Svend Felding havde en særlig lokal motivering, idet hans hjemsted bl.a. lokaliseredes til Nørre og Sønder Felding (hhv. Ulfborg og Hammerum herreder).⁸⁵ Som det fremgår af traditionsdannelsen i kølvandet på udgivelsen af Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog* (1591), foregik ihærdige bestræbelser, også i Østjylland, på at konsolidere myten og indsætte sagnhelten i et konkret historisk miljø, ikke mindst med kreativ udnyttelse af både materielle og skriftlige fortidslevn.⁸⁶ Omtolkningen af Borbjergtavlens ikonografi bør antagelig betragtes som endnu et udtryk for denne tendens. Det skal dog understreges, at allerede Søren Abildgaard (*Abildgaard*) 1773 lagde afstand til sagnet og korrekt knyttede billederne til Skt. Jørgens legende (»det (...) synes mig ligere til, at skulle forestille St. Jörgens Historie«).

1765 foreslog man, at altertavlen blev eftersat og repareret.³⁷ Som seværdighed fremhævedes den fortsat både i den lokale og i den historiske litteratur.⁸⁷ J. B. Krarup, sognepræst i Vejrum,

der 1808–09 medvirkede ved indberetningen til Oldsagskommissionen vedrørende altertavlen her, beskrev tillige Borbjergtavlen 1811. I sin motivtolkning lagde også han klart afstand til Svend Felding-myten, idet han dog tolkede fremstillingerne enten allegorisk som hentydning til »den Christne Kirkes ved Hedenskabet nedtrykte Tilstand« eller – mere sandsynligt – som scener af en fortælling om en helt og en heltinde, muligvis en kvindelig helgen.⁸⁸ Selvom N. L. Høyen (*Høyen 1830*) gentog den rette identifikation, fastholdtes Felding-myten endnu 1834 af sognepræst M. N. Schmidth, der indsendte en tegning af altertavlen (fig. 43) til Oldsagskommissionen. Tegningen viser iøvrigt topgavlen flankeret af tre $\uparrow$ englefigurer og smykket med to $\uparrow$ fugle.

1855 blev kirken og dermed formentlig også altertavlen opmalet, som det tidligere læstes på bagsiden af den ene sidefløj: »Kirken blev opmalet 1855, besørget af daværende Værger Jens Have og Niels Qvistgaard ved A. T. Jaeger«.⁸⁹ Dermed hentydes antagelig til den grå og hvide staffering, som afdækkedes 1926. På dette tidspunkt synes tavlens korrekte ikonografi at have været almindeligt erkendt.⁹⁰ Ikke desto mindre udtrykte Uldall 1880 fortsat bekymring for den manglende forståelse i sognet for både altertavlens og alterbordsforsidens sjældenhed (jf. ovf.) og foreslog begge fredet eller i det mindste affotograferet til Nationalmuseets arkiv, hvilket gennemførtes året efter ved Holstebrofoto grafen Adolf Hermann Vorbeck (fig. 34, 44).

Det er antagelig Francis Beckett (1905),⁹¹ der har æren af tidligst at påvise alabastrelieffernes engelske proveniens og sætte disse ind i en bredere sammenhæng, bl.a. ved parallelisering med andre eksempler i dansk eje; dog omtalte han – noget nedladende – den tidligere farveholdning på både Borbjerg- og Vejrumtavlerne, der begge »i deres oprindelige Glans maa (...) have gjort en lignende barnlig broget Virkning som Fastelavnssris«.⁹² 1920 blev de to tavler og de øvrige senmiddelalderlige alabastarbejder i Danmark og på Island præsenteret for en engelsksproget kreds af Philip Nelson.⁹³ Selve tavlen blev som nævnt gennemgribende restaureret 1926 efter forundersøgelser 1914–15 og 1924. 1959 observeredes



Fig. 45. Alterkalk, antagelig sammensat af forskellige dele, heraf fod og skaft, antagelig fra 1646 og bæger fra 1661 (s. 1887). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altarkelch, vermutlich aus verschiedenen Teilen zusammengesetzt, davon Fuß und Schaft wohl von 1646 und Becher von 1661.*

tavlen for ormeangreb.¹¹ 1981 limesedes en gennemgående revne i topfeltet, ligesom tavlen blev overfladerenset og stafferingen udbedret.

†*Altertavle(r)*. Som nævnt i kilder fra 1700-tallets anden halvdel fandtes endnu i kirken den gamle, formentlig senmiddelalderlige altertavle, karakteriseret som »en konstig Billedhugger Altertavle«.⁸⁴ Tavlen, som var placeret lige over for kirkedøren, var dog uden maling og 'aldeles forfalden'. I midten sås en $\dagger$ fremstilling af Maria med Barnet. De i renæssancetavlen indsatte reli-

effer og enkeltfigurer kan teoretisk set hidrøre fra denne eller andre (side)altertavler i kirken, men kan lige så vel være hidført andetstedsfra, jf. ovf. Med henblik på den førstnævnte tavle eller alterbordsforsiden (s.d.) afregnedes iøvrigt 1618 for udgifter til 'alterens' færdiggørelse.⁶

Altersølv (fig. 45-46), omfattende kalk og disk af forskellig alder. *Kalken* er, antagelig sammensat af forskellige dele. Heraf synes fod og skaft ældre, måske fra 1646, da den i 1627 erhvervede kalk omdannedes og forstørredes, mens bægeret



Fig. 46. Altersølv, omfattende følgende dele: I forgrunden disk nr. 1 og 2, o. 1900 og 1972 (s. 1888–89) samt ske, stemplet af N. J. Melgaard, Holstebro (1893–1937 (s. 1889)); bagved oblatæske, antagelig 1873 (s. 1889), skål, og sygesæt nr. 1 (s. 1889) samt alterkande nr. 2, 1966 (s. 1889). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Silberne Altargeräte mit folgenden Teilen: Im Vordergrund Patene Nr. 1 und 2, um 1900 und 1972 sowie Löffel, Stempel von N. J. Melgaard, Holstebro (1893–1937), dahinter Oblatdose, vermutlich 1873, Schale und Krankengeräte Nr. 1 sowie Altarkanne Nr. 2, 1966.*

som anført herpå fornyedes 1661, bekostet eller iværksat af kirkens sognepræst, Knud Poulsen Kolding. Den 21,5 cm høje kalk har lav sekstunget og pyramideformet fod, der er drevet stejlt op mod det sekskantede skaftled, midtdelt af en flad knop med rudeformede bossier, hvori: »IHESVS« i reliefversaler mellem buetunger med indridsede rosetter. Denne indskrift gentages på øvre skaftled, mens der forneden er anført fem typer, afsluttet med et bladornament: »HI (sammenskrevet eller et forenklet M?)⁹⁴ARIA«, begge steder med versaler i lavt relief på skraveret grund. Det hvælvede bæger, der kan være fornyet ved renoveringen 1661, bærer under mundingsranden følgende indskrift i fordybet antikva med enkelte versaler: »Jesu Christi Guds Sønns Blod Toer oc Renser Os Aff Vorre Synder 1 Joh:1:C:P:C: 1661«. Kalken er uden mestermark; dog er under en af fodens tunger muligvis indridset en vægtangivelse.

Kalken kan være identisk med den, der 1646 omgjødes og förstørredes, 'eftersom den var brækket' (vel kalkens skaft) sammen med den tilhørende disk. Til arbejdet indkøbtes 8 lod sølv.⁶ Altersølvet ('en stor kalk og disk, begge udforgylt') er nævnt 1654.⁶ 1661 blev sættet dog forgyldt og bægeret muligvis fornyet ved samme lejlighed (jf. ovf.), »eftter som det udi Jorden i denne Ufreds tiid var bleffuen beplet(t)ed«, formentlig i forbindelse med en midlertidig nedgravning som en sikkerhedsforanstaltning under Karl Gustav-krigene (1657–60).⁶ 2004 istandsat og lueforgylt ind- og udvendigt af Bent Exner.⁹⁵

†Kalk. Nyanskaffet 1627 fra Viborg (jf. ovf.) og antagelig omdannet 1646 og 1661 til den nuværende kalk.⁶

Diske. 1) O. 1900, 15 cm i tværmål. På fanen er indgraveret cirkelkors, mens bunden har et fordybet korsformet felt. Under bunden er to

mestermærker for Holstebroguldsmeden Mathias Lind (1893–1928) (*Bøje* nr. 6737).

2) 1972, skænket af Signe og Marthinus Jørgensen, Brødbæk, som anført med fordybet skrive-skrift på fanen. 18 cm i tværmål; fanen er udvidet med to korsprydede 'håndtag'. Under bunden er mestermærke for Holger Hofstatter, Aalborg og lodighedsstempel for sterlingsølv (»925 S«).

†*Disk*. Antagelig anskaffet 1627 sammen med kalken. Omstøbt 1646 (jf. ovf.) og opbevaret sammen med kalken frem til anskaffelsen af den nye disk (nr. 1).

†*Kalkklæder*. 1633 indkøbtes lærred til at svøbe om kirkens kalk og disk; fornyet 1642 og 1646.⁶

Oblatæske (jf. fig. 46), antagelig identisk med den 'nye smukke æske til alterbrødene', der anbefale-des anskaffet 1873.¹¹ 7,5 cm høj og 12,5 (9,5) cm i tværmål. Den ovale æske har svagt hvælvet låg med indgraveret kløverbladskors. Intet stempel.

Sygesæt. 1) (Jf. fig. 46), nyere, omfattende kalk, 9,7 cm høj med oblatgemme i fod, disk, 7 cm i tværmål, og flaske, 7 cm høj. Under kalkens bund er fire mestermærker: »CM« i firkantet ramme, måske for C. Mortensen, København (1893–1937) eller Carl Mortensen, Kolding (1937–47). I cylinderformet sort læderfuttal med rødt for.

2) Moderne, af tin, omfattende kalk, 12,5 cm høj, disk, tværmål 9 cm, med ligearmet kors i bunden, oblatæske, 2,5 cm høj og med tværmålet 6,5 cm. Tilhørende flaske af glas, 12 cm høj. I lille kuffert.

†*Sygesæt*. En lille uforgylt sølvkalk og -disk, der anvendtes til 'syge folk', er omtalt i inventariet 1654; samme år omstøbtes sættet og forbedredes med 8 lod sølv, idet skruerne(?) forgyldtes. Det er dog formentlig kalken hertil ('den lille kalk'), der allerede 1600 skulle 'færdiges' (dvs. udføres eller repareres), ligesom der 1636 anvendtes 8 lod sølv til den lille kalk 'til kirkens behov'.⁶ 1862 anbefale-des anskaffelsen af et nyt sygesæt, hvilket synes sket o. 1864.¹¹

Alterkander. 1) (Jf. fig. 47), o. 1850, af tin, 25,5 cm høj. Med svungen hank og låg, forsynet med en flad knop. Opbevares i skab i våbenhuset. 2) (Jf. fig. 46), 1966, 21,5 cm høj. Den keglestub-formede kande har retkantet hank og låg med enkel knop. Under kandens bund og låget er gi-



Fig. 47. Alterkande nr. 1 og dåbskande nr. 1, o. 1850 og o. 1864 (s. 1889, 1891). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altarkanne Nr. 1 und Taufkanne Nr. 1, um 1850 und um 1864.*

vermærke med graverede versaler: »Skænket til Borbjerg Kirke 1966« samt mestermærke for Exner og lodighedsstempel for sterlingsølv.

Skål (jf. fig. 46), nyere, 8 cm høj og 13,6 cm i tværmål. På siden er indgraveret treklovere. Under bund stempler for sølvplet samt to tårne.

Ske (jf. fig. 46), nyere, 15 cm lang, med snoet skaft, smykket med blomster og blade. Under skebladet er stempel for N. J. Melgaard, Holstebro (1893–1937).

Alterstager (fig. 48), af barokform, muligvis identiske med de to små messingstager, der er registreret 1654.⁶ Stagerne, der er 27,5 cm høje, har profileret fod og sammensat balusterskaft, midtdelt af et fladt skiveled mellem et kugleformet og et vasselignende led; flad lyseskål. Huller i fodleddets nedre del angiver fæstnelse til fodbøtter. Lyseskålen på den ene stage er desuden delvis afbrækket.

1656 omtaltes to små ankre bag alteret under hver stage, tillige med et jernkors(?), beregnet til en (midlertidig?) opsætning af stagerne.⁶

†*Alterstager*. 1605 er anført en udgift til en lysestage.

Syvstage, ifølge graveret indskrift i skriveskrift på den lodrette standkant skænket »Julen 1911«. Giverne var Margrethe Toft, enke efter den tidligt afdøde kirkeværge Johannes Toft (s. 1911) og hendes barndomsveninde, maleren Kristine Friis.⁹⁶ Stagen, der er 51 cm høj, har en sammensat ottekantet fod.

†*Alterbøger*. En alterbog indkøbtes 1646; nævnt 1654 sammen med et gammelt graduale. 1662 indkøbtes en ny bibel.⁶

Alterskranke (jf. fig. 26–27), antagelig identisk med den, der er nævnt 1864 som 'et bueløbende gitter'.¹¹ Skranken danner en trekvartcirkel og har spinkle balustersøjler samt profileret håndliste. Lys grøn med hvidlige balustre, dog med rødbrune kapitæler; knæfaldet er som den tilhørende nyere *knæleskammel* polstret med lysegrønt stof. Skranken blev stafferet 1891, idet søjlerne fik bronzefarve. Atter istandsat 1896,¹¹ 1926 og 1980–82.



Fig. 48. Alterstager, o. 1650 (s. 1889). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altarleuchter, um 1650*.



Fig. 49. Dåbsfad, skænket 1597 af Niels Krabbe og Vibeke Ulfstand (s. 1891). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Taufschale, 1597 von Niels Krabbe und Vibeke Ulfstand gestiftet*.

Messehagler. Kirken har i alt fem nyere hagler, hvoraf den yngste (nr. 5) er tilkommet 2002. 1) Af mørkerødt fløjls med rosa for; rygstykke af brede guldguloner med påsyet X (Khi) og P (Rho) for Kristus. 2) Af rødt uldent stof med silkefor. Guldbroderet cirkelkors på ryggen med de fire evangelistsymboler; på forsiden en lodret besætning af gyldne lidser. 3) Af beige, mønstervævet damask med applikationer i rustrødt. Ryggen har dekoration af kors med Korslammet, firbladede rosetter og Jesumonogrammer. På forsiden er lodret bane med de sidstnævnte dekorationer. 4) Af grønt silkelærred. På ryggen broderi med Kristusmonogram og de fire evangelistsymboler. 5) 2002, udført af Ester Bové Reintoft og skænket af Birte og Niels Jørgen Benn. Af hvidligt stof, indvævet med guldtråd og dekorationer i nuancer af gult, orange og rødlig. På ryggen korsdekoration, på forsiden lodrette gyldne baner.

Antagelig †*alterbordskrucifiks*. J. J. A. Worsaae omtalte 1850 »Forhen Crucifix med en Alabasterchr.«, antagelig et alterbordskrucifiks, prydet med en Kristusfigur af alabast (*Worsaae* 1850 48).

†*Røgelseskar*. Nævnt 1850 af Worsaae (*Worsaae* 1850 48).

†*Messehagler*. 1611-12 nyanskaffedes en messehagel af fløj, foret med sort lærred; til udgifterne talte også indkøb af silke.⁶ 1654 registreredes en rød fløjls-hagel med kors af guld knipling, dog med karakteristikken 'gammel og slet', svarende til den 'utjenlige' †*messesærk*. 1680 skænkede 'nogle sognemænd og ungkarle' en ny hagel af rødt fløj med guldgaller, »til tachsiggelse for dend ynskelige fred«, dvs. fredsslutningen efter Den Skånske Krig (1675-79).⁶

Døbefont (fig. 50), romansk, af grovkornet rødlig granit, 84,5 cm høj. Den halvkugleformede kumme er enkel og glat og har indtrukket skaftled, hvoraf en mindre flis er afhugget. I kummens bund er afløbshul, 5,5 cm i tværmål; nyere træindsats. Foden, der er af et lidt mørkere materiale end kummen, er firsidet med markerede hjørneknopper og kraftig vulst ved overgangen til skaftet. På kummens sider anes svage spor af en sekundær bemaling, jf. ndf.

Fonten blev 1624 malet og stafferet af håndværkere fra Viborg, jf. også fontelåg og †paneltavle (s. 1892).⁶ Omtalt 1766 som 'en stor udhulet rund sten med et hul i bunden, som trækker van-



Fig. 50. Døbefont, romansk (s. 1891). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Romanisches Taufbecken*.



Fig. 51. Lågpokal, o. 1900, anvendt som dåbskande (s. 1892). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Deckelpokal, um 1900, als Taufkanne verwendet*.

det straks ud, ned i kirkegulvet.⁹⁷ En cementkant, 'lagt i en fjern fortid', anbefalede 1970 erstattet med et smedjernsstativ. Den sekundære udmuring fjernedes o. 1976 sammen med spor af ligeledes yngre spartelfarve på kummens sider.⁹⁸

Opstillet midt i korsskæringen. En ældre place-ring i nordsiden er omtalt 1864.¹¹

Dåbsfad (fig. 49), skænket 1597 af Niels Krabbe til Østergård og Vibeke Ulfstand, hvis initialer (»N(omvendt)K« og »WVT«) og omtrent udpudsede våbenskjolde er indgraveret på fanen sammen med giveråret. Fadet, der måler 48 cm i tværmål, viser i bunden Bebudelsen, indrammet af en præget bort af små cirkulære ornamenter. Fanen har ud over den ovennævnte dekoration en dobbelt ornamentbort med små kors og rosetter. Fadet tilhører en velkendt, antagelig sydtysk type (jf. bl.a. Engbjerg, s. 1353).

Dåbskander. 1) (Jf. fig. 47), formentlig anskaffet 1864, efter at man allerede 1862 havde på-

talt manglen af denne genstand;¹¹ af tin. Den 40 cm høje kande har slankt, ægformet korpus med bukkeldekoration foroven og forneden, knopprydet låg samt svungen hank. I skab i våbenhuset. 2) (Fig. 51), o. 1900, formet som lågpokal, af sølvplet, 51 cm høj. Det cylinderformede korpus, der står på en sammensat, rigt profileret fod, har indpræget stavværksornamentik i nygotisk stil, øverst afsluttet med en vinranke. Den retkantede hank følger sig med en fliget bladværkskvist til låget, hvorpå opstående kløverbladskors. Ingen stempler. 3) (Jf. fig. 60), skænket 1972 af Henrik Hajslund som anført med fordybet kursiv på det kugleformede korpus og under bunden;¹¹ af messing, 35,5 cm høj. Under bunden er mestermærke for Holger Hofstætter, Aalborg.

†*Fontelåg*. Tidligst omtalt 1624 i forbindelse med nystafferingen af dette tillige med fonten, prædikestolen og en paneltavle (s.d.). 1642 udførtes et nyt låg i Viborg.⁹⁹ En †*kæde* af jern, 63 cm lang, antagelig hidrørende fra lågets ophæng, fandtes endnu før restaureringen 1981-83 fæstnet til det nordvestre hjørne af koret nær præstens stol.¹⁰⁰

†*Korgitter eller -skranke*. 1628 udførtes en lås til 'sprinkelværket' (dvs. gitterværket) for alteret, vel en hentydning til et korgitter eller -skranke.⁶

†*Korbuekrucifiks*. 1656 anskaffedes et stort søm til 'det gamle' krucifiks.⁶

Prædikestol (fig. 52-57), 1625 ifølge malet påskrift (kurven), med yngre himmel (efter 1803), hængebaldakin, bærestolpe og opgang.

Stolen har fire arkadefag, indrammet af joniske søjler med prydbælter, dekoreret med kassetteværk. Storfelterne har pilastre og bueslag, smykket med slyngbånd, mens fligede bladornamenter udfylder sviklerne. Frisens fremspringende led prydes af kerubhoveder og diamantbosser, idet der på postamentets tilsvarende fremspring er løvehoveder og diamantbosser; de mellemliggende indskriftfelter både foroven og forneden indrammes af tandsnit. Under postamentfremspringene er hængekugler. Under kurven er en, formentlig yngre, hængebaldakin af svungen form, der hviler på en ligeledes nyere bærestolpe. Tilsvarende yngre opgang med højrektangulære paneler og kuglekronet mægler; ved sammenstødet mod

kurven er indsat et buet stykke egetræ med kassetteværk i stedet for den oprindelige søjle. Den enkle lydhimmel, formentlig udført efter 1803 (jf. ndf.), er femkantet. Fire S-formede bøjler er foroven samlet i en kugle, ved underkanten svejfedede hængeornamenter; under selve himlen er fæstnet en Helligåndsdue, der er fornyet 1968.¹⁰⁰ Moderne bogpult.

Stolens staffing, der rekonstrueredes 1913 ud fra ældre spor i forbindelse med en hovedrestaurering, er broget med rødt, grønt, hvidt, sort, gråt og blåt samt spredt forgyldning og forsølving af arkitektoniske og figurative led, mod en brun bundfarve. Frise- og postamentfelterne har gyldne frakturindskrifter med enkelte versaler, alt på sort grund og hidrørende fra 1625 eller suppleret ud fra bevarede spor. På frisen læses fra nord til syd: »Marc XVI (Mark. 16,15) gaar bort i allever/den oc predikker Evangelivm/ For alle creatur. Huo som er aff/Gud hand hører Guds ord Ioh IIX (Joh. 8, 47)«. På postamentets fire felter står: 1) »Hand er saargiord for vore offue/r tredelser oc knuset for vore/Misgierninger straffen leger/ paa hannom paa det at vi skulle nyde fred« (Es. 53,5). 2) »Der som du saa bekiend den herre/Jesum met din mund oc troer i/dit hierte at Gud opreiste hanne(m)/ fra de døde da skal du vorde salig« (Rom. 10,9). 3) »Kalde paa mig i din nød, saa vil/ Jeg Frelse dig saa skalt du/ prise mig, Psal. 50 (Sl. 50,15)/An(n)o 1625«. 4) »Mig er giffuen all Mac/t i Himmelen oc paa/ Jorden Matth 28 (Matt. 28,18)«. Storfelterne viser de fire stående evangelister, gengivet med bøger og deres respektive symboler på gullig baggrund; de undersætsige figurer er alle nyopmalede, bl.a. med kraftige konturstreger. Fra opgangen og mod syd ses henholdsvis: »S. Mataeus«, »S. Lucas«, »S. Marcvs« og »S. Iohannes«; de pågældende navne er angivet med sorte versaler. Malerierne blev sekundært dækket af nyere *evangelistmalerier* (fig. 53-56), o. 1850, der 2004 er nymonteret i glatte rammer. De enkelte rundbuede felter, malet i olie

Fig. 52. Prædikestol, 1625, med yngre himmel, udført efter 1803 (s. 1892). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Kanzel, 1625, mit jüngerem Himmel, nach 1803 angefertigt*.





Fig. 53-54. 53. Skt. Mattæus, o. 1850 (s. 1894). 54. Skt. Lukas, o. 1850 (s. 1894). Tidligere indsat i prædikestolens storfag. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – 53. *St. Matthäus, um 1850. 54. St. Lukas, um 1850. Früher eingesetzt in Feldern der Kanzel.*

på forzinkede jernplader, måler ca. 50×23,5/27 cm. Figurerne er vist i halvfigur mod en ensartet mørkebrun baggrund med bøger og de respektive attributter; på bagsiden af de enkelte plader er navne angivet i skriveskrift. Fra syd mod nord ses: 1) Skt. Mattæus vender ansigtet mod venstre; han er iklædt blå kjortel med rød kappe. 2) Skt. Markus er vist på tilsvarende måde; han har lys rødlig kjortel og blå kappe. 3) Skt. Lukas' ansigt er gengivet en face og vist med himmelvendte øjne; hvid kjortel, hvorover rødlig kappe. 4) Skt. Johannes har tilsvarende himmelvendt blik; rødlig kjortel og himmelblå kappe. Den sidstnævnte fremstilling er kopieret efter Domenichinos maleri af evangelisten (Eremitagemuseet, St. Petersborg, mellem 1601 og 1641), der dog har

rød kappe over sort klædning. Malerierne, som sammen med en nystaffering af selve stolens arkitektur kan hidrøre fra en bemaling af kirkens inventar o. 1855 (jf. altertavlen),¹⁰¹ blev udtaget ved restaureringen 1913; siden konserveret 2003 og opsat i kirkens vestende.¹⁰²

Udgifter til anskaffelse af stolen, der sendtes fra Viborg, er anført 1624 i regnskaberne. Ved samme lejlighed stafferedes den, antagelig af de samme Viborgmalere, der også malede døbefonten, fontelåget og 'paneltavlen' ved alteret (s.d.). En karl påsatte lægterne og loftet over prædikestolen, vel en hentydning til himlens montering. 1656 blev stolen flyttet 'efter al menighedens begæring'.⁶ 1765 beordredes prædikestolen efterstet tillige med den tilhørende bærestolpe og



Fig. 55-56. 55. Skt. Markus, o. 1850 (s. 1894). 56. Skt. Johannes, o. 1850 (s. 1894). Tidligere indsat i prædikestolens stofrag. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – 55. *St. Markus, um 1850. 56. St. Johannes, um 1850. Früher eingesetzt in Feldern der Kanzel.*

lydhimmel; det følgende år nedtoges dog den brøstfældige himmel (†himmel). 1772 foresloges prædikestolen flyttet længere ned i kirken af hensyn til akustikken.³⁷ 1803 påtaltes den manglende overdækning, 'som formenes nødvendig i en så stor kirke'.¹⁰³ En renovering, bl.a. med fornyelse af evangelistmalerierne, er antagelig gennemført o. 1855 (jf. ovf.). 1864 var stolen med den nytilkomne himmel ophængt ved sydsidens østende, dvs. svarende til den nuværende placering.¹¹

Som tidligere anført på bagsiden af smalfelt nr. 2, regnet fra syd, renoveredes prædikestolen 1913 af maler Harald Munk, Vallekilde i samarbejde med Niels Termansen. Ved denne lejlighed, hvor også manglende dele af træ suppleredes (søjlepartiet ved opgangen, hængeskiver og to af

postamentets løvehoveder), fjernedes de sekundære evangelistmalerier, der en tid var henlagt på kirkens loft. Stolen stod på daværende tidspunkt med en grå bundfarve med hvidt og enkelte accenter i blå og grønt; herunder iagttoges en bemaling i lys gråblåt med røde og mørkere blågrå accenter, alt formentlig fra 1700-tallet; inderst iagttoges metal og farver fra den oprindelige staffering. 1981 blev stolen gennemgribende istandsat, idet de enkelte dele helt adskiltes, og stafferingen udbedredes. Senest afrenset og konserveret 2004.¹¹

†*Prædikestol*. 1599 anskaffedes en ny himmel, udført af to snedkere fra Viborg, til den daværende prædikestol. Indkøb af fyrrebjælker, »Engelhoffueder« (englehoveder) og knapper har

antagelig sammenhæng hermed. Himlen maledes 1602. 1624 kasseredes den gamle stol, og den nuværende opsattes.⁶

Stolestader (jf. fig. 27, 60), fornyet 1909 efter forlæg i de ældre stole.¹¹ Stolene er opstillet i seks blokke, hhv. med 18 og 20 sæder i skibets nord- og sydside samt med to rækker med hhv. ni og syv stader i nordre og to gange otte stader i søndre korsarm, de østligste af disse placeret bag lav balustrade.¹⁰⁴ Stolene har let skrånende ryglæn og udskårne gavle med seksbladet roset som toppry-

delse. For- og bagpaneler har slanke, højrektangulære fyldingsprofiler. Stafferet i lys olivengrønt med gråhvide gavle og accenter i gulokker og rødt samt forgyldning af rosetter. Gavlene blev 1950 forkortet med 21 cm. 1979-82 fik staderne de nuværende farver; bemalingen udførtes af Frode Madsen, Hogager.¹⁰⁰

†*Stolestader*. Kirkens stoleværk er tidligst omtalt 1597, da en ny skammel anskaffedes. 1621 bekostedes nye mandstole. 1624-25 og 1631 er fortsat udgifter til reparation eller fornyelser.⁶



Fig. 57. Prædikestolen vist før istandsættelsen 1913 (s. 1895). Foto Niels J. Termansen 1911. – *Kanzel vor der Instandsetzung 1913.*



Fig. 58. Syndefaldet. Detalje af skriftestol, 1657 (s. 1897). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Der Sündenfall, Detail von Beichtstuhl, 1657.*

Kvindestolene er tidligt nævnt 1650, dog alene i forbindelse med omlægning af gulvet i nordre korsarm. Et kirkesyn 1655 understregede stolernes generelt forfaldne tilstand.⁷ 1656 repareredes 18 stole i søndre korsarm, mens kvindestolene istandsattes 1663. 1665 udførte en snedker 'nogle stykker panel' mellem kirkedørene, måske vægpaneler ud for stolestaderne.⁶ 1669 betales for ni nye stole på den vestre og reparation af de øvrige på den østre side.⁶ 1765 understregedes atter behov for at reparere stolene; 1768–74 var tilstanden stadig mangelfuld, idet stolene bl.a. savnede skamler, ligesom nogle mandstole ved tårnet var uden døre.³⁷ 1791 var der fortsat brug for ekstra stolestader, ligesom der tilsyneladende lå tommetykt skarn mellem staderne (jf. ovf.).⁴⁶ 1803 fandtes atter forfaldne bænke, der savnede passende rygstykker eller 'lænetræer'.¹⁰³ 1890 anbefaledes stolene fornyet, idet dørene skulle fjernes og stolenes endestykker og overlister males, de førstnævnte med egetræsfarve, de sidste med mørkebrunt. Den seneste status for stolenes for-

nyelse 1909 fremgår af et ældre fotografi i Nationalmuseet, hvor lågerne endnu ses; endegavlene havde da topstykker med tagformet afslutning.

Skrifte- og degnestol (jf. fig. 27, 57–58), udført 1657 ifølge kirkeregnskaberne.⁶ Dog er degnestolens rammeværk delvis fornyet i fyr ligesom et flertal af dets fyldinger. De to stole flankerer alteret med præstestol i nordøst over for degnestolen i sydøst og fremtræder som en i hovedtræk ensdannet panelvæg med to rækker af fyldinger af uens højde og bredde. Stolene var tidligere kronet af trekantgavle med kuglespir (jf. fig. 57). Skriftestolens midtfag har dørføj, ophængt i dobbelte bukkehornshængsler, hvorpå foroven er graveret: »MMH/SKAVE« i versaler. I dørens øvre felt er i en hammerfylding indsat et relief i gennembrudt arbejde af *Syndefaldet* (fig. 58), gengivet efter forlæg i Virgil Solis' træsnit i Frederik II's Bibel (1589). Den jyske billedskærer, der måske kan identificeres med Christen Jacobsen (o. 1622–1708, jf. også s. 1907), har stærkt forenklet sit udgangspunkt, ikke mindst med hensyn

til figur gengivelsen, hvor Adam og Eva ses med ansigterne en face, en afvigelse fra forlæggets profilfremstilling. Hvidlig staffering.

1765 klagedes over manglen på 'en ordentlig skriftestol'. I stedet anvendtes 'et sted' bag alteret, hvilket var besværligt for det store antal skriften-de.³⁷ Dette må dog hentyde til en eksisterende stol. Stolene er senest renoveret 1981.

Præstestole. 1) Armstol, o. 1900, af mørkt lakeret træ med ryg og sæde polstret i grønligt plys, står i korsskæringen (jf. fig. 60). 2) Moderne armstol af lyst træ med blåt, polstret sæde er placeret i korets sydøsthjørne.

†*Skrifte- og degnestole.* Nævnt 1655 som væren-de 'aldeles uforsvarlig' og to år efter erstattet med de nuværende, jf. ovf.⁶

†*Herskabsstole* (fig. 59), 1597 (eller 1593). Som registreret af *Abildgaard* og siden aftegnet 1839 fandtes på de to øverste kvindestole i nordsiden de fædrene og mødrene våbenskjolde for Dorte Munk til Store Hessel tillige med hendes initialer og en datering. Angivelsen af årstallets sidste ciffer



Fig. 59. Våbenskjolde fra †herskabsstol 1597 (eller 1593), for Dorte Munk til Store Hessel (s. 1898). Tegning af Abildgaard (*Notebog*, VIII, 70). – *Ahnenwappen für Dorte Munk auf einem †Herrschaftsstuhl, 1597 (oder 1593).*

(7 eller 3) afviger dog mellem de to indberettere. Indskriften er: »D.M.F.T.H.« og »I¹⁰⁵ D.M.M. 97 (eller 93)« (dvs. Dorte Munks fædrene til (Store) Hessel og Dorte Munks mødrene (våbenskjolde) 1597 (eller 1593). Eventuelle våbener på de to forreste stader i sydsidens mandsrække for ægte- manden, Niels Kaas til Ørndrup er dog ikke registreret. Medlemmer af selvejerbondeslægten på gården Trabjerg i sognet havde tilsvarende fremtrædende pladser, en hævde, der ligeledes synes at gå tilbage til 1500-talet.¹⁰⁶

†*Kiste.* En 'stor, gammel, beslagen egekiste' er 1654 nævnt bag alteret.⁶

†*Skab.* Udført 1657 til opbevaring af messeklæder og lys.⁶

Pengebeholdere. Kirken har tre pengebøsser, antagelig fra 1800-tallet, alle keglestubformede med pengeslids i låg; heraf er én i messing, placeret på sydvæggen af søndre korsarm, mens to andre, af hvidmalet blik, hænger på begge sider af våbenhusdøren.

Dørfloje. 1) Dørfloj af tre genanvendte egeplan- ker mellem tårnets mellemstokværk og skibets loft. 2-3) 1942. Rundbuet og dobbeltflojet dør, mørklakeret og 'flammet' på ydersiden med fyl- dinger i grønt mod rummet. Indgang til våben- huset. Lakeret plankedør. Indgangsdør i søndre korsarm. 3) 2005. Dobbeltflojet fyldingsdør med farveholdning svarende til våbenhusets dør. Ind- gangsdør til skibet.

†*Dørfloj.* 1627 måtte kirkedøren repareres, efter at 'rytteren' havde ødelagt den, vel i forbindelse med urolighederne under Kejserkrigen. 1657 an- skaffedes en stor lås til våbenhusdøren, »at Kir- chen iche Schule brydes«.⁶

†*Pulpitur*, 1912, opsat ved tårnrummet. Pulpi- turet, der hvilede på enkle firkantede piller og havde brystværk med tværrektangulære fyldin- ger, blev opført i forbindelse med †orgel nr. 1. Nedtaget 1959.

Orgel (jf. fig. 60), 1981, med 11 stemmer og to transmissioner, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposi- tion: Hovedværk: Principal 8', Rørflojte 8', Oktav 4', Spidsflojte 2', Mixtur III. Svelleværk: Gedakt 8', Kobbelflojte 4', Principal 2', Quint 1¹/₃', Dul- cian 8'; tremulant. Pedal: Subbas 16', Rørflojte 8'



Fig. 60. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Inneres gegen Westen.*

(transmission), Oktav 4' (transmission). Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P, SV 4'-P. Orgelhuset er tegnet af Poul Hansen & Ib Lydholm i samarbejde med orgelbyggeriet. Gråmalet med lysebrune profiler, svarende til stoleværk og salmenummer-tavler.

†*Orgler.* 1) 1912,¹¹ med otte stemmer, oktav-koppel og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Pneumatisk aktion, bælg-ventilvindlade.¹⁰⁷ En elektrisk blæser anskaffedes 1944.¹⁰⁰ På samtidigt pulpitur med spillebord i orgelhusets søndre gavl.

2) 1959, med seks stemmer, ét manual og pedal, bygget af Jydsk Orgelbyggeri, Aarhus. Disposition: Manual: Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Oktav 2', Mixtur III. Pedal: Subbas 16'. Koppel M-P. Tegnet af Jens Foged & Poul Hansen. I tårnrummet. Orglet fungerede ikke tilfredsstillende

og blev 1978 taget tilbage af orgelbyggeriet. Herefter anvendtes i en periode et interimsorgel med fire stemmer, ét manual og anhangspedal, leveret af Th. Frobenius & Sønner.¹⁰⁸

Salmenummertavler (jf. fig. 60). Seks nyere tavler, alle med hængetal af metal og trekantet topgavl. Gråhvide med detaljer i rødt og gyldent, samt sortmalede hængetal.

Præsterækketavler. 1) (Fig. 61), ifølge malet påskrift bekostet 1665 af Canutus Pauli Coldingius (Knud Poulsen Kolding), kirkens sognepræst, i dennes 18. embedsår: »In Memoriam Antecessorum suorum perpetuam ne perpetuæ oblivionis Litura tot Virorum Honestissimorum nomina oblitterarentur« (til bestandigt minde om sine forgængere og for at forhindre, at navnene på så mange højærlige mænd skulle overlades til evig forglemmelse).



Fig. 62. Præsterækketavle nr. 2, 1722, bekostet af Ida Marie Poulsdatter (s. 1903). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Pastorentafel Nr. 2, 1722, gestiftet von Ida Marie Poulsdatter.*

den vandrette profilliste under storfeltet en rille, der antyder, at tavlen kan have være flankeret af lodrette rammeled. Midt på samme liste er ind-

skåret et dobbelt »N«,¹⁰⁹ Indskriften i dansk og latin er anført i gylden fraktur, antikva og versaler på sort baggrund; rammens pryddornamenter har

desuden staffering i hvidt, rødt, grønt og gråt foruden forgyldning.

Tavlens opremsning af navne er usædvanlig omfattende, idet der 'ved hjælp af gamle dokumenter' (jf. s. 1840) kunne opregnes ikke mindre end ni præster og to kapellaner »Siden Dronning Margreta Udi Dannemack Regierde«, dvs. fra den katolske tid. Denne liste, der omfatter præstenavne fra tidsrummet 1363-1490, er modstillet de efterreformatoriske sognepræster i højre side, indledt med en overgangsskikkelse, Jens Enevoldsen, der var født i Borbjerg Sogn og beklædte embedet i 38 år på begge sider af det lutherske trosskifte (1515 - o. 1538). Rækken afsluttes med Poul Knudsen, født på Borbjerg Holmgård som søn af tavlens giver.

Mindetavlen bemærkedes allerede af Resen,¹¹⁰ ligesom den siden fremhævedes, både i præsteindberetninger (1735 og 1766) og i den topografiske litteratur,¹¹¹ bl.a. med en betoning af, at

'den var værd at konservere' (1735). Netop derfor blev tavlen, der var 'kirken både til prydelse og andre til underretning om antikviteter', nedtaget 1765 sammen med sin pendant (nr. 2, begge dog omtalt som epitafier) af frygt for, at de skulle dele skæbne med et ældre epitafium (†epitafium nr. 2), der var faldet ned og ødelagt.³⁷ Tavlerne var ifølge *DaAtlas* (1769) ophængt på nordvæggen (vel i koret) før deres nedtagning. Herfra må i det mindste den ældre tavle være blevet flyttet til søndre korsarm, hvor den omtales 1809 ('den i kirkens søndre korsafdeling stående tavle fra dronning Margretes tid') i forbindelse med et opsigtsvækkende notat om, at den var blevet bortsolgt. Dog var den - til al held - endnu ikke fjernet, da beslutningen på grund af tavlens status som 'oldsag' behøvede en kongelig approbation.¹¹² Ligegyldigheden på dette tidspunkt over for dens antikvariske betydning fremgår i øvrigt indirekte af præsteindberetningen til Oldsags-

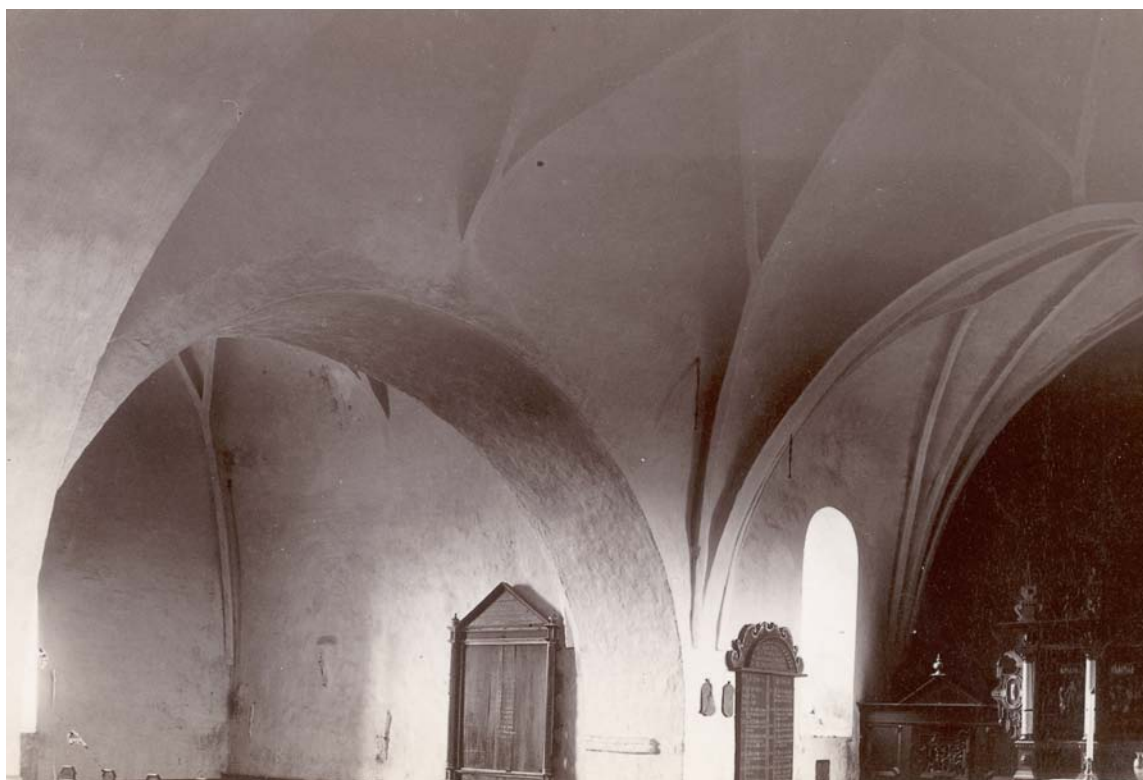


Fig. 63. Præsterækketavler nr. 1-2 og mindetavle(r) nr. 2 (s. 1900, 1903, 1908), ophængt hhv. i nordre korsarm og på korets nordvæg. Ældre foto i NM. – *Pastorentafeln Nr. 1-2 und Gedächtnistafel(n) Nr. 2, im nördlichen Kreuzarm an der Nordwand des Chores angebracht.*

kommissionen fra 1811, hvor alene kirkens altartavle og dennes alabastrelieffer beskrives (jf. s. 1886).⁸⁸ Nævnt 1864 på korets nordvæg. Restaureret og nymalet 1891 sammen med nr. 2.¹¹ 1969 gennemførtes en gennemgribende snedker- og malermæssig renovering. Endvidere afdækkedes hængestykkets oprindelige latinske indskrift, der sekundært havde været overmalet med en dansk tekst. Ophængt på korets nordvæg.

2) (Fig. 62), ifølge malet påskrift bekostet 1722 af »den Hæder baarne Gud og dyd Elskende Matrone« Ide Marie Pouls Daatter (Poulsdatter) som en fortsættelse af nr. 1, der var opsat af hendes farfar.¹¹³

Tavlen har en enkel arkitektonisk indramning af skriftfeltet, der flankeres af slanke kannelerede, toskanske søjler og rudimentære sidevinger. Over en profileret frise krones tavlen af en trekantgavl med løglignende kuglespir. Tilsvarende hængeskulpturer er placeret under postamentet, mens den vandrette gesims er yderligere markeret med en skråtstillet tandsnitsfrise. Indskriftene er anført i gullig fraktur og skriveskrift på sort bund, mens tavlens arkitektur er stafferet i hvidt med detaljer i blå og rødt. Præstelisten, som indledes med giverens ægtemand, er anført i tre spalter og ført frem til nutiden. To ordsprog med fremhævelse af mindets velsignelse frem for rigdom for den retfærdige og for bæreren af et godt navn (Ordsp. 10,7 og 22,1) smykker kron- og postamentfrisen.

Tavlen, der 1864 var ophængt på østvæggen af nordre korsarm (jf. fig. 63),¹¹ er siden placeret ved korets sydvæg, hvilende på to træklodser. Farverne retoucheredes 1926; atter istandsat 1980.

Løse tavler. 1) (Fig. 64), 1913. Olie på lærred, 48,5 × 35 cm, viser et ovalt brystbillede af den tornekrone Kristus, gengivet som Smertensmanden, udført i følge sort antikvapåskrift på bagsiden af den lokalfødte kunstner Kristine Friis (1867–1960) som en kopi af Guido Renis maleri i Gemäldegalerie i Dresden (inv.nr. 323).¹¹⁴

Maleriet er domineret af brunlige og grålige toner, idet Kristusfigurens lyse karnation og rødlige dragt danner kontraster hertil; indsat i et højrektangulært felt, indrammet af en bronze- ret bladværksdekoreret hulkehlsramme i nybarok. Ophængt på østvæggen af nordre korsarm.



Fig. 64. Kristus, vist som Smertensmand. Kopi, udført 1913 af Kristine Friis efter Guido Renis original i Gemäldegalerie, Dresden (s. 1903). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Christus als Schmerzensmann. Kopie, angefertigt 1913 von Kristine Friis nach dem Original von Guido Reni in der Gemäldegalerie, Dresden.*

2) Moses med Lovens Tavler, udført 2009 af Poul Ebbe Nielsen (jf. også lysøjlen i Hogager, s. 1932). Relief af bronze med mørk patineret af detaljer, 49,5×24 cm. Moses er vist i profil i brystbillede med nedslagne øjne, idet han modtager lovtavlerne, her dog vist som en enkelt tavle, som han fatter om med begge hænder.

Krucifiks (jf. fig. 60), 1962, skænket af fabrikant J. Møller Kristiansen, Borbjerg Holmgård. En udskåret Kristusfigur, 109 cm høj og vist som Skt. Hjælper, er iklædt en fodlang kjortel med bånd om midjen og nøgne fødder. Figuren hænger med næsten strakte arme på et glat kors, 193 cm højt, med skriftbånd, hvorpå »INRI« med versaler, fæstnet øverst på den lodrette korsstamme. Figuren, der er uden staffing, er udført af en billedskærer fra Oberammergau i Sydtykland. Ophængt på skibets nordvæg.

†*Løse tavler mv.* En †'paneltavle' ved alteret blev 1624 malet og stafferet.⁶ Tavlens funktion frem-



Fig. 65. Klokke nr. 1, 1200-tallets første halvdel (s. 1905). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Glocke Nr. 1, erste Hälfte des 13. Jahrhunderts.*

går ikke nærmere, men det kan ikke udelukkes, at udgiftsposten refererer til arbejde ved alterbordsforsiden (s.d.), medmindre der hentydes til den tavle, der 1628 repareredes og limedes med hornlim, efter at den var faldet ned.⁶

1682 omtaltes 'den sorte figur bag alteret', hvortil indkøbtes sværte og hornlim.⁶ Figurens art, muligvis en middelalderlig *skulptur* fra en $\dagger$ altertavle, fremgår dog ikke nærmere.

$\dagger$ *Hatteknager*. Anskaffet 1864.¹¹

Lysekroner (jf. fig. 60), 1913. Fire ensartede lysekroner med 2×8 s-svungne arme samt tilsvarende prydarne og glat hængekugle er skænket af Thomas Bøgild som angivet med fordybet skriveskrift herpå. 1924 omdannet til elektricitet. 1926 blev den øverste krone flyttet fra pladsen over døbefonten til nordre korsarm. Anbefalet restaureret og lakeret 1972 i henhold til tilbud fra kobbersmed Holger Hofstætter fra Aalborg.¹¹

†*Lysekroner*. Som vist på ældre fotografier fandtes for 1913 i skibet mindst to lysekroner, hver med otte arme.

Et †*ildkar* af kobber er omtalt 1654.⁶

†*Ligbårer*. Nævnt 1654. En ny bære anskaffedes 1682.⁶

†*Ligklæder*. Et klæde af sort stof blev 1682 skænket af salig »Monsuor« (Monsieur, dvs. Hr.) Vandborg (vel Peder Lauritsen Vandborg, sognepræst i Vejrum), som erstatning for et ældre, der solgtes for 10 sk.⁶

Klokker. 1) (Fig. 65), 1200-tallets første halvdel,¹¹⁵ 72,3 cm i tværmål. Den skriftløse klokke har to spinkle profillister ved munden og runde hanke, hvorefter kun tre af de oprindeligt seks er bevaret. Ophængt i slyngebom.

Kirkeregnskaberne omtaler 1593-94 hhv. den 'store' og den 'lille klokke'; heraf blev den førstnævnte, antagelig den bevarede, indbundet, dvs. repareret sidstnævnte år.⁶ Klokkeværket, dvs. klokkestolen, istandsattes 1607. 1617 genophejstes klokken, vel efter en reparation. 1646 repareredes klokkestolen på ny sammen med tårnets træværk. 1654 omtales en stor klokke. 1662 blev klokken nedtaget og forsynet med en ny aksel samt med nyt beslag af stål.⁶ 1766 omtalt som en 'fuldkommen og god klokke'.⁹⁷ 1792 frarådede man dog at ringe med klokken, da ophænget i tårnets nordside var slidt, og der var fare for klokken nedstyrtning.⁴⁶ 1802 foresloges den omstøbt.⁴⁸ Klokken anbefalede atter omstøbt 1914 og 1924-25.¹¹ Klokkeophænget blev istandsat 1990 sammen med nr. 2.

2) (Fig. 66), 1946, betegnet »Fredsklokken« og i følge indskrift i reliefversaler på halsen støbt af »Sognefolk i Borbjerg (...) til Minde om at Gud den 5. Maj friede Danmark af Fjendens Vold«. Klokken, der er 110 cm i tværmål, støbtes af Jysk



Fig. 66. Klokke nr. 2 (»Fredsklokken«), 1946 (s. 1905). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Glocke Nr. 2 (»Friedensglocke«), 1946.

Jernstøberi og Maskinfabrik i Brønderslev, hvilket ligeledes er angivet øverst på halsen. Under giverskriften er anført: »Maatte min Røst altid minde om den sande Frihed og lyde Gud til Ære og Pris«; endvidere fem strofer fra andet vers af N. F. S. Grundtvigs salme, »Kirken den er et gammelt hus« (nr. 323, »Taarne fuldmange sank i Grus...«). I slyngebom.

Klokkespil, 1961,¹¹⁶ med 10 klokker, skænket af Mads Bjerregård Sørensen og leveret af firmaet Thubalka, Vejle. 1963 udvidet med et elektrisk klaviatur;¹⁰⁰ oprindelig i tårnets mellemstokværk, jf. s. 1849, nu i tårnrummet. Toneomfang: $g^2, a^2, h^2, c^3, d^3, e^3, f^3, fis^3, g^3, a^3$. Klokkerne, der er støbt hos John Taylor & Co., England, spilledes oprindelig automatisk via et båndspilleværk, fremstillet af Koninklijke Eijsbouts i Holland; 2010 erstattet af computerstyring. Ophængt i glamhullerne mod vest og syd.

†*Klokke*. En lille klokke er anført 1593-94.⁶



Fig. 67. Epitafium nr. 1, for Anders Knudsen Borbjerg, udført af Christen Jacobsen i Romlund og Christen Maler, formentlig Christen Pedersen Lyngbye (s. 1907). Foto Arnold Mikkelsen 2011.
 – Epitaph Nr. 1, für Anders Knudsen Borbjerg, von Christen Jacobsen in Romlund und Christen Maler, vermutlich Christen Pedersen Lyngbye.

GRAVMINDER

Epitafier og mindetavler. 1 (Fig. 67-68, 80), o. 1683, over Anders Cnudson Borberg (Knudsen Borbjerg), »SS(antissimæ):Theol: studios. Philos. Baccalaureus/ ministerij sacri Candidat« (studerende inden for den højhellige teologi, filosofisk baccalaureus, kandidat til det hellige embede). *1657 i Borberg Holmgaard Præstegaard som søn af Cnud Povelson (Knud Poulsen Kolding, †1680), kirkens daværende sognepræst og Maren Anders Dater (Andersdatter). Efter overstået skolegang og studier ved Københavns Universitet »samst lykkelig fuldendt udlæ(n)ds Reise i tydsckland oc frankerige (...) formedelst tidernis farlige oc besuerlige tilstand effter sin Hiemkomst, ved svaghed oc den timelige død bort kaldet A° 1683« i sit 26. år. Som anført blev afdøde begravet under alteret, dvs. i korets præstebegravelse (jf. s. 1911).

Det udskårne epitafium i sen bruskbarok er et arkivalsk sikret værk af billedskæreren Christen Jacobsen fra Romlund ved Viborg og Viborgmaleren Christen Maler, sidstnævnte formentlig identisk med Christen Pedersen Lyngbye.¹¹⁷ Storstykket udgøres af en højoval laurbærkrans-indrammet skrifttavle, der støttes af engle i

folderige gevandter, henholdsvis med en gren (knogle?) og en palmekvist i hånden. Under det profilerede fodstykke er hængestykke med to tværovale billedfelter, indrammet af bølgelister. En tulipanlignende blomst mellem forkrænkethedssymbolerne timeglas og dødningehoved midtdeler hængestykket og indrammes af fligede blade, frugtbundter og bruskværklignende knudebånd; nederst mellem volutornamenter er et granatæble. Topstykket udgøres af en kraftig konsol, hvortil fliget bladværk er fæstnet, og krones af Den opstandne Kristus, dog uden korsfanen, som han formentlig har holdt i venstre hånd.

De udskårne figurer, rammeværket og de øvrige arkitektoniske detaljer står i brogede, dog delvis afskallede farver, med rødt, grønt, brunt og hvidligt, samt sort og spredt forgyldning.

Stor- og topstykket har indskrifter i gylden fraktur på sort grund, førstnævnte med personalia, mens et skriftsted (Job 19,25) ses foroven. Hængestykkets to fremstillinger viser byprospekter med spirkronede bygninger og skibe, vel som en generel hentydning til afdødes forskellige rejser og ikke nødvendigvis realistiske prospekter af konkrete byer (fig. 68, 80).



Fig. 68. Byprospekt. Detalje af epitafium nr. 1 (s. 1907). Foto Arnold Mikkelsen 2011. — *Stadtprospekt, Detail von Epitaph Nr. 1.*



Fig. 69. Mindetavle nr. 2 med gravplader, o. 1829 for Dorthe Marie Malling og Peder Schourup (s. 1908). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Gedächtnistafel Nr. 2 mit Grabplatten, um 1829 für Dorthe Marie Malling und Peder Schourup.*

Epitafiet blev som nævnt udført af billedskæreren Christen Jacobsen fra Romlund (Nørlyng Hrd., Viborg Amt), der leverede værket »paa hans egen kost og konst af hans eget træ efter accord« for 16 slettedaler. Hertil kom ekstraudgifter til selve opsætningen. Stafferingen udførtes af Christen Maler (Christen Pedersen Lyngbye) fra Viborg. Endvidere afregnedes for diverse mindre udgifter, bl.a. til transport af håndværkerne og af tavlen samt til afdødes ligkiste.¹¹⁸ Epitafiets dekorative elementer (frugtbundter, tulipanen, kartoucher og bølgelister) finder ligesom den særprægede figurstil flere lighedspunkter med andre af mesterens værker (jf. bl.a. præsteepitafiet, før 1695, over Jens Mortensen, Møborg (s. 977)).¹¹⁹ Christen Pedersen Lyngbye, hvis værker kendes fra tidsrummet o. 1680–1715, udførte talrige kirkelige stafferingsopgaver, fortrinsvis i Thy og på Mors (jf. *DK Tisted Amt* 1108).¹²⁰ Landskabsprospekterne står dog isoleret i hans værk. Epitafiet er senest restaureret 1984, men fremtræder farvemæssigt endnu med den oprindelige staffering. Ophængt på sydvæggen af søndre korsarm.

2) (Fig. 69). Mindetavle, hvorpå sekundært er monteret to ensdannede plader, o. 1829, over et ægtepar, henholdsvis provstinde Dorthe Marie Schourup, f. Malling, *1753 på Astrup, 1^o 1772 g.m. rektor Jens Hjersing i Viborg og i dette ægteskab mor til fire børn, hvoraf en søn og to døtre endnu levede ved pladens opsætning; 2^o 1787 g.m. provst (Peder) Schourup og moder til en datter; †31. jan. 1820 i Borbjerg Holmgaard. Endvidere over ægtemanden, Peder Schourup, provst over Hierm Herred og sognepræst for Borbjerg og Ryde menigheder i 29 år; * i Hjarup Degnebolig 1752, 1787 g.m. »Enke Madame« Dorthe Maria Hjersing, med hvem han levede i 32 år; †29. jan. 1829 i Borbjerg Holmgaard.

De to ovale tavler, 35,5×22,5 cm, er af jernblik og har karakterer af kisteplader med indskrift i fordybet skriveskrift. Tavlerne er i nyere tid monteret på en trætavle, opsat på korets nordvæg (fig. 63), idet en †krans (af metal?) tidligere indrammede begge plader.¹²¹ Midlertidig nedtaget og opbevaret på kirkens loft, men 2008 genophængt, nu på søndre korsarms sydvæg.



Fig. 70. Mindetavle nr. 3, o. 1864, for Peder Christian Christensen (s. 1909). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Gedächtnistafel Nr. 3, um 1864, für Peder Christian Christensen.

3) (Fig. 70), o. 1864, over ungkarl og gårdejer Peder Christian Christensen, *24. marts 1832 i Nørre-Gjettrup i Thy, boede i Bogdahl (Bukdal) i Borberg, indkaldt til arméen 18. jan. 1864 og †17 april s.å. efter at være faldet ved Dybbøl. Opsat af hans forældre.

Mindetavle af fyrretræ, 49×67 cm, indsat i en karnisprofileret ramme. Indskrift i hvid skrive-skrift på sort bund, i hjørnerne smykket med spinkle palmetter; rammen er sortstofferet. Efter personalia følger seks rimede vers, hver på fire

strofer, der udtrykker forældrenes sorg og håbet om gensynet i det hinsides med den elskede søn, bror og ven:

»Med Weemodsfulde sorgbefulde Hjerter
 Det tunge Sørgebudskab vi modtog
 At du var død O frygtelige Smerte
 Skjøndt du blev kaldt af gamle Dannebrog (...)

Og nu Farvel, Du Ædle Dyrebare
 Farvel for sidste Gang vi siger Dig
 I Livet Her Du altid kær os var
 Gud give Hist vi maae gjenfinde Dig.«

Tavlen, der oprindelig var ophængt på kirkens nordside,¹¹ hænger på sydvæggen af søndre kors-arm.

†*Epitafier*. 1) O. 1647, over Mogens Sørensen Buch (1601-47), daværende sognepræst i kirken, og hans hustru, Maren Andersdatter. 1766 var dog både bogstaver og årstal næsten væk af ælde.⁹⁷ 2) Før 1681, for Knud Poulsen Kolding, sognepræst i kirken (1647-81). Epitafiet, der var opsat af denne til minde om ham selv og hans familie (jf. også s. 1840, 1888, 1899, 1911), havde kostet over 500 rdl. Det omtaltes i præsteindberetningen 1766 som både stort og smukt samt til dels ægte forgyldt. Tavlen var ophængt på kirkens nordside, men faldt som anført i beretningen ned 'for nogle år siden', netop efter at menigheden en søndag havde forladt kirken.⁹⁷ Ved faldet knustes både tavlen og fire kvindestole. I lyset heraf beordredes kirkens to andre epitafier (her måske en hentydning til de to præstetavler, jf. s. 1899 ff.) ligeledes nedtaget 1765.³⁷

†*Gravkapel*. Som anført i *Synsprotokollen* 1864 var tårnrummets nedre stokværk delt i to rum ved en langsgående mur; i det søndre rum, der var lukket med et jerngitter, fandtes sarkofagen over Gert Diderik von Levetzow til Kjærholm. Det nordre, der formentlig oprindelig var beregnet til gravminderne for hustruen, Elisabeth Nicoline Sehested og parrets tre børn, var dog tomt.¹²² Den Levetzouske begravelse, der allerede 1807 omtaltes som værende i overmåde slet tilstand,¹¹² blev foreslået istandsat, bl.a. 1904,¹¹ men tværmur og gitter fjernedes få år senere, 1912, i forbindelse med opsætningen af orgelpulpeturet (jf. s. 1899).

Sarkofag (fig. 71), o. 1791, over kammerjunker Gært Diderich Levetzau (Gert Diderik von Levetzow til Kjærholm), *16. dec. 1754, †20. febr. 1791, efterladende sig hustruen, Elisabeth Nicoline Sehestedt (Sehested) og tre umyndige børn, »som med hvem der Kiender Manden Sörge over hans tiilige Bortgang fra dem/ thi hans Wandel var som hans Hierte afsondret fra Enhver last og et Mönster/ paa en hver Dyd blant hvilke Redelighed mod alle/ og Gavnildhed mod Trængende især udmærkede ham ...«. Gravskriften er signeret af afdødes svoger, Niels Sehested, stiftamtmand i Viborg og ejer af Rydhave.



Fig. 71. Sarkofag, o. 1791, for Gert Diderik von Levetzow til Kjærholm (s. 1910). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Sarkophag, um 1791, für Gert Diderik von Levetzow zu Kjærholm.*

Den enkle, nyklassicistisk prægede sarkofag er af sandsten og hvidligt marmor; den måler 95 cm i højden, 242 cm i længden og 130,5 i bredden; 98 cm høj. De lodrette sider skråner let, mens langsides midtfag er skudt frem som en art risalit. Profileret sokkel med riffelhugning af det nederste led; tilsvarende riffelhugning pryder indramningen af kortsidens og langsides glatte midtfelter. Et tomt cirkelfelt, formentlig oprindeligt beregnet til indskrifter eller våbenskjolde, smykker langsides fremspring og krones af en bølgefrise i et forsænket felt. Det flade låg, der indrammes af en karnisprofil, har i midtfeltet indfældet en skriftplade af marmor med gravskrift i fordybet kursiv. At dømme efter denne har sarkofagen været orienteret mod øst-vest, således at teksten har kunnet læses af en beskuer, placeret

ved fodenden (nu vendt mod nord). I forbindelse med gravkapellets afmontering 1912 er sarkofagen antagelig blevet tværvendt mod nord-syd, svarende til den nuværende placering, sekundært opsat i rummets sydvesthjørne på en sokkel af gule mursten.

Monumentet er nært beslægtet med sarkofagerne for Niels og Elisabeth Sehesteds forældre, Edel Margrethe Gersdorff (†1778) og Holger Sehested (†1811) i Åle Kirke (Vrads Hrd., Skanderborg Amt, jf. *DK Århus* 4378). Den ældste af parrets sarkofager, udført o. 1778 for Edel Margrethe Gersdorff, har ligeledes gravskrift, signeret af Niels Sehested; teksten var oprindeligt nedfældet på en siden forsvundet kisteplade, men blev o. 1800 overført til en mindetavle af sort marmor.

(†) *Gravkrypt* (fig. 72). Som nævnt s. 1855 blev 2005 undersøgt en muret begravelse under korets østende, sandsynligvis identisk med *præsterens åbne begravelse* under altergulvet, omtalt 1766; heri fandtes 'en stor hob gamle egekister', bl.a. for sognepræsten Poul Knudsen (†1697) og hans familie.⁹⁷ 1809 påtaltes den skadelige tilstand af den fyldte begravelse i altergulvet (vel denne), hvis ventilationsluger på daværende tidspunkt var tilstoppede, og den foresloges derfor istandsat eller opfyldt med jord.¹¹² 1926–27 iagttoges i præsternes begravelse en del sammenfaldne kister, bl.a. for Anders Knudsen Borbjerg (jf. s. 1907), talrige bærehåndtag og ca. 10 kranier. Endvidere påvistes halvdelen af en *†kisteplade*, vistnok over Knud Poulsen Kolding (†1681, jf. ovf.).¹²³ *†Murede begravelse*. 1611 er omtalt udførelsen af en grav i kirken. 1636 repareredes en nedsunken grav i altergulvet (ovennævnte?), mens en begravelse med uvis placering opfyldtes 1642.⁶

Kirkegårdsmonumenter. Støbejernskors, begge på kirkegårdens sydlige del. 1) O. 1863, for Margrete Katrine Damgaard, født Lundsgaard, *27. april 1810 på Leergrav, †3. juni 1863 i Borbjerg. Rundbuet kløverbladskors, 102,5 cm højt, med indskrift i reliefantikva. Under personalia er et bladdornament, mens bagsiden viser et mindevers.¹²⁴ 2) O. 1867, for Klemmen Andersen, *3. dec. 1820 i Resen, †4. nov. 1867 i Trabjerg. Rundbuet kløverbladskors af samme type som ovennævnte, 95 cm højt, med indskrift i reliefantikva.¹²⁴

Sydvest for kirken er endvidere et *familiegravsted* for familien Toft. Heri står en *stèle*, o. 1908, over Johannes Toft, *28. april 1878, †14. marts 1908 »under sin Gjerning som Kirkeværge«. Monumentet over kirkeværgen, der omkom ved en eksplosion af kirkens varmekværk, er af slebet granit og med halvrund overkant, 147×45 cm. Indskrift i fordybet antikva med navn i versaler. Et tilsvarende monument, 160×55 cm, er o. 1912 opsat for hustruen, Ane Margrethe Toft, f. Jensen, *6. jan. 1877 i Borbjerggaard, †4. juni 1912 i Naltoft. Jf. også syvstages (s. 1890). Monumentet har på forsiden dekoration af et kors med op-hængt oval, laurbæromkranset skrifttavle. For-neden korslagte palmegrene. Indskrift i fordybet antikva.



Fig. 72. Nedgang til gravkrypten under koret set fra øst (s. 1855, 1911). Foto Birgit Als Hansen 2005. – *Abgang zum (†)gemauerten Begräbnis unter dem Chor, von Ost gesehen.*



Fig. 73. Ydre set fra sydøst. Ældre foto i NM. – *Äußeres aus Südosten.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1862 ff. (*Synsprot.*).

Privatarkiv i sognet. Div. dokumenter.

LAVib. Landsbykirkernes regnskaber. Borbjerg Kirkes regnskaber 1590-1682 (C-KRB-37-39); *Pastoratsark.* Liber Daticus 1765-98; *Menighedsrådsark.* Menighedsrådets forhandlingsprot. 1903-94 (M-19 310-1); Synsprotokol 1926-86 (*Synsprot.*) (M-19 310-5); *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1687-89, vedr. 25. marts 1689 (B24-652); 1793-99, vedr. 5. nov. 1794 (B24-712); *Skodborg-Vandfuld Herreders skøde- og panteprot.* 1799-1808, vedr. 19. nov. 1801 og 14. okt. 1802 (B77b-SP 4); *Hjerm-Ginding herreders skøde- og panteprot.* 1804-08, vedr. 14. sept. 1804 (B78a-SP12); *Provsteark.* Gejstlig skifteprot. for Hjerm Herred 1682-1750, vedr. 25. febr. 1685 (C 39F-2).

RA. DaKanc. C 15. Koncepter og indlæg til jyske registre 1660-63, nr. 5.

NM. Håndskrifter. F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, II, 1880, 199 (*Uldall 1880*). *Notebøger.* Abildgaard, VIII, 70 (*Abildgaard*); Høyen, X (1830) 6a (*Høyen 1830*); Worsaae, X (1850), 48 ff. (*Worsaae 1850*); Henry Petersen, IV (1895), 87-89 (*Petersen 1895*). *Indberetninger.* J. B. Løffler

1880 (bygning, inventar og gravminder, *Løffler 1880*); F. Uldall 1880 (alterbordsforside og altertavle); Eigil Rothe 1907 (†kalkmalerier); Niels J. Termansen 1911 (†kalkmalerier); Niels J. Termansen 1911-12 (prædikestol); Harald Munk 1913 (prædikestol); Niels J. Termansen 1915 (altertavle); Kristian Due 1924 (alterbordsforside, altertavle, præste- og degnestol); Niels J. Termansen 1926-27 (alterbordsforside, altertavle, alterskranke, præstetavle); Georg N. Kristiansen 1967 (præsterækketavle nr. 1); Vitus Nielsen 1976 (døbefont); Mogens Larsen 1977 (alterbordsforside, Anders Knudsens epitafium); E. B. Rosing Holm 1980 (historisk inventar, epitafium nr. 1); Kurt Nedergaard 1984 (historisk inventar, epitafium nr. 1); Birgitte Larsen og Pernille Bronée 1992 (alterbordsforside); Birgit Als Hansen 2005 (møntfund mv. i koret).

Tegninger. *NM.* Heinrich Hansen 1855 (prospekt); F. Richardt 1867 (prospekt); F. Uldall (nordportal); J. B. Løffler 1880 (tympanon); Niels J. Termansen 1926 (tryk og kalk af altertavle, dekoration og indskrift); Harald Munk udateret (skitse til loftsdekoration); Kristian Jensen 1940 (facade, plan, snit og stole); Jens Foged og Poul Hansen 1957 (orgelpulpitur, kopi); usigneret 1972 (kalk af præstetavle); Poul Hansen og Ib Lydholm 1979 (plan, kopi); Poulsen & Partnere 2004 (gulve, kopi); Birgit Als Hansen 2005 (gravkrypt under kor).

Poulsen & Partnere, Thisted. Jens Foged og Poul Hansen 1957 (orgel, orgelpulpitur); Poul Hansen og Ib

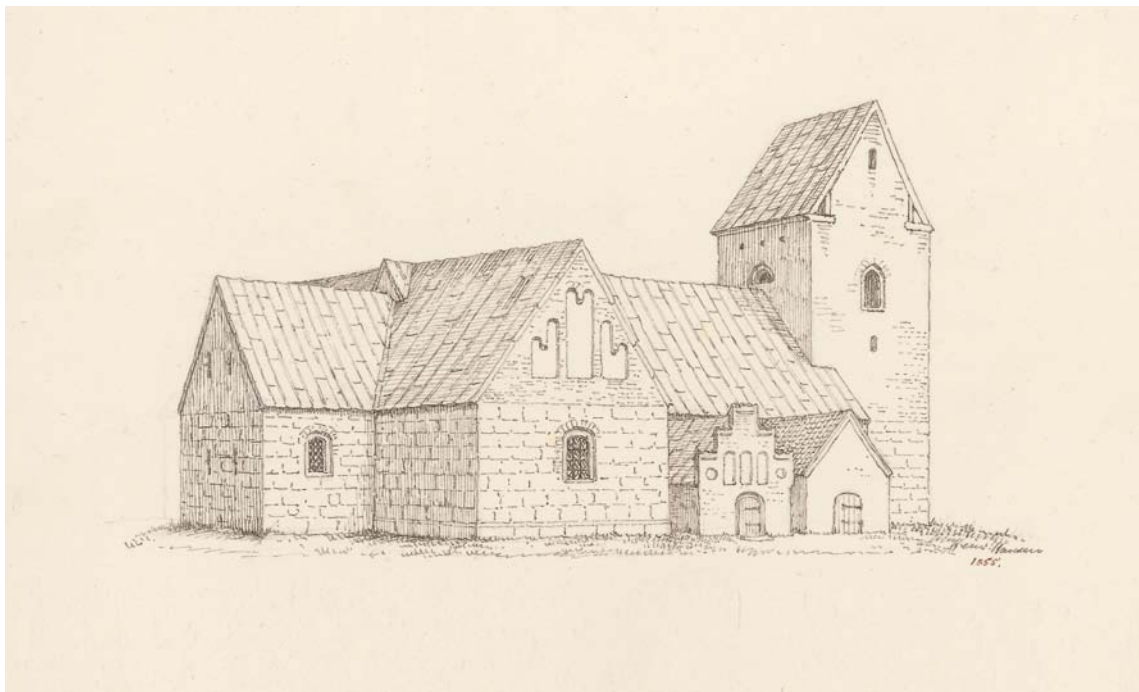


Fig. 74. Prospekt fra nordøst. Tegning af Heinrich Hansen 1855. – *Prospekt aus Nordosten.*

Lydholm 1978–79 (plan, snit, facader, kælder og orgel); samme 1981 (graver- og redskabshus); samme 1988 (forslag til placering af videokameraer); Poulsen og Therkildsen 2001 (ombygning af graverhus); Poulsen & Partnere 2004 (gulve).

Litteratur. C. Møller, »Borbjerg Sogns Historie (I)«, *HaÅrb* 22, 1928, 1–102 (Møller 1928); C. Møller, »Borbjerg Sogns Historie (II)«, *HaÅrb* 23, 1929, 1–19 (Møller 1929); H. C. Hansen, »Altartavlen og Antemensalet i Borbjerg Kirke«, *HaÅrb* 1946, 5–46 (Hansen 1946); Niels Bonde, *Dendrokronologisk undersøgelse af antemensale (alterbordsforside) fra Borbjerg kirke*, NNU rapport nr. 18, Nationalmuseet 1991 (Bonde 1991); Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tommer fra tagkonstruktion over Borbjerg kirke*, Ringkøbing Amt, NNU rapport nr. 47, Nationalmuseet 2012 (Hylleberg Eriksen 2012).

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, bygningsbeskrivelse ved Anders C. Christensen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog alterbordsforside ved Ebbe Nyborg og orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og Mirjam Gebauer (tysk). Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 2013.

¹ *Oldemoder* 112.

² *HofmFund* IV, 624. Oluf Nielsen var også lensmand på Bøvling Slot. Om præsteembedets besiddelse af Holmgård allerede før 1500, jf. *Nielsen 1895* 180 f. og J. Aldal, *Holstebros Historie gennem Tiderne*, Holstebro 1939, 70 f.; se i øvrigt *Møller 1928* 45–52. En gård, som kirkens sognepræst, Christiørn Lauridsen havde ladet opføre på 'kirkens rette jord' øst for kirken, er omtalt i tidsrummet 1464–83 i forbindelse med forskellige retssager. Gården var 1482 beboet af Iver Jepsen, der muligvis var sognepræstens kapellan og i øvrigt handlede på hans vegne. Om ejendommen, jf. *Repert II*, nr. 1747 (19. maj 1464); 5055 (4. juli 1482); 5337 (u.d. 1483); *Nielsen 1895* 181–88; *Aldal* (jf. ovf.) 68.

³ *Nielsen 1895* 184. Bestemmelsen blev endnu håndhævet i 1690. Omdannelsen af sjælemesser, der økonomisk i den katolske tid havde udgjort et vigtigt bidrag til sognepræstens aflønning, til ekstra ugentlige gudstjenester i efterreformatork tid, fandt bl.a. sted i Skamby (Skam Hrd., Odense Amt) som fastslået 1586, jf. Martin Wangsgaard Jürgensen, *Changing Interiors. Danish Village Churches c. 1450 to 1600*, Kbh. 2011, 501.

⁴ *Repert II*, nr. 12009 (u.d. 1511). Bebyggelsen Hvam er allerede nævnt 1231 i Kong Valdemars Jordebog, jf. Svend Aakjær (udg.), *Kong Valdemars Jordebog*, Kbh. 1943. 1259 skænkede Erik Klipping til sjælebod for sin afdøde far, Christoffer I, ejendomme i Hvam mv. til

bygningsfondet for Vor Frue Kirke i Ribe, jf. *DiplDan* 2, I, nr. 301 (29. dec. 1259).

⁵ *KancBrevb* (6. dec. 1630); rettigheden skulle overdrages til datteren, Ingeborg Parsberg, enke efter Iver Juul til Villestrup, når moderen var død, jf. *KancBrevb* (6. jan. 1631).

⁶ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1590–1682 (C-KRB-37–39).

⁷ RA. *DaKanc.* C 15. Koncepter og indlæg til jyske registre 1660–63, nr. 5.

⁸ *Kronens Skøder* III, 18.

⁹ LAVib. *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1687–89, lyst 25. marts 1689 (B24–652).

¹⁰ RA. *DaKanc.* G 119. Originale skøder til kongen på jus vocandi til kirker samt på birkeret mv. 1799–1828. Allerede 1794 er dog ved Viborg Landsting tinglyst en overdragelse til Kronen fra Niels Bygum Krarup, jf. LAVib. *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1793–99, lyst 5. nov. 1794 (B24–712); *Hjerm-Ginding herreders skøde- og panteprot.* 1804–08, lyst 14. sept. 1804 (B78a–SP 12).

¹¹ *Synsprot.*

¹² Jf. Nielsen 1895 197.

¹³ Jf. Aldal 1939 (note 2), 67 f.

¹⁴ *PræsteindbWorm* I, 93–95. Jf. også *KancBrevb* (2. aug. 1630).

¹⁵ *DaKirkelove* II, 417 f., 447–49. Jf. også *KancBrevb* (28. juli 1587, 23. aug. 1588).

¹⁶ Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling. Fundprot. Nr. 7416. Jf. i øvrigt NM, j.nr. 586/05, fund D539–545/2005.

¹⁷ LAVib. *Ribe bispeark.* *Præsteindb.* til biskop J. Bloch 1766–69 (C 4–775); E. Tang Kristensen, *Jyske Folkeminder*, III, Kbh. 1876, nr. 131; Tang Kristensen, *Danske Sagn* I, nr. 863–67.

¹⁸ Bekymringen for bjergmanden, der if. overleverin-

gen en enkelt gang havde held med sit forehavende, da han bortførte en, i bogstaveligste forstand, 'bjergtagen' brud, fik endnu i 1800-tallet brudefolk og også ligtog til at nærme sig kirken vestfra, jf. Møller 1928 28–33. Om sagnet, se også Horace Marryat, »Rejse i Vestjylland 1859«, *HaArb* 1984, 11.

¹⁹ Tang Kristensen, *Jyske Folkeminder* (note 17), nr. 77, 134; Tang Kristensen, *Danske Sagn* III, nr. 110.

²⁰ *Resen* 144.

²¹ *Præsteindb* 1807 94. Byen blev dog først grundlagt 1703. Om 'strandede' altertavler, jf. også Holstebroaltertavlen (s. 164), der dog efter traditionen var hidført fra England.

²² *PræsteindbWorm* I, 94.

²³ Møller 1928 26–28; Svane, *Helligkilder* 254 (nr. 2453).

²⁴ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1811–15 (C 4–709).

²⁵ Dette især på nordportalen, hvor der i overkanten ses tydelige kløvehuller, mens formen på sydportalen er halvcirkulær.

²⁶ Jf. M. Mackeprang, *Jyske Granitportaler*, Kbh. 1948, 136 f., 337–40. Her er dog kun registreret sydportalens korsmotiv, idet nordportalens motiv på daværende tidspunkt var skjult af våbenhusets senere hævdede, sydlige bindbjælke, jf. 338. I kirkens synsprotokol er allerede 1876 udtrykt ønske om at synliggøre hele portalen. *Synsprot.*

²⁷ Syd for sålbænkstenen på søndre korsarms østmur sidder en genanvendt kværnsten.

²⁸ Der findes ingen efterretninger om ødekirker i Hjerm Herred. Også i Trans Kirke er til tårnbyggeriet tilført kvadre udefra (s. 1688).

²⁹ Nichen er indtegnet på Kristian Jensens plan fra 1940.

³⁰ LAVib. *Provsteark.* *Synsprot.* 1812–35 (C 39H-1).

³¹ Døre af tilsvarende typer ses i Lomborg (s. 731) og Ramme (s. 1595).

³² I øvrigt på samme tid, som dele af tømmeret til tagværkerne over skibet i nabokirken i Mejrup er fældet. Thomas Bartholin, *Mejrup Kirke*, Ringkøbing Amt, NNU rapport 28, 1997. Jf. Vandborg Kirke (s. 1458).

³³ I Vridsted er nordre korsarm nu forsvundet, men påvist arkæologisk, jf. rapport i NM ved Hans Mikelsen, j.nr. 752/2011.

³⁴ For kirkerne i Rødding Hrd. og Salling Nørre Hrd. se J. F. C. Uldall og Jacob Helms, *Sallinglands Kirker. Første Afdeling, Rødding Herreds Kirker*, Kbh. 1884, pl. 1, 24, 27 samt H. Storck og V. Koch, *Sallinglands Kirker. Anden Afdeling, Salling Nørre Herreds Kirker*, Kbh. 1893, pl. 10.

³⁵ NM j.nr. 596/05.

³⁶ Synsforretning 1665(?) i RA. *DaKanc.* C 15. Koncepter og indlæg til jyske registre 1660–63, nr. 5.

³⁷ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1696–1775 (C 4–189).

³⁸ LAVib. *Pastoratsark.* Liber Daticus; *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1798–1802 (C4–705).



Fig. 75. Skråkantsoklen på skibets nordside (s. 1845). Foto Anders C. Christensen 2013. – *Der Schrägganten-sockel an der Nordseite des Schiffes*.



Fig. 76. Detalje af skibets norddør (s. 1845). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Detail von der Nordtür des Schiffes.*

³⁹ NM.

⁴⁰ Gulvet er bevaret under det nuværende gulv.

⁴¹ NM j.nr. 596/05. Også dette gulv er bevaret under den nuværende teglstensbelægning.

⁴² Alle daterede prøver er udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Dateringen af korets tagværk bygger på ni prøver, alle dateret. Yngste årring er dannet 1480 (prøvenr. 70961019) med 13 splintår. Dateringen af de to faser af skibets tagværk er baseret på 16 prøver, alle dateret. I den østlige del er yngste årring dannet 1468 (prøvenr. 70964039) med bark, vinterfældning. I den vestlige del er yngste årring dannet 1512 (prøvenr. 70960039) med fuld splint, vinterfældning. Dateringen af søndre korsarm er baseret på fire prøver, alle dateret. Yngste årring er her dannet 1489 (prøvenr. 70962039), kerne/splintgrænse. Dateringen af nordre korsarm er baseret på fem prøver, alle dateret. Yngste årring er dannet 1511 (prøvenr. 70963049) med seks splintår. Fra tårnet er én prøve udtaget og dateret vha. norsk materiale. Yngste bevarede årring er dannet 1805, ingen splint. I rapporten kan tagværket over korskæringen opfattes som værende konstruktivt adskilt fra skibets, hvilket dog ikke er tilfældet. *Hylleberg Eriksen 2012.*

⁴³ *Hylleberg Eriksen 2012.*

⁴⁴ NM j.nr. 855/95, 1458/96.

⁴⁵ Indb. ved Niels J. Termansen.

⁴⁶ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

⁴⁷ LAVib. *Pastoratsark.* Liber Daticus 1765-98.

⁴⁸ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1798-1802 (C 4-705).

⁴⁹ Fragmenter af alterbordspladen skulle if. traditionen være genanvendt som trappesten ved præstegården, nuværende Borbjerg Holmgård, jf. *Hansen 1946 37*. Det eksisterende øvre trin her er dog sammensat af to mindre kalkstensfliser, der næppe har haft denne funktion.

⁵⁰ På de hen over plankesammenføjninger skårne medaljoner er indfatningerne dog rykket ind på midt-plankens glatte rosetdel. Denne forskydning, der vel næppe er helt oprindelig, må skyldes problemer med at fæstne indfatningerne hen over plankernessammenføjninger.

⁵¹ Vurderingen af stafferingerne skyldes Verner Thomsen (1992) og Kaja Kollandsrud, Oslo.

⁵² Kaja Kollandsrud har fremhævet brugen af dette imitationsguld som typisk for 1200-tallet, ligeledes den tendens til konturering, der åbenbart har gjort sig gældende (jf. ndf).

⁵³ Rødt fandtes i de otte yderfelter, nr. 1, 4, 10, 15, 18, 21 og 24, blå i nr. 5, 9, 11, 14, 16, 20 og 22, grønt i de otte øvrige felter.

⁵⁴ *Bonde 1991.* Jf. *Arkæologiske udgravninger i Danmark*, Kbh. 1991, 263.

⁵⁵ Kaja Kollandsrud og Nadine Huth, »Beyond the precious: Thirteenth century painterly effects in the sculpted frontal from Komnes, Buskerud in Norway«, i publikationen fra konferencen »Art and Image 800-1300« ved Københavns Universitet og Nationalmuseet 24.-27. okt. 2007 (under udgivelse); *Medieval Wooden Sculpture in Sweden IV*, Stockholm 1975, 12; Miquel S. Gros i Pujol, *Museu Episcopal de Vic*, Barcelona u.å., 36-39.

⁵⁶ Om mønjegrundering i middelalderen senest Kaja Kollandsrud, »Krucifikset fra Haug Kirke, Buskerud. Undersøkelser og behandling«, *Varia* 27, 1994, 137-39.

⁵⁷ Hansen 1946 42 antog, uvist dog på hvilket grundlag, at frontalet tidligere var placeret som alterbordsplade, dog med reliefsiden vendt nedad.

⁵⁸ Jf. brev af 25. sept. 1880 i *KorrArk.* fra Uldall til NM; *Løffler* 1880; *Holstebro Avis* 26. nov. 1881. Endvidere brevveksling i *KorrArk.* mellem kirkens sognepræst og Nationalmuseets direktør, W. Møllerup.

⁵⁹ Dette kunne til dels skyldes dens frygtelig overmalede tilstand.

⁶⁰ Poul Nørlund, *Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden*, Kbh. 1926 (2. udgave, Højbjerg 1968), 8, 20 ff., 45 ff. Teksten var antagelig afsluttet før 1926.

⁶¹ Tage E. Christiansen, »Fyrretyve Aar«, i Nørlund



Fig. 77. Koret set fra sydøst. Foto Anders C. Christensen 2013. – *Der Chor aus Südosten*.



Fig. 78. Korets trekantgavl set nedefra (s. 1845). Foto Anders C. Christensen 2013. – *Der Dreiecksgiebel des Chores von unten*.

1968 (note 60), 11*-12*. Om frontalet, se i øvrigt Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt*, 1, Odense 2010, 131-32.

⁶² Nørlund 1926 (note 60) 177 ff. Der er også klare fællestræk med det gyldne alter i Stadil Kirke fra o. 1235 (Hind Hrd.). Her er midtfeltets komplekse form således et muligt forbillede for ottepasformen i Borbjerg.

⁶³ Se senest artikler i Jilleen Nadolny et al. (udg.), *Medieval Painting in Northern Europe: Techniques Analysis, Art History. Studies in commemoration of the 70th birthday of Unn Plather*, London 2006. Her Ebbe Nyborg, »Danish Panel Painting until c. 1300«, 248-65, dog med en speciel diskussion af bemaling på malede, ikke relief-skårne, danske alterbordsforsider fra perioden.

⁶⁴ RA. *DaKanc* F 47. Indb. fra gejstligheden om kirkenes tilstand (...) 1792.

⁶⁵ På ét af reliefferne (nr. 3) læstes tidligere årstallet 1473 (»Anno 1473«), jf. *Præsteindb* 1807 94.

⁶⁶ Jf. indb. ved Termansen 1927. Felterne har oprindeligt været lavere og er blevet suppleret i højden, idet midtfeltets to fodstykker er helt fornyede. Storfeltets to smalfelter er imidlertid sværere end sidefelterne og dannet af et enkelt stykke træ, mens sidefelternes smalfelter er sammensat af tre spinklere stykker træ.

⁶⁷ Generelt om Skt. Jørgen, jf. bl.a. Sigrid Braunsfeldt-Esche, *Sankt Georg. Legende, Verehrung, Symbol*, München 1976; Jan Svanberg, *Sankt Göran och draken*, Stockholm 1993 (med gengivelse af martyrlengden fra *Legenda aurea*, 176-83); Samantha Riches, *St. George: Hero, Martyr and Myth*, Stroud 2000; Jonathan Good, *The Cult of Saint George in Medieval England*, Woodbridge 2009.

⁶⁸ If. *Legenda aurea* var helgenens hovedmodstander dog den ahistoriske perserkonge eller romerske statholder, Dacian (Datian/Dadian), aktiv som forfølger af de kristne under kejserne Diokletian og Maxentius, jf. *Svanberg 1993* (note 67), 76, 178 f.

⁶⁹ J.J. Tikkanen, *Die Beinstellungen in der Kunstgeschichte. Ein Beitrag zur Geschichte der künstlerischen Motive*, Helsingfors 1912.

⁷⁰ Denne sammenhæng synes ikke erkendt i *Plathe og Bruun 2010* (note 61), 1, 132 f.

⁷¹ Jf. *Riches 2000* (note 67), 72-88; *Good 2009* (note 67) 47. Jf. også bl.a. Bernt Notkes relief på monumenteret i Storkyrkan, Stockholm, *Svanberg 1993* (note 67), 80-81.

⁷² Jf. G. McN. Rushforth, »The Windows of the Church of St. Neot, Cornwall«, *Transactions of the Exeter Diocesan Architectural and Archaeological Society* XV, 1937, 27 f. I St. Neot er scenen direkte betegnet: »Hic Georgius pugnat contra Gallicanos« (her kæmper Skt. Georg mod 'gallicanerne', dvs. gallerne eller franskmændene). En tilsvarende lokalkolorit eller aktualisering af Skt. Jørgens kamp mod fjenderne ses på Skt. Georg-broderskabets altertavle fra Valencia (nu i Victoria & Albert Museum, London) fra o. 1410-20; her kæmper helgenen mod maurerne i slaget ved Puig (1237), jf. *Rushforth 1937* 28; *Riches 2000* (note 67), 40-45. I betragtning af Borbjergrelieffernes engelske proveniens turde det dog være en misforståelse, når sidstnævnte, 80, associerer kampscenen med en episode fra den dansk-svenske broderstrid.

⁷³ Om genren, jf. vigtigst Francis Cheetham, *English Medieval Alabasters*, Oxford 1984; Francis Cheetham, *Alabaster Images of Medieval England*, Woodbridge 2003. Borbjergtavlen er omtalt hhv. 58, 61 f., 132 (*Cheetham 1984*); 41, 162, 184 (*Cheetham 2003*).

⁷⁴ *Cheetham 1984* (note 73), 21-23.

⁷⁵ Jf. Paul Biver, »Some Examples of English Alabaster Tables in France«, *The Archaeological Journal* 67, 1910, 71-79; *Rushforth 1937* (note 72), 3-43.

⁷⁶ *Rushforth 1937* (note 72), 27; *Riches 2000* (note 67), 71 f.

⁷⁷ Jf. herfor også *Rushforth 1937* (note 72), 27.

⁷⁸ Philip Nelson, »English Medieval Alabaster Carvings in Iceland and Denmark«, *The Archaeological Journal* 77, 1920, 199-206. If. Nelsons rekonstruktion bør rækkefølgen, regnet fra venstre mod højre, være: Relief nr. 6, nr. 5, nr. 2, nr. 3 og nr. 4. Indholdsmæssigt burde helgenens martyrium if. samme (nr. 2) have været placeret i det centrale felt (nr. 4), men blev af hensyn til de arkitektoniske detaljer anbragt andetsteds, jf. *Nelson 1920* 202.

⁷⁹ Maria havde gylden kappe med grønt for og rød kjole, mens bispehelgenen havde grøn hue med guldkanter og gylden kappe med grønt for samt rød messehagel med sorte og grønne kanter og hvid underkjortel. Skt. Jørgen havde gylden rustning med ringbrynje i sølv, mens hjelmen var rødfarvet indvendigt. Slaget var rødt med grønt for, skoene røde. Skjoldet var sølvfarvet med rødt kors.

⁸⁰ *Præsteindb 1807* 94.

⁸¹ Fremhævelsen af Skt. Jørgen, vist som dragedræber,

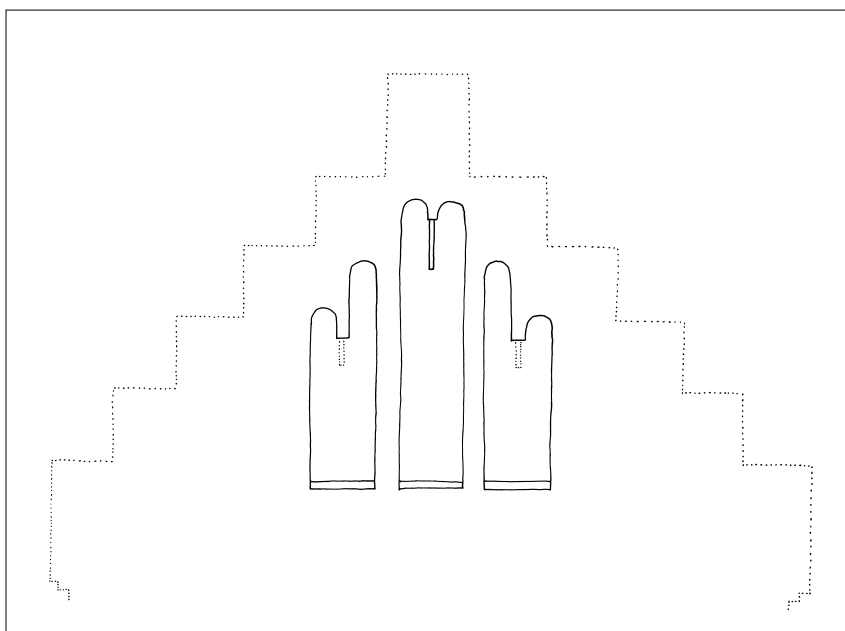


Fig. 79. Rekonstruktion af nordre korsarms gavltrekan (s. 1852). 1:100. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2013. – *Außriß des Giebeltriecks des nördlichen Kreuzarms.*

som værnehelgen for Holstebro By lader sig først sikkert påvise efter middelalderen, jf. Esben Graugaard, »Sct. Jørgen og Holstebro«, *HoMuÅr* 1987, 10–21, spec. 20–21. Afbildningen af den generelt populære helgen i nabokirkerne Mejrup (s. 1796) samt i Bur kirker giver dog ikke anledning til at drage entydige slutninger om en særlig Skt. Jørgenskult i området.

⁸² *Præsteindb. 1807* 97. Vejrumtavlen er dog yderligere bearbejdet i forhold til Borbjergalteret, idet denne allerede i senmiddelalderen er indsat i et endnu bevaret, sekundært rammeværk i to etager, jf. indb. ved Niels J. Termansen 1938 (Vejrum). Endvidere blev yderfløjene på alabastavlen bemalet 1593 med nadverordene, idet den således omskabtes til en katekismustavle.

⁸³ Hans Jørgen Frederiksen, »Da Maria fik skæg. Nogle efterreformatoriske eksempler på ændringer af danske middelalderlige altertavler«, *Ico* 2, 1983, 17–29; Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen, »Re-forming the Confessional Space: Early Lutheran Churches in Denmark, c. 1536–1660«, Andrew Spicer (ed.), *Lutheran Churches in Early Modern Europe*, Farnham, Surrey 2012, 267.

⁸⁴ *HofmFund* IV, 613; *DaAtlas* V, 761; *Abildgaard* VIII, 70 verso.

⁸⁵ Svend Grundtvig, *Danmarks Gamle Folkeviser*, 1, Kbh. 1853, 398–421, heri også med omtale til den østjyske forbindelse, se ndf.

⁸⁶ Jf. for traditionsdannelsen i Østjylland, bl.a. ved Falling, Hads Hrd. og Sjelle, Falling Hrd., begge Århus Amt, jf. Niels Werner Frederiksen, »En adelsdame ved arbejdsbordet. Studier i Anne Krabbes visebog«, i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (udg.), *Svøbt i mår. Dansk Folkevissekultur 1550–1700*, 2, Kbh. 2000, spec. 394–96, 415. Jf. også *DK Århus* 1097, 1270 (med omtale af heltens formodede våbenskjold i Århus Vor Frue Kirke), 1923 og 1925.

⁸⁷ Jf. etatsråd C. M. Winthers omtale i forbindelse med et besøg i kirken o. 1796, her refereret efter *Hansen 1946* 9 ff.; P. F. Suhm, *Historie af Danmark*, IV, Kbh. 1790, 753.

⁸⁸ *Præsteindb. 1807* 93–96.

⁸⁹ Indb. ved Kristian Due 1924.

⁹⁰ *Worsaae 1850* 49; *Tiap*¹ (1859), 746. Jf. også *Hansen 1946* 19–20.

⁹¹ Francis Beckett, »Engelske Alabasttavler i Danmark«, *Tidsskrift for Kunstindustri* 6, 1905, 19–23, 45–48.

⁹² Beckett, *DaKunst* II, 149.

⁹³ *Nelson 1920* (note 78).

⁹⁴ Det første bogstav viser tilsyneladende et »H«, der under tværstregen er delt med en lodret stav. Ud fra sammenhængen er det dog fristende at tolke dette som et »M«.

⁹⁵ Jf. indb. 19. okt. 2004 i privatarkiv i sognet.

⁹⁶ *Møller 1928* 57; Christian Friis Damgaard, »Billedkunstner Kristine Friis 1867–1960«, *HoMuÅr* 1995, 40.

⁹⁷ LAVib. *Ribe bispeark*. *Præsteindb.* til biskop J. Bloch 1766–69 (C 4–775).

⁹⁸ Overslag af 4. okt. 1976 ved Vitus Nielsen.

⁹⁹ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1590–1682 (C–KRB–37–39). Et hul, hugget i korsskæringshvelvets midte, motiveret af et ophæng til himlen, er dog næppe sandsynligt, jf. herfor *Møller 1928* 56 f.

¹⁰⁰ Venligst meddelt af Viktor Hedegaard, Borbjerg.

¹⁰¹ Indb. ved Harald Munk 1913.

¹⁰² *Synsprot*. Jf. også indb. 1. okt. 2003 fra Ølgod Museum. Konserveringstjenesten. Eksempel i privatark. i sognet.

¹⁰³ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1803–04 (C 4–706).

¹⁰⁴ I ligkapellet er indsat tre stader.

¹⁰⁵ Det lodrette tegn kan tolkes enten som et skille-tegn, hvilket forekommer mest sandsynligt, eller som det første ciffer i årstallet, idet det andet ciffer (5) mangler, jf. for sidstnævnte teori Laurits Ploug Borberg, »Gamle adelige Stolestader. Studier omkring forsvundne Herskabsstole i Borbjerg Kirke«, *HaÅrb* 1949, 89 f. Forfatterens kilde er et aftryk efter en nu ukendt tegning, udført 1839 af den daværende degn, Holger Jensen Schou og tidligere gengivet i Sv. Grundtvig, *Danske Folkesagn*, Kbh. 1948. Den mere skitseagtige tegning medtager våbenskjoldenes hjelmklæder og anfører også de heraldiske tinkturer eller farver (blåt og hvidt). Ud fra den skrå streg i det sidste ciffer, angivet med en let bølget linje, læses dette af Borberg som »3«, dvs. 1593.

¹⁰⁶ Laurits Ploug Borberg, »Om den gamle Selvejrbondeæt i Trabjerg«, *HaÅrb* 1944, 121–50, spec. 125 ff.

¹⁰⁷ M. Sørensen, *Horsens Orgelbyggeri. Katalog*, Horsens 1923. Orglet har opusnummer 73 i værkfortegnelsen.

¹⁰⁸ *Holstebro Dagblad* 21. juli 1981.

¹⁰⁹ Bogstaverne er tilsyneladende skåret sekundært ind i den malede flade og skal derfor ikke nødvendigvis tolkes som snedkerens signatur.

¹¹⁰ *Resen* 144. Præsterne var flg.: 1363 Peder Vinter; 1376 hr. Mads; 1395 hr. Thøger; 1406 Niels Pedersen, senere kannik i Viborg; 1411 Eskil Madsen; 1422 Christian Svendsen, senere prior i Stubber Kloster; 1437 Anders Thøgersen; 1467 Christian (Christiern) Lauridsen; 1490 Hans Knudsen, mens kapellanerne talte Bartel Block og Peder Povlsen.

¹¹¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Visitatsbog 1732–38 (C 4–844a); *Præsteindb.* 1766–69 (C 4–775). *HofmFund* 613; *DaAtlas* 761.

¹¹² LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1807–10 (C 4–708).

¹¹³ Ide Marie Poulsdatter var datter af sognepræst Poul Knudsen og dermed barnebarn af Knud Poulsen Kolding; hun var gift med faderes efterfølger, Peder Lyngby (†1721), der indleder præsterækken. Jf. også *Borberg 1944* (note 106) 139.

¹¹⁴ Jf. Christian Friis Damgaard, »Billedkunstner Kristine Friis 1867–1960«, *HoMuÅr* 1995, 32–54, spec. 40 f., 49 (nr. 126).

¹¹⁵ Uldall, *Kirkeklokker* 11.

¹¹⁶ Synsprot. For oplysninger om klokkespillets historiske og tekniske opbygning takkes Per Rasmus Møller.

¹¹⁷ LAVib. *Provsteark.* Gejstlig skifteprot. for Hjerm Herred 1682-1750, 25. febr. 1685 (C 39F-2).

¹¹⁸ LAVib. *Provsteark.* Gejstlig skifteprot. for Hjerm Herred 1682-1750, 25. febr. 1685 (C 39F-2). Identifikation af Christen Maler med Christen Pedersen Lyngbye skyldes Jens Bergild.

¹¹⁹ Jf. Merete Bergild og Jens Jensen, »Christen Jacobsen (1622-1708). En jysk billedhugger«, *Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norm*, red. Hugo Johannsen, Herning 1990, 173-89. Borbjerg-epitafiet er dog ikke omtalt her.

¹²⁰ Om malerens emblemudsmykning i Vroue Kirke (Fjends Hrd., Viborg Amt), jf. Jens Jensen, »Christen Pedersen Lyngbyes sindbilledlige udsmykning i Vroue Kirke«, *Skivebogen* 76, 1985, 102-23.

¹²¹ Møller 1928 74. Parret blev begravet på kirkegården, tæt ved hjørnet mellem søndre korsarm og sydmuren.

¹²² Enken, Elisabeth Nicoline Sehested (1760-1837) blev 19. dec. 1806 g.m. sognepræst i Skanderborg Christian Fabricius og er formentlig begravet her sammen med ægteparrets ældste søn, Hans Frederik Levetzau (†1811), jf. *DaAdÅrb* II, 1893, 340.

¹²³ Indb. ved Poul Erichsen, NM.

¹²⁴ Faye, *Støbejernskors* 118 f. (nr. 260).



Fig. 80. Byprospekt. Detalje af epitafium nr. 1 (s. 1907). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Stadtprospekt, Detail von Epitaph Nr. 1.*

DIE KIRCHE VON BORBJERG

Die Kirche liegt auf dem 1920 unter Naturschutz gestellten Borbjerg Kirchenhügel, der erst im 20. Jahrhundert bebaut wurde. In älterer Zeit lag das Dorf am Ostufer des Mühlensees.

Die ursprüngliche Ausdehnung des Friedhofes, die gegen Süden, Osten und Westen erhalten ist, wird von neueren Mauern von gespaltenen Feldsteinen umgrenzt. Diese ersetzen die vermutlich ursprünglichen Steindeiche. Der 1940 nach Norden erweiterte Abschnitt wird durch eine Buchenhecke begrenzt. Gegen Osten (Fußgängerpforte) und Westen (Fahrzeug- und Fußgängerpforte) sind die spätmittelalterlichen Ziegelsteineingänge noch bewahrt, während eine nördliche $\dagger$ Pforte 1605 erwähnt wird. Westlich des Friedhofes lag 1654–1962 ($\dagger$) die Schule von Borbjerg, die jetzt auf die andere Straßenseite versetzt wurde.

Die ansehnliche Kirche besteht aus romanischem Chor und Schiff, wozu im Spätmittelalter Turm, Kreuzarme und Vorhalle kamen, während eine jetzt verschwundene $\dagger$ Kapelle möglicherweise nachmittelalterlich war. Die ursprüngliche Anlage wurde aus Granitquadern auf Schrägkantensockeln erbaut, von denen wegen Terrainhebungen nur Teile von Chor und Nordseite des Schiffes sichtbar sind. Die ursprünglichen Türen im Westende des Schiffes sind bewahrt, die nördliche Tür ist verblendet und die südliche noch in Gebrauch. Die Türstürze sind mit halbrunden, profilierten Tympanonfeldern mit Kreuzreliefs verziert, einem Motiv, welches allein in Ringkøbing Amt in acht Kirchen zu finden ist. Von den romanischen Fenstern ist nur das östliche des Chores bewahrt, aber jetzt verblendet. Im Mauerwerk der Kirche wurde doch eine bedeutende Anzahl von Türstürzen und Fensterbanksteinen verwendet, sowie zwei diagonal gestellte Laibungssteine des Fensters, die aus dem Giebeldreieck des Chores hervorschießen.

Im Spätmittelalter wurde der Turm hinzugefügt (um 1450), das Gebäude zu einer Kreuzkir-

che umgebildet sowie die Dachwerke renoviert. In dieser Zeit wurde auch eine Vorhalle erbaut, während eine $\dagger$ Kapelle an der Nordseite vermutlich um 1550 hinzukam. Die Arbeiten lassen sich teilweise durch dendrochronologische Untersuchungen der Dachwerke der Kirche datieren. Die Datierungen zeigen, dass der östliche Teil des Schiffsdachwerkes um 1468/69 ausgetauscht wurde, wonach das Dachwerk des Chores um 1487 an die Reihe kam. Die Dachwerke des südlichen Kreuzarms stammen von um 1500, der westliche Teil des Schiffsdachwerkes von um 1512/13, während das Dachwerk des nördlichen Kreuzarms auf um 1525 datiert ist. Die Vorhalle wurde vermutlich kurz darauf hinzugefügt.

Der Turm am Westende des Schiffes besteht aus Ziegelsteinen über drei Schichten versetzte Quader, und wurde im Laufe der Zeit mehrmals renoviert. Der Raum des Turmes öffnet sich zum Schiff hin durch eine breite, rundbogige Arkade mit Kämpfergesimsen in Widerlagerhöhe, und wird von einem Kreuzgewölbe bedeckt, welches auf Mauervorsprüngen ruht. Den Zugang zu den oberen Stockwerken gewährt das Treppenhaus seit 1946 von der Nordseite der Kirche, die eine $\dagger$ Freitreppen auf der Nordseite des Turmes ablöste. Vom Zwischenstockwerk gibt es Zugang zur Schiffsdecke, während eine Treppe an der Südmauer entlang Zugang zum Glockenstockwerk gibt, welches nach allen Seiten durch schwach spitzbogige Schalllöcher durchbrochen wird, die nach außen und inwendig gefalzt sind. Der Deckenraum des Turmes, der durch ein Satteldach mit Giebeln in Nord und Süd gedeckt ist, wird nach jeder Seite durch kleine, rundbogige Schalllöcher beleuchtet.

Der südliche, quadergesetzte Kreuzarm mit Rückmauern aus Ziegel, dessen Südmauer über der versetzten Schrägkante ruht, und der wie eine Reihe andere Kirchen in der Umgebung (z.B. Fjaltring S. 1631 und Hjerm) in der Mitte des Übergangs zwischen Chor und Schiff ge-

baut wurde, wurde im Inneren mit einer Reihe Nischen in der Westwand versehen sowie einer einzelnen Nische, möglicherweise sekundär in der Ostwand. Der Anbau ist mit traditionellen Sternengewölben mit halbssteinigen Ribben versehen, die in den Ecken auf gefalzten Pfeilern ruhen.

Der nördliche, gewölbte Kreuzarm wurde um 1525 errichtet, wo auch Chor und Vierung überwölbt wurden. Auch der nördliche Kreuzarm ist außen von Quadern verkleidet, die oben mit Ziegeln ergänzt werden. Auch die Rückmauern sind aus Ziegel. Das achtzackige Sternengewölbe des Kreuzarms, welches dem der Vierung entspricht, ruht auf Vorsprüngen in den Wänden, und wurde wie das traditionelle Sternengewölbe des Chores, dessen Mauervorsprünge herausgehauen sind, mit viertelsteinigen Ribben errichtet.

Mit der Fertigstellung der Kreuzarme und den dazugehörigen Details (Nischen und Gewölbe) fügt die Anlage sich zu einer Reihe Kreuzarmkirchen in der Umgebung, die von der Holstebro †Kirche (vollendet um 1440 mit Ergänzungen von um 1470) inspiriert sind, dabei ähnelt insbesondere die Gebäudegeschichte von Hjerm Kirche derjenigen von Borbjerg Kirche.

Die Vorhalle der Nordseite des Schiffes wurde überwiegend in Ziegel mit einzelnen Quadern erbaut und steht auf einem Fundament von rohem Feldstein in bedeutender Größe; der mehrfach gefaltete Eingang ist neueren Datums.

Zwischen der Vorhalle und dem nördlichen Kreuzarm wurde vermutlich um 1550 eine †Kapelle (?) (Abb. 23) hinzugefügt, die bei einer Explosion in der Heizanlage der Kirche 1908 zerstört wurde, wobei der Kirchenvorsteher Johannes Toft umkam. Die ziegelgesetzte und ziegelgedeckte Kapelle war auf dem Giebel über der flachbogigen und gefalzten Tür mit drei rundbogigen Verblendungen, flankiert von kleineren Zirkelblenden, darunter fünf Giebeltreppen, versehen. Unter der Kapelle war nach den Klosterziegeln zu urteilen in der Ostmauer möglicherweise eine Krypta, die später als Heizkeller verwendet wurde. Das Gebäude wurde als Heizraum wiedererbaut, jedoch 1946 abgerissen.

Aufzeichnungen über die Wartung der Kirche sind mit Lakunen seit 1590 bekannt und berichten regelmäßig von Reparationen des Mauerwerks sowie häufigen Arbeiten an den Dächern und Dachverkleidungen; auch die Eingänge zum Friedhof wurden oft ausgebessert. Die Eingänge waren Ende des 18. Jahrhunderts in so schlechtem Zustand, dass die Leute sie nicht ohne Furcht benutzten. Auch die Kirche verfiel in diesen Jahren. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts war die Kirche doch wieder in gutem Zustand. Im 20. Jahrhundert führte man mehrere durchgreifende Arbeiten an der Kirche durch und 1980–83 erfolgte die jüngste Hauptrestaurierung.

Die Fenster der Kirche im Schiff stammen von 1905, während die Fenster von Chor und Kreuzarmen, denen des Schiffes entsprechend, von 1942 stammen. Die Deckenverzierung des Schiffes im Jugendstil von 1911 besteht aus Blumen und Akanthus-Schlingengewächsen und wurde von Harald Munk und Peder Søndergård nach Vorlagen von Niels Termansen ausgeführt.

†*Kalkgemälden*. 1911 wurden Fragmente von spätmittelalterlichen, ornamental Kalkgemälden im Chorgewölbe, drei im Gewölbe des Schiffes sowie auf dem Gurtbogen zwischen dem Chorgewölbe und der Vierung nachgewiesen (Abb. 25).

Inventar. Die ältesten Inventargegenstände der Kirche umfassen das einfache romanische Taufbecken und die unbeschriftete Glocke Nr. 1, die vermutlich aus dem ersten Viertel des 13. Jahrhunderts stammt (Abb. 50, 66). Ein seltenes Kleinod ist die spätromanische Altarvorsatztafel, oder Frontale, die dendrochronologisch auf die Zeit nach 1250 datiert wurde, aber einer stilistischen Beurteilung zufolge vermutlich erst um 1275–1300 angefertigt wurde (Abb. 28–34). Die Borberg Frontale repräsentiert eine Holzschnittparallele zu den goldenen Altaren und knüpft namentlich an Beispiele von Sahl und Stadil an. Von kaum weniger Interesse sind die sieben spätmittelalterlichen Reliefs aus Alabaster, die zusammen mit den drei holzgeschnittenen Figuren sekundär in das Renaissancealtarbild von 1639 eingesetzt

wurden (Abb. 35–44). Die Alabasterreliefs, die Szenen aus der Geschichte von St. Jørgen zeigen, stammen aus dem letzten Viertel des 15. Jahrhunderts und sind Importarbeiten aus England. Dagegen sind die drei Heiligenfiguren aus Holz von um 1500 vermutlich aus heimischer oder nordjütändischer Herstellung.

Die Erneuerung der Hauptinventarstücke der Kirche nach der Reformation wurde – abgesehen von der Stiftung einer Taufschale 1597 (Abb. 49) – erst im Laufe des 17. Jahrhunderts vorgenommen. 1624–25 wurde die Kanzel aus Viborg geliefert (Abb. 52–57), während das Altarbild 1639 von Christen Snedker aus Holstebro und Jacob Maler (vielleicht Jacob Meulengracht oder Jacob Bartholomesen aus Ribe) stammt. Die Montage von mittelalterlichen Figuren wurde gleichzeitig vorgenommen, nur wenige Jahre nachdem ein ganz ähnliches Altarbild in Vejrum entsprechend umgewandelt worden war. 1661 wurde der Kelch der Kirche auf Initiative des Gemeindepfarrers Knud Poulsen Kolding vergrößert (Abb. 45), während die Altarleuchter in Barockform schon 1654 erwähnt werden (Abb. 48). 1657 wurden der Beicht- und Küsterstuhl erneuert, während der letztere später doch bedeutend umgearbeitet wurde (Abb. 27, 58). Zwei interessante Pastorentafeln wurden jeweils 1665 und 1722 von Knud Poulsen Kolding und von Ide Marie Poulsdatter, Enkelin des Erstgenannten, gestiftet (Abb. 61–62).

Erst vom 19. Jahrhundert an werden größere Veränderungen im Inventar sichtbar. Um 1855 wurden die Arkadenfelder der Kanzel erneuert, während die Tauf- und Altarkanne sowie Oblatendose um 1850, 1864 und 1873 angeschafft wurden (vgl. Abb. 46–47, 53–56). Die Altarschranke stammt vermutlich ebenfalls von um 1864. Im

Laufe des 20. Jahrhunderts und zu Beginn 2000 kamen weitere Inventargegenstände hinzu, etliche davon als Geschenke von Gemeindemitgliedern. Zu den Erneuerungen zählen Gestühl (1909), Siebenleuchter (1911), Kronleuchter und das Ölgemälde der „Borbjergmalerin“ Kristine Friis' vom Schmerzensmann (1913, Abb. 64), Glocke Nr. 2 (1946), Glockenspiel (1961), Kreuzifix (1962), Altarkanne Nr. 2 (1966), Patene Nr. 2 und Taufkanne Nr. 2 (1972), Orgel (1981), Messgewand Nr. 5 (2002) und Relief (2009).

Grabmale. In der Kirche befinden sich drei Epitaphe oder Gedenktafeln, von denen vor allem die älteste (Nr. 1, Abb. 67–68, 80) von Interesse ist. Die Tafel ist Pfarrerssohn Anders Knudsen Borbjerg gewidmet, der 1683 nach einer Studienreise nach Deutschland und Frankreich starb. Die ovale Schrifttafel wird von zwei Engeln und phantasievollen Ohrmuschelornamenten eingerahmt, archivalisch als Werk von Christen Jacobsen von Romland gesichert, während die Bemalung auf Christen Pedersen Lyngbye aus Viborg zurückgeht. Dazu kommt ein vornehmer Sarkophag (Abb. 71) in neoklassizistischem Stil für den Kammerjunker Gert Diderik von Levetzow zu Kjærholm (†1791), der im Turmraum steht, früher als Begräbniskapelle für den Verstorbenen und dessen Gattin Elisabeth Nicoline Sehested eingerichtet war.

Unter den *Friedhofsmonumenten* müssen zwei gusseiserne Kreuze von um 1863 und 1867 sowie eine Familienbegräbnisstätte für die Familie Toft genannt werden. Dabei ist z.B. das Monument für den Kirchenvorsteher Johannes Toft zu nennen, der 1908 bei einer Explosion des Wärmewerks der Kirche umkam.